

MĚŠŤANSKÉ DOMY ČP. 30 A 31 V HORNÍM BENEŠOVĚ

VÝSLEDKY STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU A ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU

MAREK KIECOŇ - DALIBOR PRIX - MICHAL ZEZULA

1. ÚVOD

Vzájemně sousedící, památkově nechráněné domy čp. 30 a 31 (obr. 1) na náměstí Míru v Horním Benešově (okres Bruntál) vlivem zanedbané údržby po celou 2. polovinu 20. století chátraly a postupem času došlo i k jejich statickému narušení. Přestože bylo možné tyto historické stavby zachránit, nepodařilo se ani přes podporu příslušného orgánu památkové péče zamezit jejich radikální přestavbě. O zahájení prací v létě roku 2003 nebylo informováno ani archeologické pracoviště Národního památkového ústavu v Ostravě, které mělo zajistit archeologický výzkum. K němu došlo teprve v pokročilé fázi stavebních prací začátkem září 2003, kdy již byl terén po předchozích demolicích značně narušen výkopy základových pasů novostavby a velkou část obou domovních parcel pokrývala stavební suť. Možnosti záchranného archeologického výzkumu byly značně omezené současně probíhající výstavbou spolu s předchozí částečnou devastací podstatné části archeologických terénů stavebními mechanismy. Ještě nepříznivější byly podmínky stavebněhistorického průzkumu. První prohlídka 25. 9. 2003 již zaznamenala úbytek podstatných částí domu čp. 30, kde před tímto datem byly zbořeny asi z poloviny dvorní trakty a celé 1. patro. Zachován a pro stavebněhistorický průzkum byl využitelný pouze suterén, čelní zeď domu obrácená do náměstí a asi polovina přízemí. Dům čp. 31 byl s výjimkou hlavní průčelní zdi a sklepa demolován takřka celý, takže je otázkou, zda lze ještě vůbec mluvit o stavebněhistorickém průzkumu.

Přesto se kombinací výsledků archeologického výzkumu, nedestruktivního stavebněhistorického průzkumu a retrospektivního vyhodnocení dodatečně získané stavební plánové dokumentace podařilo shromáždit soubor poznatků, který si dovoluujeme předložit případným zájemcům. Vzhledem k dosavadnímu stupni poznání Horního Benešova se

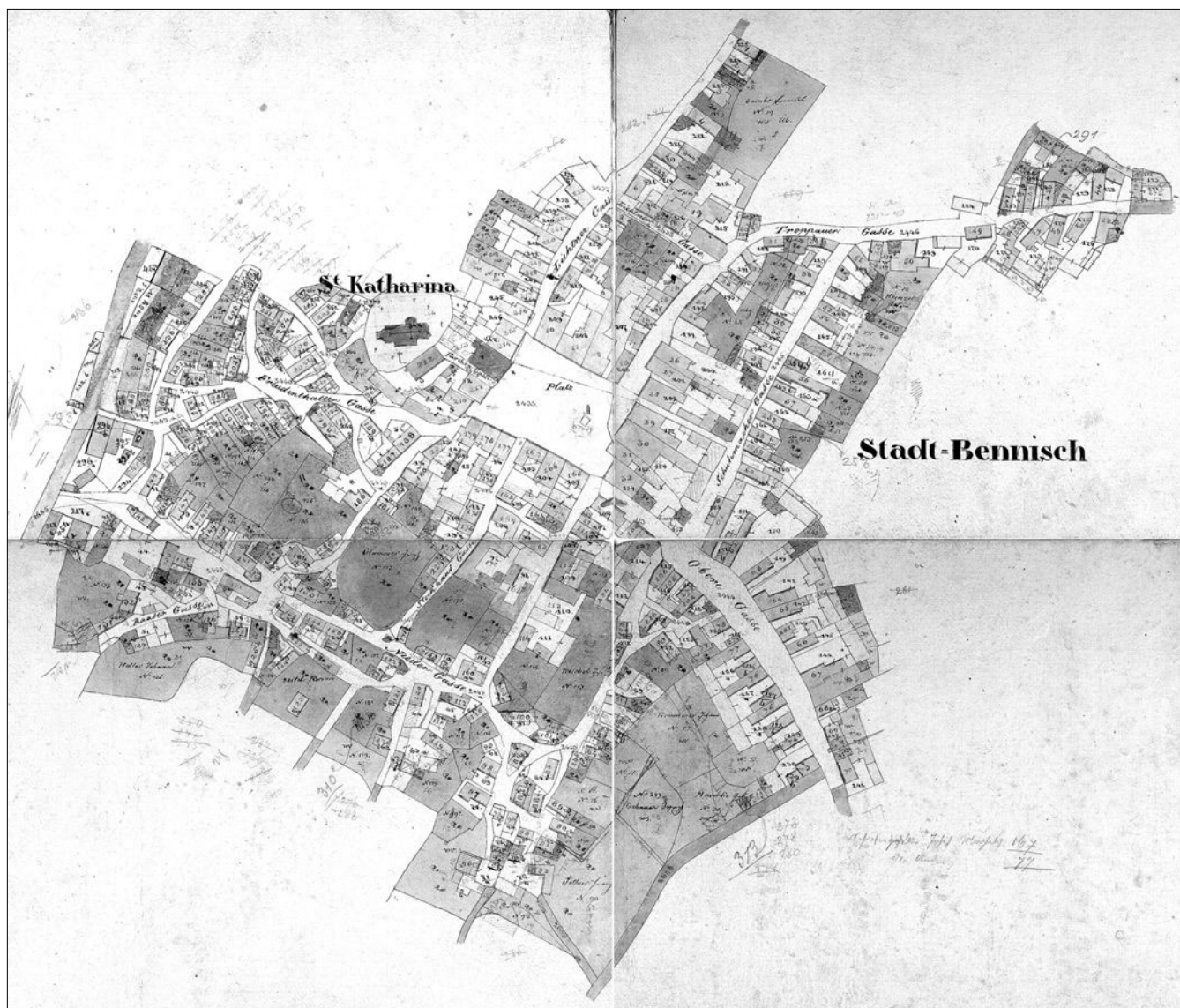

Obr. 1: Horní Benešov (okres Bruntál), nám. Míru, domy čp. 30 a 31, stav v roce 2003 (foto K. Kovář).

jedná o první ucelenější pohled na stavební vývoj prestižních městíšť při náměstí, a jeho výsledky tak ovlivňují a značně upřesňují i celkové poznání počátků jednoho z nejstarších českých a moravských poddanských měst. Z tohoto úhlu pohledu pak více než o domy samotné jde o problematiku Horního Benešova jako nedoceneného urbanisticko-historického celku a o interdisciplinární metodiku zpracování podobných témat v regionu, kterou by tento průzkum snad mohl reprezentovat.

Horní Benešov je položený v kopcovité krajině Nizkého Jeseníku, na území, které bylo od 13. století součástí opavského vévodství. Od 18. 4. 1377 město příslušelo ke krnovskému údělu opavského vévodství, z něhož se na přelomu 14. a 15. století vyvinulo samostatné krnovské knížectví. Od 2. decennia 17. století se potom v rámci Krnovska stalo součástí Slezska.¹⁾ Ani působivé dálkové pohledy

1) K územně-správnímu vývoji Opavska a Krnovska pro 13. století srov. J. Bakala, Holasická provincie a formování Opavského vévodství. ČSM-B 18, 1969, s. 9–23; pro období 1318–1526 dosud stále nejkomplexněji J. Kapras, O státoprávních poměrech Opavska. VMO 17, 1909, s. 17–53. Ke složitějšímu procesu začlenění Opavska a Krnovska do

Obr. 2: Horní Benešov, indikační skica stabilního katastru z roku 1836 (repro: J. Bill, ZA Opava).

na město, malebně rozložené na severozápadních svazích vrchu Strážisko (605 m n. m.) nad soutokem Čižiny se Sítinou, dosud nepohnuly historiky umění a architektky k zevrubnějším analýzám a hodnocení městského celku (obr. 2). V běžně dostupné umělecko historické literatuře z doby po roce 1945 tak zůstávají podstatnými souhrnnými vyjádřeními stručné výseky v knize Helmuta Rösslera²⁾ a hesla v publikacích Bohumila Samky,³⁾ Karla Kuč⁴⁾ a kolektivu vedeného Lubicou Mezerovou.⁵⁾ Zatímco *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Bruntál* v ochranném pásmu kulturních památek (prakticky v téměř celém historickém jádře Horního Benešova) zaznamenal kromě areálu koste-

la sv. Kateřiny s farou a hřbitovní kaple Panny Marie celkem 6 památkově cenných a zákonem chráněných domů,⁶⁾ prestižnější Samkův soupis se spokojil v jediném odstavci s konstatováním: „...Hist. centrum tvoří pravidelné náměstí čtvercového půdorysu, obestavené převážně jednopatrovými domy, z nichž některé obsahují bar. jádro. Jejich průčelí však charakterizují hist.-romant. úpravy 2. pol. 19. stol. a hladké fasády, které vznikly odstraněním dekoru. Jen výjimečně novobar. a eklektické novostavby a úpravy z 1. čtvrt. 20. stol...“ a dále věnoval cílenou pozornost jen kostelu sv. Kateřiny, památníku osvobození města Rudou armá-

Slezska v 16. a na počátku 17. století zůstává stále nepřekonanou prací J. Zukal, *Slezské konfiskace 1620–1630. Pokutování provinilé šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldově*. Historický archiv 42. Praha 1916, zejména s. 3 až 47.

2) H. Rössler, *Die freie Bergstadt Benisch*. Würzburg 1962.

3) B. Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*. 1. A/I. Praha 1994, s. 512, č. 263.

4) K. Kuč, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. II. H-Kole. Praha 1997, s. 142–145.

5) L. Mezerová a kol., *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Bruntál*. Bruntál – Ostrava 2000, s. 58–63.

6) L. Mezerová a kol., o. c. v pozn. 5, 2000, s. 60–63. Podle seznamu byly k roku 2000 v Horním Benešově kulturními památkami: farní kostel sv. Kateřiny s areálem (reg. č. pam. 8–3173/1–3), socha sv. Jana Nepomuckého (reg. č. pam. 8–74), hřbitovní kaple Panny Marie z roku 1893 (reg. č. pam. 8–3170), budova pošty čp. 337 na nároží Tyršovy a Masarykovy ul. (reg. č. pam. 8–3824), městské domy: dům čp. 26 v Opavské ul. (reg. č. pam. 8–3910), čp. 29 na Mírovém nám. v nárožní poloze vymezené ústím Úzké ul. I (reg. č. pam. 8–3921), čp. 178 na Mírovém nám. (reg. č. pam. 8–3858), sousední dům čp. 179 v severozápadním koutě Mírového nám. (reg. č. pam. 8–3914) a vila čp. 321 v Opavské ul. (reg. č. pam. 8–3825), nadto ještě pozoruhodný klasicistní hospodářský objekt u čp. 104 v Masarykově ul. (reg. č. pam. 8–75).

dou z roku 1975 a soše sv. Jana Nepomuckého.⁷⁾ Karel Kuča pak nepřinesl z hlediska hodnocení historických domů v Horním Benešově nic nového, když vlastně jen opsál Samkovu pasáž.

Smutným důsledkem tohoto přehlížení skutečných hodnot Horního Benešova tak je chudá bilance, kterou si zájemce o historii může udělat z dosažitelné literatury. Nedostí na tom, že teprve od roku 1946 bylo město degradováno politickou vůlí ze vzdálených center českého státu na donekdávna pozvolna se rozpadající periferní sídliště, a to vinou odsunu původního, povětšinou německy hovořícího obyvatelstva, byť provedeného v důsledku traumatických zkušeností z 2. světové války. Přesto, že Horní Benešov nebyl závažně postižen boji mezi Rudou armádou a nacistickým Wehrmachtem na jaře 1945, prakticky neexistuje historický městský stavební archiv. Byl svévolně a zbytečně zničen teprve po skončení 2. světové války. Ve městě proběhly v 70. a 80. letech 20. století demolice historických domů, které nahradila výstavba v komunistickém duchu už opravdu bez jakýchkoliv architektonických ambicí, tristně znehodnocující životní prostředí jakoby zapomínaného města. Přes tato negativa se však dodnes v Horním Benešově uchovává čitelná historická urbanistická struktura a řada zajímavých starších domů (povětšinou tu více, tu méně poškozených utilitárními přestavbami). O tom se však čtenář reprezentančních publikací nedozví takřka nic. Město bylo v poválečné české odborné literatuře⁸⁾ „oloupeno“ jak o svou historickou radnici,⁹⁾ tak o dodnes existující radnici.¹⁰⁾ Zcela bizarní je pak absence slova „radnice“ nebo jeho významového ekvivalentu v pojednání Karla Kuči v jeho tematické encyklopedii českých, moravských a slezských měst a městeček.¹¹⁾ Podobně se z obecného povědomí jako by vytratila podstatná skutečnost, že velká část městských do-

mů byla po zničujícím požáru 16. 5. 1820 přestavěna a tvář města nabyla pozdně klasicistního charakteru.¹²⁾ Přitom třeba právě náměstí a přilehlým ulicím dominují velké domy s poutavými klasicistními fasádami. Kromě již zmíněné staré radnice jsou to např. domy čp. 31 na náměstí, čp. 77¹³⁾ a čp. 107 v Masarykově ul.,¹⁴⁾ dům čp. 177 s fasádou ozdobenou ve štítě merkou majitele, iniciálami B. M. a obnoveným letopočtem 1839,¹⁵⁾ sousedící dům čp. 178 a řada dalších. Zprvu poněkud živelná aktivita byla záhy usměrňována nejen představenstvem města,¹⁶⁾ v němž hrál roku 1838 důležitou roli osvěcený purkmistr Johann König, ale také iniciativami krajského úřadu. Už 24. 3. 1836 sepsala tzv. požární komise, která prošla dům od domu, protokolární zápis,¹⁷⁾ v němž kritizovala řadu nedostatků a stavebních závad, pochopitelně se zdůrazněním požárních rizik, zejména v případě dřevěných hospodářských objektů, nechráněných trámových stropů a dřevěných schodišť. To vedlo k většímu důrazu na aplikaci zděných a omítaných konstrukcí a značně ztížilo možnost vystavět dřevěné domy nejen v okolí náměstí, ale i v okrajových částech města.¹⁸⁾

7) B. Samek, o. c. v pozn. 3, s. 512, č. 263.

8) H. Rössler, o. c. v pozn. 2, pochopitelně na řadě míst mluví o obou radničních budovách v souvislostech s rozličnými historickými událostmi.

9) Dům čp. 213, dodnes zachovaný největší objekt zhruba v ose severní fronty náměstí, nejen svou polohou, velikostí, typem, velkorýsým rozvrhem klenutých sálů v přízemí, poutavým schodištěm a zbytky majestátní klasicistní fasády z roku 1830 na první pohled dokládá původní poslání. Podle dnes nezvěstné listiny ze 6. 10. 1584, vystavené v Krnově, která upravovala finanční vztahy mezi městskou obcí v Horním Benešově a knížecí komorou, koupilo město tento dům od Michaela Aberleho po roce 1554 (srov. ZA Opava, fond: Vs Krnov, inv. č. 4, urbář z let 1554–1578, fol. 10v, mladší přípis, a fol. 6, kde je pravděpodobně toutéž mladší rukou u osadníka Michaela Aberleho připsáno: „...Michel Aberle ...Itzto das Ratthaus...“). Klasicistní přestavbu radnice po velkém požáru města z roku 1820 realizoval městský tesařský mistr Joseph Krommer (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 330, č. kart. 16, stavební záležitosti města, spisy z roku 1830); ke starším úpravám radnice v letech 1816–1820 srov. konvolut spisů v SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 445, č. kart. 95; opravy z let 1845–1846, na které se adaptací vstupní chodby patrně podílel opavský stavitel Anton Onderka, se dotýkají spisy uložené v ZA Opava, fond: Vs Krnov, inv. č. 217, sign. 7/37, č. kart. 148). Po reorganizaci státní správy a zakoupení domu čp. 32 městem sloužila původní radnice v 1. polovině 20. století jako sídlo okresního soudu, jenž se sem přesunul z domu čp. 26 v Opavské ul., který už roku 1840 rovněž držela městská obec a v němž je okresní soud doložen od roku 1853.

10) Dům čp. 32 na nároží Mírového nám. a Masarykovy ul., dnes městský úřad. Kvalitní novobarokní stavba s bohatým štukovým dekorem v průčelí a poměrně dobře dochovanou dispozicí, byla na místě staršího domu, který město získalo na přelomu 19. a 20. století, vystavěna v roce 1906.

11) K. Kuča, o. c. v pozn. 4, s. 142–145, přesto, že na snímku benešovského náměstí z doby před rokem 1961 na s. 144 je zachycena právě stará radnice.

12) Jen nepřímo tuto skutečnost indikuje slohová charakteristika hospodářské budovy při čp. 104 u L. Mezerové a kol., o. c. v pozn. 5, s. 61.

13) Poměrně dobře dochovaný dům s paralelním hospodářským stavením, druhotně adaptovaným pro obytné účely, klasicistně přestavěl a zvýšil o patro městský stavitel Joseph Jentschke v roce 1849 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, dochován jak starší nedatovaný a nerealizovaný plán Josepha Jentschkeho, tak přepracované plány dochovaného domu, které Jentschke podepsal 30. května 1849; stavební povolení bylo vydáno 14. června 1849).

14) Dnes Masarykova 311, hodnotnou přestavbu z doby kolem roku 1840 realizoval snad podle vlastního projektu městský stavitel Joseph Jentschke. Dům byl tehdy rozšířen o přízemní postranní křídlo se zadní komorou sklenutou na dvě pole plackových kleneb, dostal novou fasádu a nový krov. Přízemní křídlo pak bylo přestavěno a zvýšeno roku 1866 městským stavebním Florianem Jüttnerem pro vlastníka Antona Gottwalda (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, dochovaný kolorovaný plán signoval Florian Jüttner 11. 4. 1866). Dům tehdy obdržel malebnou dvojici paralelních střech obrácených štítů do ulice a v jádře dodnes dochovanou pozdně klasicistní fasádu. Řešení dvojice sedlových střech, mající časté analogie např. ve spíšských městech (srov. jen namátkou domy v západní frontě náměstí ve Spišské Sobotě), bylo v Horním Benešově vyvoláno požadavkem Antona Gottwalda na zachování staršího klasicistního krovu nad severním dílem domu. Roku 1895 jej dal další držitel, pekařský mistr Anton Böhm, opět přestavět podle dochovaného projektu Adolfa Riegera, podepsaného 5. 4. 1895. Riegerova firma tehdy předělala velkou místnost v přízemí, vestavěla do ní pekařskou pec, zaslepila starší dveře do klenuté komory a upravila některá okna a dveře (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení s plány z 30. 4. 1895 nese č. j. 937). Úpravy ve 30. letech 20. století realizovala firma Franze Hartela v Horním Benešově.

15) Klasicistní přestavbu domu lze s největší pravděpodobností připsat rovněž Josephu Jentschkem. Kompozici průčelí je totiž blízký kolorovaný projekt klasicistní fasády domu benešovského obchodníka Karla Michlera, podepsaný stavebním Florianem Jüttnerem, který byl několikrát přeškrtnut tužkou a na rubu výkresu nahrazen dochovanou fasádou ještě bližším, barevným, pečlivě provedeným návrhem z roku 1839, který signoval Joseph Jentschke (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, uvedený projekt je součástí spisu č. j. 139, projednávaného na městském stavebním úřadě 22. 2. 1842 a týkajícího se novostavby domu čp. 14, kterou pro městského purkmistra Libora Krumpholze rovněž navrhl stavitel Joseph Jentschke).

16) Stavební agendu měl ve 30. a 40. letech 19. století na starosti městský syndikus Julius Lucas, později v 60. letech 19. století až do roku 1894 radní Carl Tiller a po něm od roku 1895 stavební komisař Adolf Heinz (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 330, sign. 43, č. kart. 16; inv. č. 348, sign. 18, č. kart. 27; inv. č. 351, sign. 21, č. kart. 27; inv. č. 352, č. kart. 27; inv. č. 466, č. kart. 99–100).

17) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 330, č. kart. 16, č. j. spisu 171 (*Feuerkommission*).

18) Stavební spisy (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č.

Klasicistní přestavby postiženého města se přitom vedle místních tesařů, jako byl např. Albert Klein,¹⁹⁾ nebo stavitelů z blízkého okolí (např. Ignatz Gudrűch ze Sosnové²⁰⁾ a Engelbert Zips z Leskovce,²¹⁾ později Johann Hartel z Lichnova²²⁾, účastnili i lokálně významní městští stavitelé a tesařští mistři. Zprvu to byl zejména tesařský mistr Joseph Krommer a vedle něj agilní městský stavitel Joseph Jentschke, jehož působení v Horním Benešově je doloženo v letech 1829–1849. U Jentschkeho patrně roku 1839 absolvoval

školení Florian Jűttner,²³⁾ který se po mistrově smrti stal nejdůležitějším stavelem ve městě. Jűttnerova aktivita je podle dochovaných pramenů a plánů v Horním Benešově omezena lety 1839–1873. Jen nakrátko v roce 1867 Jűttnera v úloze městského stavitele vystřídal Alois Molitor.²⁴⁾ Do podoby města však postupně zasáhli i stavitelé a tesařští mistři z okolních regionálních center, a to Joseph Michalka,²⁵⁾ Josef Kleske²⁶⁾ a Anton Onderka²⁷⁾ z Opavy, či bruntálští stavitelé Ignaz Wiesinger,²⁸⁾ Franz Meissner,²⁹⁾ J. Hauner a Franz

- 330, č. kart. 16; inv. č. 348, č. kart. 27; inv. č. 351, č. kart. 27 a inv. č. 466, č. kart. 99–101) obsahují vlekou korespondenci mezi městským magistrátem, krajským úřadem (zastupovaným krajskými inženýry) a jednotlivými žadateli o povolení výstavby dřevěných obytných domů, především na periferii městského jádra, v níž se žadatelé všemožnými úskoky a argumentačními kličkami snažili donutit městský stavební úřad k povolení dřevěných novostaveb.
- 19) Dne 22. 2. 1849 podepsal Albert Klein, *Zimmermeister in Bennisch*, projekt krovu valbové střechy nad obecním domem čp. 26 v Opavské ul., doplněný příslušným rozpočtem (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Už roku 1843 vypracoval dochovaný plán nové stodoly pro Konráda Krommery (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 352, č. kart. 27).
- 20) Ignatz Gudrűch nakreslil v roce 1843 plány na stavbu nové stáje pro Antona Krommery, které signoval: *Ignatz Gudrűch Mauermester in Zossen* (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 352, č. kart. 27, žádost o stavební povolení byla sepsána 27. 4. 1843, stavební povolení vydáno 10. 5. 1843 pod č. j. 387). Roku 1844 vypracoval kolorované plány zděné stáje za domem Franze Jűttnera, který podal žádost o stavební povolení 1. 5. 1844 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 352, č. kart. 27).
- 21) Engelbert Zips vyhotovil roku 1844 kvalitní kolorovaný projekt celkové klasicistní přestavby domu čp. 50 pro Antona Heinzela (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení vydáno 2. 4. 1844), roku 1845 barevný plán klasicistní klenuté přestavby stáje a stodoly při domě Antona Kriegla (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 352, č. kart. 27) a také nedatované plány klasicistní novostavby domu na dosud volné stavební parcele, podepsané: *Engelbert Zips Mauermester* (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Zasahování schopného Zipse do stavebního dění v Horním Benešově však vyvolalo poměrně prudkou reakci městského stavitele Josepha Jentschkeho, který v dopise z 10. 5. 1847 správě města důrazně kritizoval Zipsovy praktiky, podle Jentschkeho jen zkresené ze stížnosti na bránění v podnikání, kterou Engelbert Zips sepsal 10. 4. 1847 (spisy týkající se kompetenčního sporu mezi oběma staviteli jsou uloženy v SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99).
- 22) Agilní projekční činnost Johanna Hartela dokládají dochované a signované projekty. Roku 1861 vypracoval projekt novostavby domu čp. 301 pro Hermanna Tillera, který schválil 25. 2. 1861 Ignác Wiesinger (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99; projekt se však patrně neuskutečnil), v roce 1865 navrhl novostavbu domu Johanna Philippa (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, plány schválil 6. 10. 1865 městský radní Tűller), v roce 1868 v únoru dohotovil v Lichnově plány přestavby a zvýšení domu čp. 216 na náměstí pro Herwina Kűniga (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, definitivní stavební povolení, které negovalo starší ze 24. 3. 1868, následovalo teprve 26. 8. 1869), v březnu v Lichnově signoval plán novostavby domu čp. 227 pro Floriana Bűhma, ovšem v červnu nakreslil a podepsal další variantu výkresů, jež byly schváleny ve stavebním povolení z 26. 8. 1868 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Už v dubnu 1868 dokončil plány novostavby domku Johanna Sedlaceka čp. 299 položeného při státní silnici do Opavy (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení vydáno 7. 5. 1868). Dne 26. 9. 1868 podepsal plány novostavby vozové kűlny při domě čp. 301 pro Hermanna Tillera (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, Tűller však o povolení požádal teprve 6. 4. 1869). V roce 1869 dne 10. 3. dokončil v Lichnově plány novostavby domu čp. 18 na místě staršího objektu pro Josefa Kleina (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení bylo vydáno 8. 4., ale 9. 10. 1869 následovalo další) a 4. 7. 1869 signoval plány novostavby patrového opožděné klasicistního domu čp. 121 pro stolařského mistra Franze Schwarze (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Z roku 1870 známe jeho projekt zvětšení domku Ferdinand-

da Philippa, který podepsal v Lichnově 28. 5. (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Roku 1873 nakreslil a 31. 1. 1873 v Lichnově podepsal výkresy přestavby stáje, jatek a kűlny při domě čp. 215 pro Franze Tillera (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení bylo vystaveno 20. 4. 1873) a 14. 7. 1873 podepsal další plány novostavby obytného domu čp. 301 s prádelnou pro Hermanna Tillera (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99), v roce 1876 nakreslil a 2. 2. 1876 v Lichnově podepsal plán novostavby obytného domu čp. 116 pro Antona Bittmanna (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99), roku 1879 vypracoval plány přístavby 1. patra na hostinci čp. 109 pro Josefa Oppenheima (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení vydáno 13. 6. 1879) a patrně on, případně Josef Hartel, signoval ještě v březnu 1885 v Lichnově plány pivovarské pece pro hornobenešovský pivovar (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, plány nadepsané *Brűhhaus in Bennisch*, jsou podepsány jen: *Lichten im Műrz 1885 J. Hartel*).

23) V literatuře zpravidla figuruje pod jménem Roman Jűttner. Tak jej např. uvedl i největší znalec hornobenešovských realíí a historie, Adolf Peschke, v souvislosti se stavbou nové školy v roce 1869 (*A. Peschke, Bennischer Schulwesen*. BL 5, 1939, s. 38). Není jasné, jak k této změně došlo. Na plánech, které Jűttner vyhotovil, se povětšinou podepisoval zkráceně *Flo. Jűttner*, přičemž zkratka křestního jména v řadě případů skutečně připomíná litery *Ro*. Na plánech pravděpodobně z roku 1839, na nichž je v jediném případě podepsán celým jménem, je však zřetelně: *Florian Jűttner*.

24) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99. Alois Molitor v září 1867 schválil svým podpisem projekt přestavby domu čp. 10 na náměstí, který vypracoval a signoval stavitel Franz Meissner z Bruntálu 12. 9. 1867. Molitorovu roli ozřejmují podpisy: *Alojs Molitor StadtMauermester*.

25) Ve SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 330, č. kart. 16, se dochoval kolorovaný plán nové stodoly u domu Franze Jűttnera značený: *Joseph Michalka Zimmermeister 1839*. Stavební záměr včetně plánu byl úředně projednán 17. 5. 1839 a stavební povolení vydáno následně pod č.j. 301. K Josefu Michalkovi alespoň stručně *P. Šopák*, *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*. Opava 2003, s. 60.

26) Opavský stavitel Josef Kleske vyhotovil plány novostavby přízemního domu Franze Philippa čp. 43 na předměstí Luhu (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Projekt byl projednán 10. 3. 1836, stavební povolení vydáno pod č.j. 303. K Josefu Kleskemu srov. *P. Vojtal*, *Památkově chráněné objekty v areálu raduňského zámku*. Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 7, Ostrava 1987, s. 175, a *P. Šopák*, o. c. v pozn. 25, s. 51.

27) Zatímco působení Josepha Michalky nebo Josefa Kleskeho v Horním Benešově bylo spíše sporadické a závislé na rozhledu a možnostech stavebníků, v případě Antona Onderky můžeme uvažovat o nepřímé podpoře jeho činnosti ze strany krajského úřadu. Navíc Onderka měl již nemalé renomé, které jej předurčovalo k realizaci významnějších projektů pro municipální správu. Tomu nasvědčuje charakter přestavby městské radnice čp. 213 v letech 1845–1846, jejíž osový průchod je v řadě detailů architektonickou parafrází Onderkovy o něco starší vstupní partie kláštera ženské větve řádu německých rytířů v Opavě v Beethovenově ulici (k objektu nejlépe *P. Šopák*, o. c. v pozn. 25, s. 11 až 120 a *P. Šopák*, *Dílo stavitele Antona Onderky do roku 1848*. ČSZM-B 52, 2003, s. 74–76) a dále už angažmá jeho otce při přestavbě vyhořelého městského ubytovacího domu v Horním Benešově. Anton Onderka (starší) zde měl na starosti veškeré tesařské práce, srov. detailní návrh tesařského materiálu a tesařských prací, včetně uvedení délkových a objemových měr z roku 1839 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, *Vorausmaas Ueber das Abgebrannte Stűdtische Einquartierhaus in Bennisch*), podepsaný *Anton Onderka Zimmermeister*. Zmínky ve výkazu prozrazují, že jeho součástí byly i plány celkové opravy domu, dnes nezvěstné. V archivu města Horního Benešova se dochovaly nedatované plány rozšíření a přestavby vel-

Spiel,³⁰⁾ na samém sklonku 19. století pak také Josef Hartel, stavitel a provozovatel cihelny v Krnově.³¹⁾ Hartelova spolupráce s hornobenešovskými měšťany přitom byla staršího data, jak dokládá plán přestavby stodoly v ledovnu v Chařové ze 16. 12. 1889 pro Josefa Oppenheima, držitele domu čp. 109 v Horním Benešově, dnes uložený v archivu města Horního Benešova.³²⁾ Prozatím přesněji nevíme, nakolik bylo pro Horní Benešov významné epizodické působení opavského stavitele Augusta Bartela ve 2. polovině 19. sto-

kého měšťanského domu čp. 15 v Opavské ul., podepsané Anton Onderka Baumeister a na záměru stručně jen Onderka. Plány dokumentují složitější proces hledání optimální podoby reprezentačního klasicistního domu, neboť na kolorovaném výkrese přízemí Onderka vlastnoručně tužkou doplnil elegantní půlválcové schodiště do patra, které je pak také součástí definitivního projektu, zahrnujícího též návrh působivého klasicistního průčelí patrového domu s atikou opatřenou obdélnými žaluziovými slepými okny (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). K Antonu Onderkovi dosud nejlépe P. Šopák, o. c. v pozn. 25, s. 110–138 a P. Šopák, *Dílo stavitele Antona Onderky*,..., o. c. v pozn. 27, s. 68–90; stručně P. Zatloukal, Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 2002, s. 177.

28) S Ignácem Wiesingerem můžeme v Horním Benešově spojit velkou přestavbu okresního soudu čp. 26 v Opavské ul., kterou realizoval spolu s bruntálským tesařským mistrem Adolfem Peschelem v roce 1851 (srov. písemnou zprávu Adolfa Peschela o průběhu přestavby ze dne 22. 4. 1851, SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Nejasný je jeho podíl na zhotovení plánů novostavby domu čp. 301 pro Hermanna Tillera, které nepochybně nakreslil a podepsal v roce 1861 stavitel Johann Hartel, na nichž je ovšem také datum a podpis Ignáce Wiesingera (*Freudenthal am 25. Februar 1861 Ig. Wiesinger*, SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). K Ignáci Wiesingerovi srov. P. Šopák, o. c. v pozn. 25, s. 14, 60, 121, 124 a především s. 143–145, nověji L. Dědková, Ignác Wiesinger, poznámky k jeho činnosti především na Bruntálsku a Opavsku. Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2004. Romantismus a realismus 19. století (sný a skutečnost). Ostrava 2004, s. 105–115.

29) Projekty Franze Meissnera přinesly do Horního Benešova vyzrálý opožděný klasicismus biedermeierové polohy, jak ukazuje série plánů na přestavbu domu čp. 10 na náměstí (objekt bohužel již neexistuje, dnes je v těchto místech nezastavěná plocha), obsahující výkresy novostavby předního domu, detailní nákres bohatě tvarovaného okna hlavního průčelí a výkresy přestavby zadního staršího domu. Plány jsou podepsány buď úplně (*Freudenthal am 12. September 1867 Franz Meissner*) nebo zkráceně (*Fr. Meissner*), přičemž situační skicu a výkresy přestavby zadního domu schválil podpisem také městský zednický mistr Alois Molitor; SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99; dne 12. 9. žádal majitel domu Theodor Schmidt o povolení demoličních prací a 21. 9. 1867 bylo vystaveno celkové stavební povolení.

30) Hauner se pokoušel ve spolupráci s Franzem Spielem mimo jiné prosadit při přestavbě privilegovaného měšťanského domu čp. 11 na náměstí v Horním Benešově pro Josefa Gamse, a to projektem z března 1868. Gams ovšem nakonec povolil zhotovení konečného projektu opavskému staviteli Augustu Bartelovi, který plány signoval 6. 7. 1868 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení bylo vydáno 26. 8. 1869).

31) Josef Hartel, *Baumeister und Ziegeleibesitzer von Jägerndorf*, vyhotovil 4. 10. 1899 kolorované plány zděné ledovny pro pivovar Bernharda Kohna v Horním Benešově, které doprovodil vysvětlujícím dopisem, v němž stavebníka informoval, že Kohnův starší záměr vybudovat ledovnu ze dřeva (podle dochovaného krásného projektu Adolfa Riegera z 18. 10. 1888) nepovolila stavební komise. Zděná ledovna by přišla na 1.400 zlatých. V listě se Hartel zmínil, že jako podklad pro svůj projekt použil starší Riegerovy výkresy (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99).

32) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99. Pro Josefa Oppenheima ostatně projektoval již Johann Hartel.

33) August Bartel pocházel z rodiny dědičných rychtářů v nedalekých Starých Heřmínovech. V Horním Benešově je s jeho jménem spjat projekt přestavby patrového měšťanského domu čp. 11 na náměstí pro Josefa Gamse, značený: *Bennisch am 6. Juli 1868 August Bartel Baumeister* (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99; srov. poznámku 30). Z roku 1869 pochází plán hospodářské přístav-

letí.³³⁾ Nastoupený trend budování, v regionálním měřítku kvalitních a moderních měšťanských domů pak plynule pokračoval po celý zbytek 19. a 1. polovinu 20. století. K jeho nepochybně zajímavým produktům náležely např. domy čp. 179 s opožděně klasicistní nebo čp. 29 s novobarokní fasádou od Adolfa Riegera, budova dnešní pošty čp. 337³⁴⁾ či novorenesanční vila čp. 321 v Opavské ulici, kterou si pro sebe a svou rodinu vystavěl právě hornobenešovský stavitel Adolf Rieger³⁵⁾ (všechny jsou chráněnými památkami).

Jen letmo podaný nástin osudů Horního Benešova v 19. a 1. polovici 20. století tedy ukazuje, že se v žádném případě nejednalo o odlehlou bezvýznamnou lokalitu, kterou by si český dějepis umění na přelomu 20. a 21. století mohl dovolit přehlížet. Součástí jakoby nepochopitelně potlačovaných či utajovaných hodnot města byly samozřejmě i domy čp. 30 a 31 na hlavním nám. Míru.

2. VÝSLEDKY STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU

2.1. Dům čp. 30

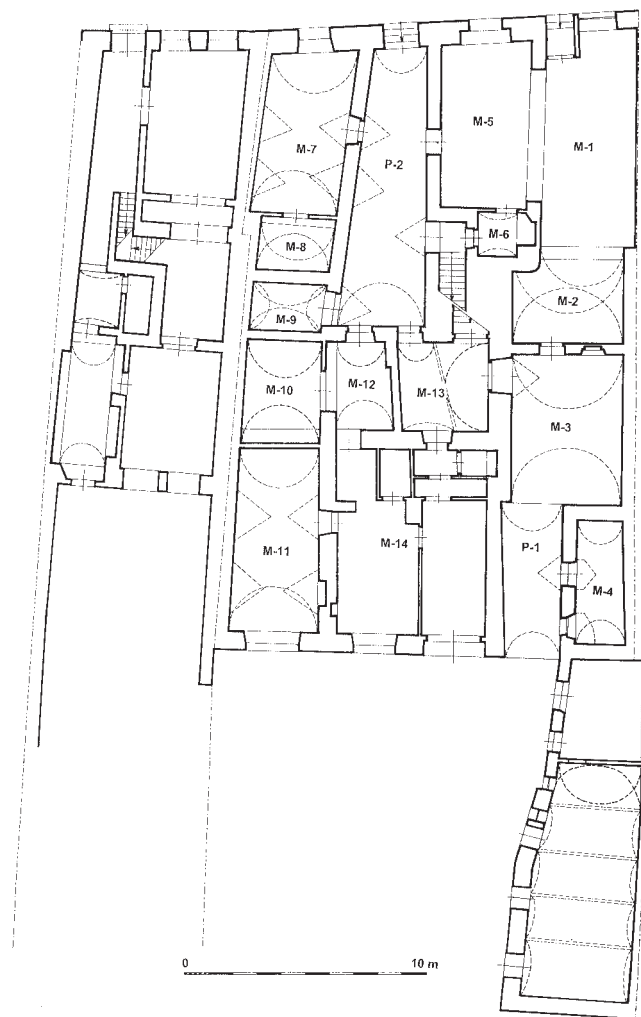
Před zahájením demoličních prací v roce 2003 byl dům čp. 30 objektem se složitou dispozicí. Zaujímá takřka třetinu jihovýchodní fronty Mírového náměstí a jeho nepravidelná protáhlá parcela procházela téměř celou hloubkou příslušného domovního bloku vymezeného na severozápadě náměstím, po stranách ulicemi Úzkou I. a Masarykovou a v zadu ulicí Tyršovou. Od vlastní Tyršovy ulice jej sice odděluje dům čp. 461 (novostavba ze 60.–70. let 20. století zde vystřídala starší dům přisazený podélným průčelím přímo k Tyršově ulici, zaznamenaný indikační skicou k roku 1836), po straně této budovy však dodnes zůstal zachován zadní nárožní přístup do dvora domu čp. 30, který tu doložené fungoval již v 1. polovině 19. století.

Jádro domu tvořil hloubkový nepravidelný čtyřtrakt přízemí (obr. 3) mírně zvýšeného nad úroveň náměstí a přístupného proto vždy po několika schodech. Severní trakt skládal sled pěti místností procházejících celou hloubkou přízemí jádra domu. Do náměstí se otevíral obdélným výkladem krámu asi z 80. let 20. století. Vedle širokého výkladce bylo zdívo v místech staršího vchodu prolomeno až k podlaží vstupem z náměstí dosažitelným třemi betonovými schody. Lichoběžníková přední místnost traktu (M-1) měla rovný strop s omítaným podhledem a se sousedním traktem ji spojoval obdélný

by ve dvoře domu čp. 12 na náměstí pro Johanna Dröflera, signovaný: *August Bartel Baumeister* (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, stavební povolení vydáno 26. 6. 1869). Už 11. 9. 1867 z titulu civilního inženýra Bartel schválil plány Floriana Jüttnera na stavbu nového krovu břídicové střechy a štítu domu čp. 223 v Lichnovské ul. pro Franze Richtera (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, plány jsou přílohou žádosti o stavební povolení z 15. 9. 1867).

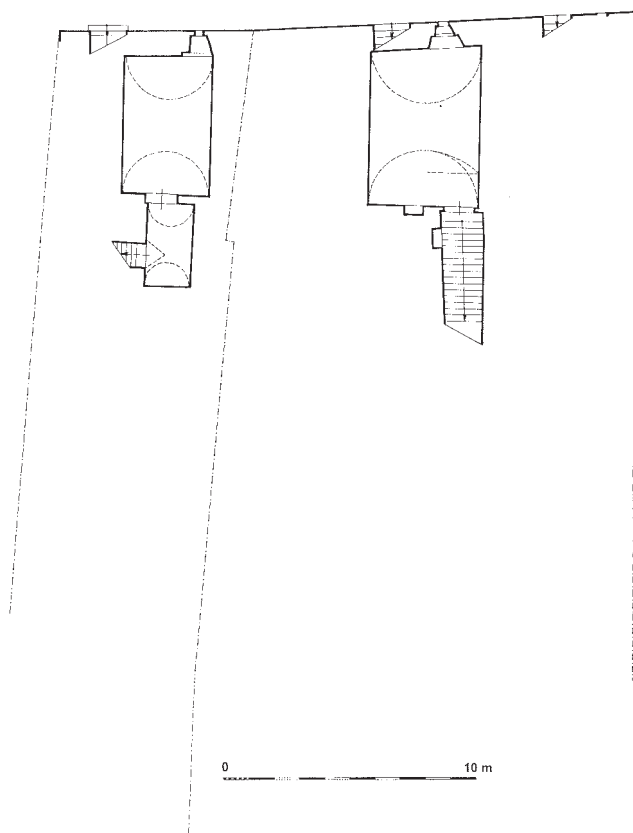
34) Parcelu, původně v zázemí domu čp. 32, koupil od Josefa Langera před koncem roku 1894 Thomas Wanke už se záměrem vystavět zde nový dům. Skvostné plány s půdorysy přízemí, 1. a 2. patra, krovu, se dvěma řezy a nákresem fasády, nadepsané *Neubau des Herrn Thomas Wanke*, vyhotovil stavitel Adolf Rieger a podepsal a orazitoval v Horním Benešově 23. 2. 1895. Součástí plánové dokumentace se patrně druhotně stal i Riegerův situační náčrt, který si vyžádala komise při místním setření dne 2. 4. 1895. Stavební povolení č. j. 620 se projednávalo 23. 3. 1895 a po doplnění bylo vypraveno krátce po 2. 4. 1895 (srov. stavební povolení, protokol z místního setření a konvolut ověřených plánů v SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, spisy byly zprvu vedeny pod čp. 32, jehož součástí byl pozemek původně).

35) Dochované stavební plány sice ostudně chátrajícího, přesto dodnes použitelného objektu podepsal Adolf Rieger dne 22. 11. 1881; stavitel sám také 21. 1. 1882 dohotovil plány stájí a kočárovny za vlastní vilou (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99).

Obr. 3: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Půdorys přízemí, stav před demolicí v roce 2003 (s využitím podkladů K. Kováře, dílem přeměřil a upravil D. Prix).

otvor s rovným překladem, druhotně vybouraný nejdříve na sklonku 19. století. Nad podlahou bylo v době průzkumu na místech se sejmutou omítkou zřejmé, že vnější obvodová zeď byla roku 1890 nově vyzděna (nebo plentována?) průmyslově vyráběnými cihlami. Vzádu se čelní místnost traktu otevírala půlkruhovou arkádou do krátké místnosti (M-2), posunutá svou osou vůči ose předního krámu M-1 mírně k jihu. Tato místnost si uchovala valenou klenbu. Dále do hloubi traktu navazovala shodně valené klenutá místnost (M-3). Obě prostory s lomovým kamenným obvodovým zdívem původně tvořily celek, druhotně předělený tenkou cihlovou barokní příčkou oddělenou dilatačními spárami od obvodového zdiva s klenbou. Do spár zabíhaly starší vápenné omítky s několika vrstvami tónovaných vápenných nátěrů. V příčce byl obdélný vchod spojující místnosti M-2 a M-3 a severně od něj obdélné okénko v segmentově překlenuté nische s rozevřenou špaletou, v němž zůstala kovaná barokní mříž s vysekávaným liliovým motivem. V sousedství příčky se v jižní obvodové kamenné zdi silně 1,05 m otevíral obdélný vstup s dovnitř nerovnoměrně rozevřeným ostěním se segmentovým záklenkem. Smíšený materiál ostění, absence záklenku z vnější strany a nepravidelnosti ve vyzdění prozradily dodatečné vylámání vchodu. Poslední část severního traktu tvořil na jižní straně valené klenutý průchod (P-1), na severu provázený stejně dlouhou lichoběžníkovou místností M-4, rovněž valené zaklenutou. Nad obdélným vchodem do prostoru M-4 byla pětiboká výšeč, v jihovýchodním koutě místnosti M-4 obdélné okno s asymetrickou vnitřní špaletou, které respektovala nepravidelná koutová výšeč valené klenby. Místnosti M-1 až M-4 a P-1 přečkaly demolice v roce 2003.

Obr. 4: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Půdorys sklepů, stav v roce 2003 (zaměřen D. Prix).

Podle plánové dokumentace objektu z května 2003,³⁶⁾ navazovalo na severní straně dvora na jádro domu v šířce místnosti M-4 dvou-podlažní hospodářské křídlo s několikrát zalomenou, nestejně silnou nádvorní zdí, směrem k jihovýchodu se rozšiřující (zbořeno roku 2003). Přízemní zdivo bylo z lomového kamene místy proloženého cihlami nebo jejich zlomky, ostění obdélných oken a vstupů byla cihlová, zjevně druhotná. Patro bylo vyzděno z cihel. Tenká příčka se zaslepeným obdélným průchodem, sekundárně na spáry vetknutá pod cihlovou valenou klenbu, dělila křídlo ve dvě místnosti. Severozápadní byla z nádvorní přístupná obdélným vstupem a osvětlená obdélnými okny asi z poloviny 20. století. Větší, jižněji položená, prostora byla druhotně koncem 19. nebo v 1. polovině 20. století zaklenuta pěti poli segmentových klenb do travers. Tyto klenby nahradily starší cihlovou valenou klenbu, po níž zůstalo na jižní zdi do roku 2003 zachováno zřetelné klenební čelo. Prostora byla dostupná a osvětlená novodobě upravenými okny a vjezdem ze dvora. Změna síly nádvorní zdi v místech zalomení jejího průběhu a kolmá osa krajní klenby naznačovaly, že místnost vznikla rozšířením a adaptací staršího převážně kamenného a původně snad nezaklenutého objektu někdy v pokročilejším 18. století. Čas jeho vzniku sice nedokážeme přesněji stanovit, je však jisté, že jeho jádro dávno předcházelo rozšíření segmentových klenb na traversách v poslední třetině 19. století a také dobu charakteristickou cihlovými valenými klenbami s výsečemi s mírně stlačenými vrcholnicemi. Protože v rozsahu před demolicí počátkem 21. století toto hospodářské křídlo odpovídalo stavu na indikační skice stabilního katastru z roku 1836, můžeme se dosti pravděpodobně domnívat, že přízemní jádro křídla bylo postaveno před polovinou 18. století, někdy po roce 1751 adaptováno a zaklenuto a znovu v jižní partii překlenuto snad po roce 1890.

Zbývající část přízemí domu čp. 30 tvořil přední trojtrakt, doplněný v hloubce domu dílem s neorganicky navázaným uspořádáním

36) Plány stávajícího stavu s vyznačením bouracích prací vypracoval ing. K. Kovář v měřítku 1 : 50 (č. výkresu 9). Za zpřístupnění plánové dokumentace děkujeme investorovi.

Obr. 5: Horní Benešov, čp. 31. Tzv. předstř sklepa, stav v roce 2003 (foto K. Kovář).

ním. Osou trojtraktu byl průchod (P-2), z náměstí přístupný čtyřmi schody, jehož dvoukřídlé dveře z doby po roce 1950 byly osazeny v hloubi segmentově překlenuté špalety. Průchod byl zaklenutý valenou klenbou se čtyřmi výsečemi. Na severní straně byla jediná výseč nad segmentově překlenutým průchodem na drobnou podest, z níž stoupalo schodiště do patra s betonovými stupni. Z podesty vedl v segmentově překlenuté nise osazený obdélný vstup do alkovny (M-6) se segmentovou klenbičkou zřejmě z roku 1890. V severní zdi alkovny zůstala nika druhotně zazděného průchodu do místnosti M-1. Cihlová zazdívka byla dobře patrná také ze strany krámu M-1, kde se ostře odlišovala od okolního smíšeného zdiva. Protože již na plánech přízemí domu z roku 1890 nebyl tento vstup zakreslen, lze soudit, že k jeho zaslepení došlo již v průběhu 19. století. Alkovna M-6 byla na severozápadní straně oddělena tenkou cihlovou příčkou od místnosti M-5. V přičce byly obdélné dveře zhruba z 80. let 20. století. Lichoběžníková místnost M-5 měla omítaný strop, do krámu M-1 byla otevřena širokým, výše popsaným otvorem s rovným překladem. S průchodem P-2 ji spojoval obdélný vchod. Vrchol vstupu z průchodu ležel níže než patka klenby průchodu, proto nad vstupem nebyla klenební výseč. Místnost M-5 měla v ose čelní zdi obdélné okno v segmentově překlenuté nise.

Jižní trakt domu zaujímal valeně klenutá místnost M-7 se čtyřmi výsečemi. Přední výseč na severní straně byla nad obdélným vstupem do místnosti z průchodu P-2, zasazeným do široce rozevřené, segmentově překlenuté niky. Také v průchodu tomuto vstupu odpovídala výseč v klenbě. V čele místnosti bylo obdélné okno v segmentově překlenuté nise. Sejmutí části vnějších omítek domu v roce 2004 prozradilo, že okno vzniklo zazděním staršího vstupu cihlami někdy mezi lety 1947–1989. Z plánu z roku 1890 víme, že tehdy vstup sloužil krámskému provozu v místnosti M-7. Cihlové ostění vstupu ovšem bylo do lomového kamenného zdiva průčelí osazeno dodatečně a původně tedy místnost měla jen okno, analogicky stavu před rokem 2003. Zadní část jižního krajního traktu vyplňovaly roku 2003 dvě malé místnosti. Z prostoru M-7 byla obdélným vstupem v tenké cihlové přičce, vezděné dodatečně pod rovný překlad (postranní dilatační spáry a do nich zabíhající starší omítky byly zřetelně vidět na obou stranách přičky), přístupná valeně zaklenutá místnost M-8 bez oken. Naproti tomu poslední místnost předního trojtraktu (M-9) s valenou klenbou byla dosažitelná z průchodu P-2 obdélným vstupem v segmentově překlenuté nise. Původní pozici tohoto vstupu dokládala poslední výseč v klenbě průchodu. Cihlová zeď dělící obě prostory byla dodatečně přisazena ke kamennému obvodovému zdivu. V zadní zdi průchodu P-2 byly dva vchody do navazujících prostor. Severní byl vytvořen druhotně, jak prozrazovalo jeho cihlové ostění zachycené již na plánech z roku 1890. Vznikl adaptací staršího otvoru. Původní ostění tohoto staršího průchodu z kamene vyzděné společně se vztýčením zdi, bylo šikmé a segmentově překlenuté. Podobnou formu, včetně kamenného segmentového záklenku, si uchoval

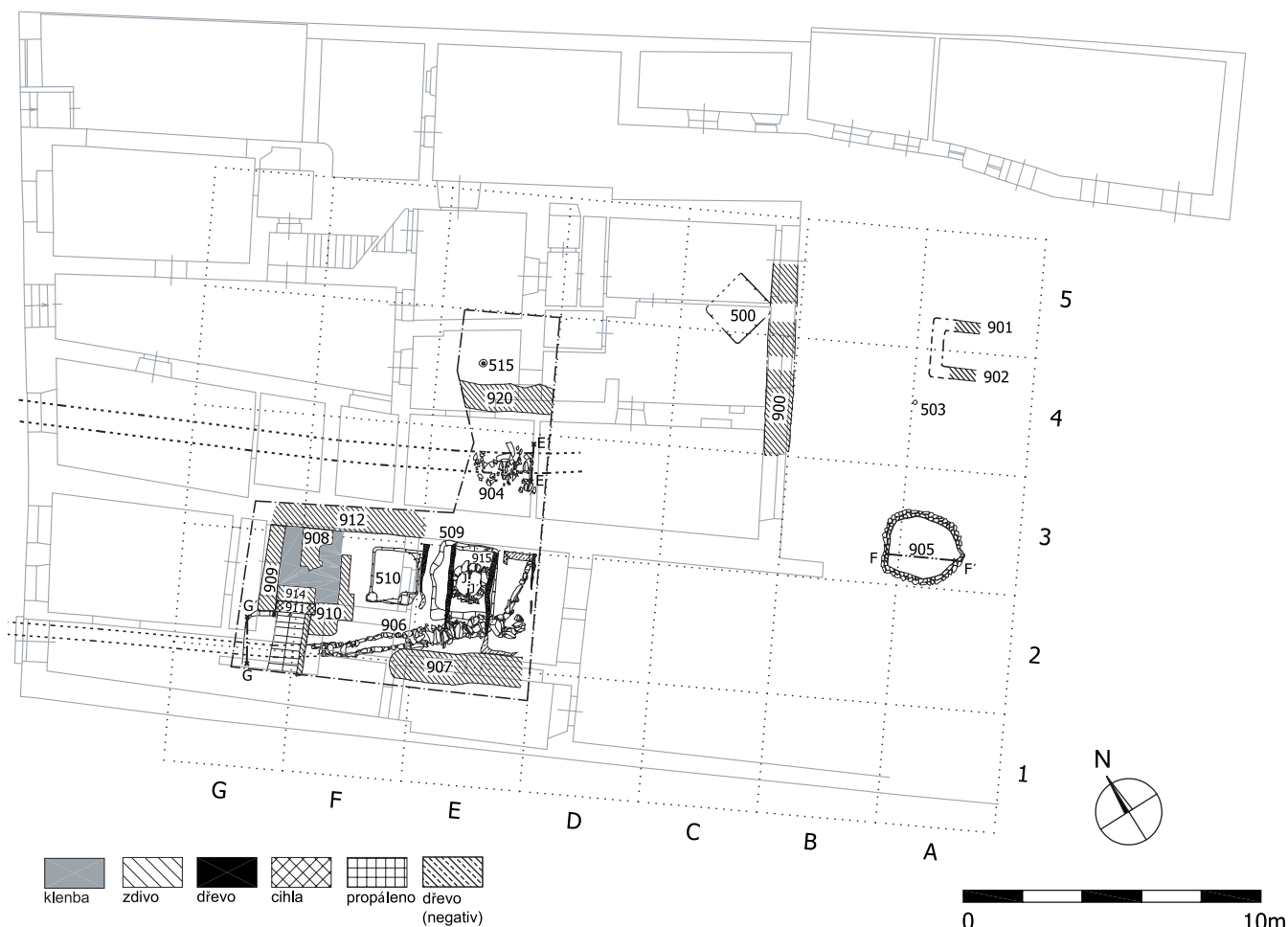
Obr. 6: Horní Benešov, čp. 31. Fasáda v průběhu demoličních a stavebních prací, stav v roce 2003 (foto K. Kovář).

i jižněji položený průchod, u něhož byl roku 1890 z cihel přezděn jen jižní bok.

Smysl dvou východů z průchodu P-2 ozřejmují plány částí domu demolovaných roku 2003. Jižní vstup vedl do mírně lichoběžníkové místnosti (M-12) s valenou klenbou. V její jižní zdi byla v široké arkádě osazena dodatečná tenká přička se vchodem do místnosti M-10 a M-11, tvořících pokračování jižního traktu domu. Obě místnosti byly původně jedinou prostorou zaklenutou valenou klenbou s výsečemi. Do místnosti M-11 vedlo ze dvora velmi široké okno (2,14 m), zjevně vzniklé druhotně, snad na sklonku 19. nebo spíše v průběhu 20. století. Přední místnost M-10 oddělovala od prostoru M-11 tenká, zřetelně dodatečná přička se zaslepeným průchodem. Zadní část jižního traktu, zbořená roku 2003, tedy byla organickým pokračováním jeho přední části a podle zaniklých kleneb s výsečemi lze usuzovat, že pocházela nejpozději z 1. poloviny 18., ne-li již z průběhu 17. věku. Během demoličních prací bylo patrné, že valené, převážně kamenné klenby byly vyklenuty plynule při výstavbě křídla. Zadní partie jižního traktu měla zřejmě alespoň dílem hospodářský charakter, protože původně byla přístupná také ze dvora samostatným vstupem v severní zdi.

Severní výstup z průchodu P-2 vedl před rokem 2003 do místnosti M-13 překlenuté dvěma navzájem kolmými poli původních vysokých segmentových kleneb. Odtud směřoval jednak výstup na dvůr, druhak nazpět k severozápadu nástup na schodiště do sklepa. Třetí, již výše popsaný, druhotný vchod vedl z této místnosti do severního traktu domu. Podle slabých přiček zaznamenaných na plánech ing. K. Kováře z roku 2003 je zřejmé, že demolovaná zástavba M-14 vznikla dodatečně rozpříčkováním dvora či už před rokem 1836 zastřešené dvorany, oddělené od zbytku dvora obvodovou barokní zdi s průjezdem snad až ve 20. století.

V patře domu bylo v přední části sice rovněž respektováno čtyřtraktové dělení. Dále do hloubi domu však v jednotlivých prosto-

Obr. 7: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Celková situace archeologického výzkumu s vyznačením plochy zkoumané plošným odkryvem a náleзовé situace zjištěné ve výkopech pro základy novostavby (terénní dokumentace NPÚ-ÚOP Ostrava).

rách, v základě určených průběhem hlavních nosných zdí přízemí, byla vložena řada menších místností vymezených jen tenkými příčkami. Z plánů z roku 1890 víme, že hlavní místnosti v patře nad předním trojtraktem domu vznikly teprve tehdy. Tomu odpovídal výhradně cihlový materiál. Navazující zástavba podkroví a jeho přeměna v patro v hloubce domu byla dílem teprve 20. století. Také průčelní zeď patra s pětici obdélných oken byla vyzděna z cihel teprve roku 1890, přičemž příčky tvořící přední místnosti patra byly k průčelní zdi přiložené na spáry. Do široce rozevřeného krovu vedlo zalomené schodiště přisazené asi v polovině hloubky domu k jižní obvodové zdi. Celé patro včetně krovu, s výjimkou čelní zdi, podlehlo na jaře roku 2003 demolicím.

Pod domem se nacházel jediný, nevelký sklep (obr. 4). Klesalo k němu široké schodiště přístupné z místnosti M-13 obdélným vstupem pod segmentovým záklenkem ze smíšeného zdiva. Schodiště o 17 betonových stupních bylo překlenuté klesající segmentovou klenbou. Jeho severní zeď se 1,20 m před vchodem do sklepa mírně zalamovala. V místech zalomení byla zřetelná nerovně svislá spára. Naproti zalomení v jižní zdi se dochoval obdélný výklenek překrytý monolitickým kamenným překladem. Stěny schodiště byly omítnuté nerovnými vápennými omítkami s vrstvami vápenných bílých a šedých výmalb. Vchod do sklepa uzavíraly prkenné dveře v trámových zárubních zaklínovaných cihlami. Sklep byl vyzděn z lomového kamene kladeného na jíl (ve zdivu byly zjištěny pouze dva zlomky cihel) a z téhož materiálu spojovaného chudší vápennou maltou byla současně vyklenuta nízko nasazená valená klenba. Intaktní klenbu s otisky prken bedněné ve vyhrézle maltě prolamoval jen v jižním koutě druhotně cihlami zaslepený, zhruba čtvercový, odvětrávací otvor. Nad vstupem byla v klenbě výšeč tvořená zvětšením poloměru zaklenutí. Původní zaniklý portál do sklepa tedy byl osazen dveř-

mi, které se otvíraly dovnitř. V zadní zdi sklepa byl odkládací obdélný výklenek s překladem opět z jediného bloku kamene. V protilehlé čelní zdi se dochovalo větrací okénko, vsazené do široce rozevřené niky se strmým parapetem. Její ostění bylo vyskládáno z lomového kamene spojovaného jílem. Zřetelně druhotně byla nika překlenuta cihlovým segmentovým záklenkem. Do niky bylo sekundárně zapasováno dřevěné ostění a okénko bylo dodatečně zmenšeno vložením cihlovým ostěním završeným ovšem shora třemi staršími kamennými deskami jako překladem. Vyústění okénka (šírokého 0,38 m, vysokého 0,68 m) do náměstí rámovalo kamenné ostění. Z něj se dochovaly dvě tufitové stojiny, druhotně vyspravené a podložené barokními cihlami. Na blocích tufitu spočíval tufitový překlad se dvěma otvory pro zapuštění mříže. Třetí otvor pro mříž byl poškozen odstipnutím kamene, nepochybně při vylomení mříže v minulosti, kdy současně bylo odlomeno jižní svislé tufitové ostění okénka. Odstraněná mříž měla kromě tří svislých také nejméně dva vodorovné pruhy, po nichž se zachovaly v bočním tufitovém ostění důlky. Podlahu sklepa pokrývaly velké plotny břidlice.

Prohlídka obnaženého přízemního zdiva průčelí domu z náměstí zachytila v úrovni severního krajního traktu domu v patě kamenného zdiva pozůstatek dalšího obdélného sklepního okénka. Patřilo k suterénu, který zanikl; pravděpodobně je zasypán. V domě čp. 30 dnes nikde není zjištěný původní přístup do tohoto sklepa. Z okénka se zachoval tufitový blok severního ostění a překlad tvořený palcovým prkmem. Podle otisků malty naspodu prkna bylo možné stanovit původní šířku okénka na 0,35 m. Jeho výška přesahovala 0,41 m.

Dům se do náměstí před rokem 2003 obracel plochou fasádou, z níž byly po roce 1950 odstraněny takřka všechny výzdobné prvky. Parteru dominovaly dva vstupy, severní do krámu M-1 byl obdélný,

druhý do průchodu P-2 měl segmen-
tový záklenek. Vedle nich byla v pří-
zemí novodobě upravená okna, resp.
okno místnosti M-7, okno místnosti
M-5 a výkladek krámu M-1. V patře
bylo průčelí prolomeno pěti obdélný-
mi okny. Korunu zdiva kryla subtilní
profilovaná maltová korunní římsa
s cihlovým jádrem z roku 1890.

2.2. Dům čp. 31

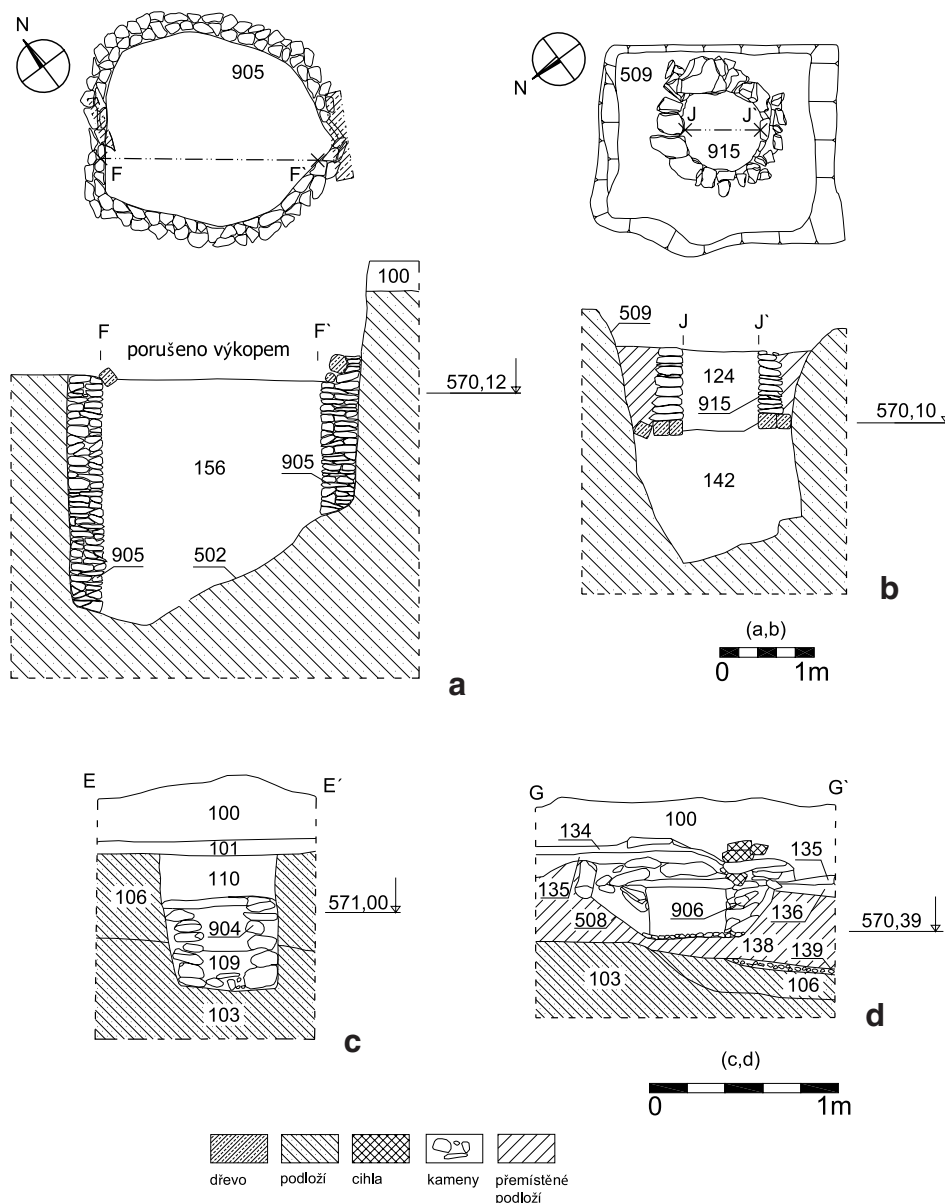
Díky demolicím na jaře 2003, pro-
vedeným ještě před možností dům
prozkoumat, stejně jako kvůli nepo-
měrně jednodušší dispozici, jsou po-
znatky o objektu čp. 31 podstatně
skromnější. Od jižního konce bloku je
oddělen benešovskou radnicí čp. 32.
Dům čp. 31 byl před takřka úplným
zánikem v květnu až červnu 2003
hloubkovým dvoutraktem na úzké
protáhlé parcele středověkého půvo-
du, která kdysi procházela celou
hloubkou bloku. Podle indikační ski-
ci stabilního katastru ale byla již ro-
ku 1836 od dnešní Tyršovy ul. odříz-
nuta částí pozemku, který zjevně se-
kundárně před rokem 1788 odkoupi-
li majitelé sousedního domu čp. 32.

Přízemí úzkého domu (obr. 3) zau-
jímal dlouhý, mírně lichoběžníkový
průchod při jižní obvodové zdi ze smí-
šeného zdiva, překrytý stropem, z uli-
ce dosažitelný obdélným vstupem nad
dvěma schody, opatřený dvoukřídlý-
mi dveřmi ze 60.–70. let 20. století.
Před vybouráním vnitřní dispozice byl
průchod zhruba v polovině délky zú-
žen vestavbou schodiště do patra, pod
nímž do průchodu ústilo schodiště ze
sklepa. V zadní části se průchod, pře-
dělený sekundární příčkou, mírně roz-
šiřoval výklenkem v obvodové zdi do-
mu s rovným překladem z roku 1895.
Tato část si do jara 2003 uchovala
barokní cihlovou valenou klenbu.

Větší díl přízemí vyplňovala po
straně průchodu místnost s rovným stropem, do náměstí otevřená
obdélnými okny s betonovými překlady z 20. století na místě starších
oken. Z průchodu byla dostupná druhotně rozšířeným obdélným
vchodem a v zadní části z ní byla ve 20. století vydělena příčně orien-
tovaná prostora, spojená s přední částí širokým otvorem s rovným
překladem. Původní velká přízemní přední místnost byla na jihový-
chodní straně otevřena v převahou kamenné, 0,68 m silné, obvodové
zdi velkou půlkruhově zaklenutou arkádou o rozpětí 2,5 m, z níž
v létě 2003 zůstal jen základový pas a náběh nízko osazeného zá-
klenku. Z navazujícího prostoru, o šířce shodné se světlostí arkády,
původně vedl vstup do poslední místnosti přízemí, spojené se zadním
dvorkem domu dvěma obdélnými okny s druhotně roku 1895 upra-
veným ostěním.

První patro domu zabíraly dvě nestejně velké místnosti rozdělené ten-
kou příčkou, obě s rovnými stropy a dosažitelné z předsíně, do níž
ústilo schodiště domu. Jižní místnost se do náměstí obracela jedním
obdélným oknem, severní větší prostora dvěma shodnými okny. Zdá
se, že podobně bylo uspořádáno také druhé patro domu.

Pod domem se zachoval původní dvoudílný sklep (obr. 4), z prů-
chodu dostupný schodištěm s cihlovými stupni, v závěru překlenutý
segmentovým cihlovým pasem. Schodiště klesalo do úzké a níže

Obr. 8: Horní Benešov, čp. 30 a 31: a – půdorys a řez jímky k. 905; b – půdorys a řez jímky 915; c – profil E-E' s kanálkem k. 904; d – profil G-G' s kanálkem k. 906 (terénní dokumentace NPÚ-ÚOP Ostrava).

ké „předsínky“ (3,25 × 1,95 m), zaklenuté téměř u podlahy nasaze-
nou kamennou valenou klenbou (obr. 5). Původní ústí této části skle-
pa do vlastního, zhruba obdélného suterénu bylo druhotně přepaženo
cihlovým pasem. Pas byl po stranách od kamenného zdiva sklepa od-
dělen zřetelnými spárami. Vlastní sklep měl úroveň podlahy o něco
níže. V severním koutě bylo nerovně se zužující větrací a přisvětlo-
vací okénko se strmým parapetem klesajícím až k podlaze. Ostění
okénka bylo z velké části druhotně vyspraveno cihlami. Po sejmutí
omítek v roce 2004 ze strany náměstí bylo viditelné původní pravo-
úhlé ostění okénka, tvořené dvěma bloky tufitu a tufitovým překla-
dem. Zároveň bylo patrné, že vlastní menší okénko s cihlovým ostě-
ním bylo do tufitového okna vloženo dodatečně. Uvnitř byl sklep za-
klenutý valenou klenbou, opět nasazenou nízko nad podlahou, s kou-
tovou výsečí pro okénko. Zdivo sklepa a s ním současné klenby bylo
vyskládáno z místního lomového kamene spojovaného nejen ve zdech,
ale i v klenbě jílem. Podlaha sklepa byla potažena betonovou maza-
ninou z 20. století, v místech jejího proražení však bylo patrné vy-
dláždění plotnami břidlice jako v sousedním domě čp. 30.

Dům se do náměstí obracel poměrně elegantní, pozdně klasi-
cistní fasádou asi z konce 30. nebo z 1. půle 40. let 19. století. Za-
chovala se jen v rozsahu 1. a 2. patra a atiky, zatímco parter byl

Obr. 9: Horní Benešov, čp. 31. Střední část domovní parcely v průběhu archeologického výzkumu v roce 2003 od severu. V popředí zahloubený objekt k. 510, nalevo od něj kruhové ústí jímky k. 915, v horní části snímku kanálek k. 904 a k němu dosahující základy zdi průchodu k. 907 (foto M. Kiecoň).

z podstatné části přezděn z cihlového materiálu, zjednodušen a zbaven původních výzdobných prvků ve 20. století (obr. 6). Z původního domu zde zůstala jen čela zhruba 1 m silných bočních zdí domu z vrstveného lomového kamene, na nichž se na jižní straně pod mladší kordónovou římsou zachoval útržek hrubé, bílým vápnem přelícené omítky. Charakter torz kamenného zdiva připomínal materiálem a skladbou s chudou vápennou omítkou a silným podílem jílovité hlíny zdivo a klenbu sklepa. Při severním okraji průčelí se mezi torzem severní obvodové zdi domu a sklepním okénkem uchoval zbytek kamenného lomového zdiva průčelí, souvisejícího s tufitovým ostěním okénka sklepa, ale přisazeného na spáru k torzu obvodové zdi. Od obvodní zdi se odlišoval jinou skladbou kamene, maltou bohatší na vápno a působil dojmem, jako by byl znovu vyzděn ze staršího rozbraného a znovu použitého materiálu. Nad profilovanou kordónovou římsou přízemí bylo průčelí symetricky členěno pilastry vysokého řádu, při okrajích fasády podvojnými, vyrůstajícími z hranolových soklů. Pilastry s prostými římsovými hlavicemi podepíraly profilovanou korunní římsu. Na tu nasedala jednoduchá horizontální atika, opět pravidelně rytmizovaná úseky plochých pilastrů, iluzivně navazujících na pilastry hlavní části fasády. Také atiku chránila subtilní profilovaná římsička. Mezi pilastry byla v obou patrech rozmístěna vždy tři obdélná okna. Nepatrně větší okna 1. patra nad vpadlými obdélnými podokenními poli nesla profilované návěšové římsy, zatímco okna 2. patra na jednoduchých parapetních římsách měla prosté maltové šambrány s vrcholovými klenáky. Celkový charakter fasády ukazoval na její původ v stavitelské praxi, kterou v Horním Benešově pěstovali koncem 2. čtvrtiny 19. věku stavitelé Joseph Jentschke a Florian Jüttner (tomu odpovídaly také vysoce vzdušné segmentové odlehčovací záklenky nad okenními otvory), detaily však prozrazovaly adaptaci průčelí a nové vytažení říms někdy v pokročilém 2. polovině 19. století.

3. ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM

3.1. Podmínky a metoda výzkumu, stratigrafická situace

Úvodem zmíněné nepříznivé podmínky záchranného archeologického výzkumu neumožnily provedení souvislého odkryvu celé plochy novostavby. Výběr zkoumaných ploch (obr. 7) tak nebyl podřízen odborným hlediskům, ale spíše reálným možnostem. Podrobně-

ji tedy byla zkoumána především především střední část obou městišť, zatímco v zadní části parcel (čtverce A-D/3–5) byly řešeny, kromě dokumentace profilů, pouze stavebními výkopy narušené zahloubené objekty. Demolicí nepostižené partie domu čp. 30 při uliční čáře nebyly archeologickému výzkumu přístupné vůbec. Přes všechna svrchu uvedená omezení představoval záchranný výzkum vítanou příležitostí získat alespoň základní poznatky o vývoji osídlení a charakteru zástavby hned dvou městských parcel v historickém jádru města, ze kterého jsme dosud disponovali jen sporými archeologickými daty.³⁷⁾

Archeologický výzkum³⁸⁾ registroval ve všech zkoumaných částech parcel s domy čp. 30 a 31 totožnou stratigrafickou situaci: přibližně 0,5 m pod úrovní současného terénu byl zastížen povrch kompaktního skalnatého podloží (obr. 8c,d/k.103), tvořeného hornobenešovskou drobou,³⁹⁾ které bylo ve svrchní části silně zvětřelé a přecházelo v nesouvislý, místy až 0,4 m mocný hlinitý horizont svahové hlíny sprašového charakteru (obr.

8c/k.106). Tato vrstva představovala podloží archeologických náleзовých situací a teprve v jejím povrchu se podařilo identifikovat výplně zkoumaných zahloubených objektů. Svvrchní část souvrství tvořily nesouvisle dochované planýrky a spaleništní vrstvy (obr. 8c, d/k.101,134 a135), obsahující nálezy širokého časového rozpětí, zahrnující nečetné středověké keramické zlomky, převážně však novověké a recentní artefakty. Stratigrafii lokality uzavírala vrstva stavební suti (obr. 8d/k.100) deponovaná zde teprve v průběhu demolice obou domů.

3.2. Charakter a datování náleзовých souborů

3.2.1. Středověké nálezy

Se starší fází osídlení městského charakteru jihovýchodní strany hornobenešovského náměstí můžeme spojit jen málo početné soubory keramických náleзов. Většina zlomků středověké keramiky se navíc nacházela v sekundárním umístění v novověkých planýrkách, anebo v přemístěných vrstvách, které se staly součástí zánikových výplní mladších zahloubených objektů. V původním uložení jsme zaznamenali pouze jediný soubor keramických náleзов se vztahem k nejstaršímu horizontu osídlení, a to nálezy z odpadní jímky (obr. 7/k. 500) odkryté ve čtvercích C/4–5 na parcele s domem čp. 30. Do skalního podloží zahloubená jímka byla výrazně narušena výkopem pro základy novostavby, takže se dochoval jen relikt výplně přichycený ke stěnám ve spodní části jímky. Z této náleзовé situace bylo získáno pouhých 18 keramických zlomků, přičemž 5 z nich náleželo novověké keramické produkci. Protože se jednalo o drobné fragmenty, navíc značně mechanicky poškozené („ošlapané“), považujeme je za intruzi způsobenou stavební mechanizací v průběhu bagrování a s vlastní výplní jímky lze dát do souvislosti zbylých 12 zlomků stře-

37) Srov. P. Kouřil – M. Wihoda, *Etnické trojmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku*. AH 28, 2003, s. 69–111, zde na s. 85; M. Zežula, *Horní Benešov (okr. Bruntál). Jiráskova ulice*. PV 42 (2000), 2001, s. 207.

38) M. Kiecoň, *Horní Benešov, náměstí Míru čp. 30 a 31. Náleзовá zpráva z akce č. 41/03 uložená v archivu OoAF NPÚ – ÚOP v Ostravě*.

39) Srov. J. Demek (ed.), *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*. Praha 1987, s. 201.

dověké keramiky. Celkem 7 fragmentů přitom náleží jedné nádobě, ze které se dochovala větší část dna, zlomek výdutě a hrdla s okrajem (obr. 11/1). Patrně bezúhelný hrnec byl vyroben obtáčením a na dně je možné pozorovat stopy husté podsýpky. Keramická hmota je ostře jemně rozdrčenou břidlicí (?) a obsahuje i drobné šupinky slidy. O oxidačně-redukční atmosféře výpalu svědčí bílošedý lom střepu i vnějšího a vnitřního povrchu nádoby. Po technologické stránce se tedy jedná o keramiku odrážející nástup vrcholné středověké produkce, který na základě prozatím předběžně vyhodnocených dendrochronologicky datovaných keramických souborů z Opavy předpokládáme v prostoru moravsko-slezského pomezí někdy v průběhu 2. poloviny 13. století.⁴⁰⁾ Ze starších raně středověkých tradic vychází vzhůru vytažený (římsovitý) okraj zdobený na vnější straně pásem ryh, výdutí nádoby byla pokryta vývalkovou šroubovicí. Podobný charakter mají i zbývající zlomky; druhý dochovaný okraj je utvářen do podoby oboustranně prožlabeného nízkého okruží (obr. 11/2).

Místní raně středověkou keramickou výrobní tradici dokládají ojedinělé dva fragmenty získané z redeponovaných vrstev v mladších náleзовých kontextech. Větší silnostěnná nádoba náleží část hrdla se vzhůru vytaženým okrajem (obr. 11/4) s příměsí grafitu (zrna o velikosti až 5 mm) a zlomek vně vyhnutého okraje (obr. 11/3) pocházejícího z nádoby s méně dokonalým výpalem hnědočervené barvy. Místní provenienci naznačuje i v tomto případě příměs rozdrčené břidlice v keramické hmotě. Morfologie obou okrajů vykazuje shodné znaky s obecnou charakteristikou závěrečné fáze raně středověké keramické produkce na Opavsku i v přilehlých oblastech,⁴¹⁾ materiálová odlišnost ale naznačuje, že tyto zlomky bude nutné spojit s regionálním výrobním okruhem, zásobujícím v 1. polovině 13. století v prostoru širšího Bruntálska obyvatele zdejších sídlištních a hornických enkláv. Z hlediska datování počátků osídlení obou městů nemusí představovat výskyt keramiky raně středověké výrobní tradice vážnější problém; v době kolem poloviny 13. století ještě nelze vyloučit její relativně široké rozšíření. Na druhou stranu nemůžeme ani odmítnout možnost, že zmíněné nálezy lze dát do souvislosti s možným předlokačním osídlením prostoru města; pouhé dva zlomky, nalezené navíc v sekundárním uložení, ale mají v případě diskuzi na toto téma jen velmi omezenou vypovídací hodnotu.

Mladší středověkou keramiku reprezentuje několik zlomků (obr. 11/5-7) rámcově datovatelných do 14.-15. století, získaných z uhlíkaté vrstvy překrývající lokálně propálené podloží ve čtverci F2 spolu s dalšími sekundárně umístěnými nálezy (obr. 11/8-14). Je možné konstatovat, že se tato část keramických náleží nijak zásadně neliší od soudobé unifikované produkce okolních i vzdálenějších regionů.⁴²⁾ Je ale třeba zmínit, že ve hmotě mladších hornobenešovských středověkých keramických zlomků již nenacházíme jako příměs rozdrčenou břidlici, ale křemičitý písek. Nelze vyloučit, že důvodem této změny mohla být nežádoucí expanze původně užívané horniny při vyšších teplotách výpalu, v důsledku níž byly stěny nádob narušeny drobnými puchýřky a prasklinami.

3.2.2. Novověké náleзовé soubory

Také převážná většina novověkých keramických náleží byla získána z vrstev vyrovnávajících terén dvorů obou domů. Na větší části zkoumané plochy ale byly uloženy vrstvy silně narušené stavební

Obr. 10: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Západní část plochy zkoumané plošným odkryvem v pohledu od severu. V popředí základové zdi k. 920, za níž destrukce kanálku k. 906. Šipkou označen keramický hrnec zapuštěný do podlahy komory M-12 (foto M. Kiecoň).

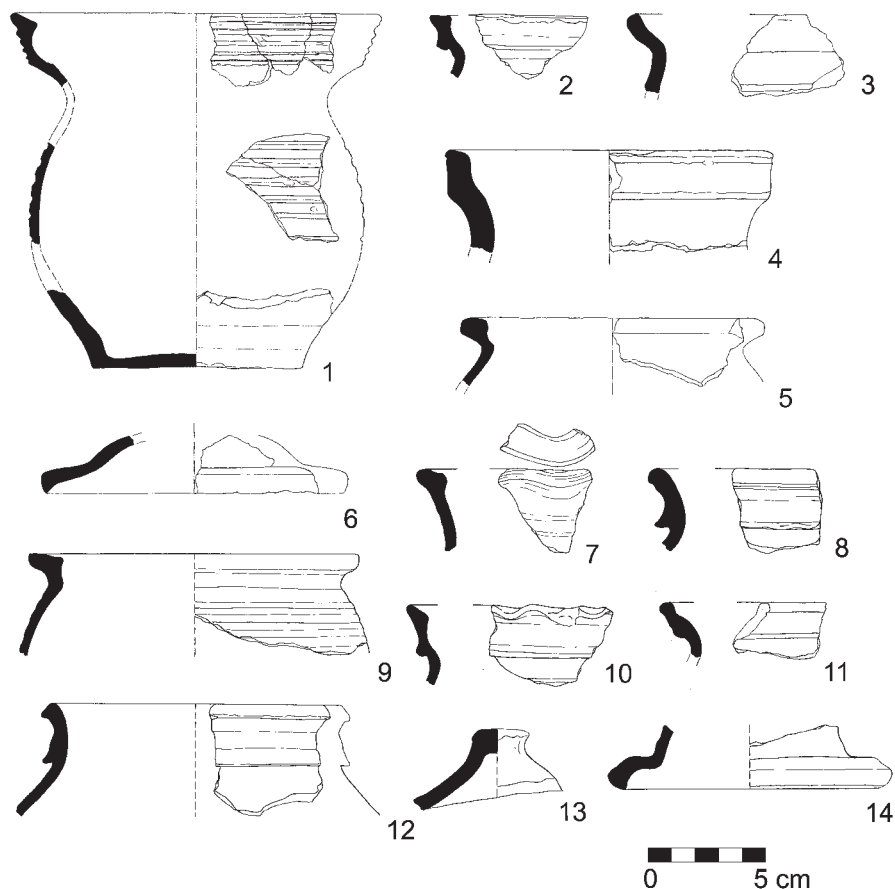
činností, takže z nich pochází velmi nehomogenní soubor zahrnující jak sekundárně umístěné středověké fragmenty, tak i zcela recentní materiály. Nálezy širšího časového rozpětí pochází také ze zássypu klenby předsině suterénu (obr. 7/k. 916) domu čp. 31 a z výplně kanálku (obr. 7/k. 906) odkrytého v prostoru zadního dílu domu.

Podrobněji je tak možné hodnotit pouze nálezy (obr. 12) ze spodní části výplně (obr. 8b/k. 142) další odpadní jímky (obr. 7/k. 915), která obsahovala relativně početnou kolekci (celkem 102 fragmentů) novověké kuchyňské a stolní keramiky. Z technologického hlediska se jednalo o vytáčenou, tvrdě vypálenou oxidační keramiku, s bílošedým lomem střepu a běžovým povrchem (především hrncovitě nádoby), anebo produkci s červenohnědým povrchem (misy). Pouze okrajově byly zastoupeny i jiné technologické třídy, např. redukční (zakuřovaná) keramika s hlazeným povrchem a vleštovanou výzdobou nebo tzv. měkká kamenina. Na základě analýzy, do které byly zahrnuty všechny rekonstruovatelné kusy spolu s okraji a spodními částmi nádob s alespoň částečně dochovaným dnem, se podařilo identifikovat minimálně 32 nádob. V takto definovaném souboru poutají pozornost zejména misy s široce rozevřenými stěnami, případně talířovitým podokrajím, zdobené pomocí růžku nebo kukačky malbou hlinkou na barevném či režném nástřepí a opatřené průhlednou polevou (obr. 12/1, 4, 6). V jednom případě byla na vnitřní stranu misy aplikována tmavozelená poleva. Další misy byly v režném provedení s hlazeným povrchem. Jednalo se o hluboké tvari, ve dvou případech s kruhovými otvory ve spodní části výdutě, (obr. 12/8) které svědčí o jejich použití při zpracování mléka (tzv. vrhlinky). Hrnce a hrnky (obr. 12/2, 3) značně velikostní a objemové variability zastupují převážně torza jejich spodních částí a den, obecně lze uvažovat o jejich vyšší štíhlé soudkovité profilaci s maximálním průmě-

40) Srov. M. Kiecoň – M. Zezula, Počátky a rozvoj města Opavy ve 13. a 14. století ve světle poznatků z archeologických výzkumů v l. 2000–2002. In: Początki i rozwój miast Górnośląska. Studia interdyscyplinarne. Muzeum w Gliwicach, Seria monograficzna nr. 10. Gliwice 2004, s. 72–73; M. Zezula, Opava (okr. Opava). Dolní nám., p. p. č. 579. PV 45, Brno 2004, s. 227.

41) Srov. P. Kouřil, Příspěvek k poznání osídlení venkovského charakteru na Opavsku v mladší a pozdní době hradištní. ČMM 74, Brno 1989, s. 203–215; M. Kiecoň – M. Zezula, o. c. v pozn. 40, s. 68–69.

42) Např. Olomoucko (srov. J. Bláha, Archeologický průzkum v Olomouci. Archeologické prameny k dějinám olomoucké oblasti I-1, Olomouc 1982); blízký hrad Vartnov (srov. P. Kouřil – D. Prix – M. Vihoda, Hrad českého Slezska. Brno – Opava 2000, s. 358–366); Opava (např. M. Kiecoň, Středověké odpadní jímky z Opavy, Masařské ulice, strojopis bakalářské diplomové práce, uloženo na FPF Slezské univerzity. Opava 2001).

Obr. 11: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Výběr středověkých keramických nálezů z jímky k. 500 (1, 2), uhlíkové a mazančovicové destrukce k. 116 (5–7) a dalších náleзовých situací s výskytem sekundárně deponovaných středověkých keramických zlomků (3, 4, 8–14) (kresba I. Tichá).

rem ve spodní části nádoby. Je možné předpokládat, že většina z nich byla opatřena páskovým uchem vycházejícím z okraje a napojeným nad oblým lomem výdutě. Vnitřky téměř všech identifikovaných hrnců a hrnků pokrývala poleva hnědých, žlutých či zelených odstínů, která zasahovala i na vnější stranu okraje a v některých případech stékala i na podhrdlí a výdut; ojediněle byl zaznamenán nepolévaný hrnec (?) většího objemu s výraznými vývalky na vnitřní straně. Z výzdobných prvků se pouze v jednom případě objevil pás rýh na podhrdlí. Další keramické tvary zastupují v souboru trojhraný pánve (obr. 12/7) a rendlík podobné materiálové a technologické charakteristiky jako mísy. Výčet keramických tvarů uzavírají dvě torza talířů. První z nich (obr. 12/9) se složením keramické hmoty neliší od malovaných mís vyskytujících se v souboru, druhý talíř (obr. 12/5) je vyroben z bělavé keramické hmoty připomínající kameninu, avšak výrazně měkkého výpalu, s oboustrannou kompaktní polevou a složitým malovaným ornamentem na vnitřní straně. Dvěma fragmenty je zastoupen i výrobní odpad – atypický keramický kus patrně při výpalu praskl a následně se dostal do kontaktu s polevou, která pokrývala i lom obou zlomků.

Keramické nálezy ze spodní části výplně jímky k. 915 představují vzorek hrnčířské produkce, o které je možné se domnívat, že je z větší části místní provenience. Hrnčířská výroba v Horním Benešově je doložena od 17. století⁴³⁾ byť v 1. polovině 18. věku zde rektifikace karolinského katastru žádného hrnčíře nezaznamenaly.⁴⁴⁾ Jednalo se však patrně o dočasný stav, neboť koncem 18. a počátkem 19. století byla ve městě činná hrnčířská dílna Josepha Böhnela v domě

čp. 23 v Opavské ulici poblíž náměstí⁴⁵⁾ a další výrobu provozoval jeho příbuzný Anton Böhnel v domě čp. 80 v prostoru zvaném *Altstadt*.⁴⁶⁾ Ostatně přítomnost dílny poblíž náměstí naznačuje i výskyt kazových zlomků mezi hodnocenými nálezy.

Morfologie zdobených mís, hrnců a pánví odpovídá obecné charakteristice keramické produkce 17. a 18. století,⁴⁷⁾ je ale jisté, že představený soubor je třeba zařadit spíše do závěru tohoto období. Uvedenou dataci podporuje i výskyt hlubokých mís určených ke zpracování mléka⁴⁸⁾ a zvláště torzo talíře z tzv. měkké kameniny s dekorem charakteristickým právě pro konec 18. století.⁴⁹⁾ Volné analogie pro výzdobné motivy aplikované na hlinkou malovaných mísách bychom mohli sice najít již mezi produkcí 16.–17. století na jihovýchodní Moravě,⁵⁰⁾ výzdoba mís stylizovanými geometrickými motivy, pásy vlnic a klikatek, větvičkovitými motivy a tečkami ale přežívala v jesenické oblasti až do 19. století.⁵¹⁾ Při porovnání hornobenešovských nálezů s keramikou z 1. poloviny 19. století z Bruntálu (Dukelské ulice)⁵²⁾ je patrné, že oba soubory spojuje řada shodných znaků, především výrazné zastoupení hlinkou malovaných mís v zásadě stejné materiálové charakteristiky. Obecně lze ale konstatovat, že charakter výzdoby benešovských mís se spíše blíží starším předlohám, pouze zlomek talíře zdobený modrou hlinkou

na bílém nástřepí odpovídá bruntálské produkci závěru 18. a 1. poloviny 19. století. Mezi nálezy z Dukelské ulice v Bruntále⁵³⁾ nacházíme ale i torzo mísy na zpracování mléka identické podoby jako be-

45) ZA Opava, fond: ZVSO, inv. č. 48, fol. 77v: „...No. 23. Joseph Böhnel Töpfer...“ (záznam v inventáři farního kostela z roku 1804 v rubrice dešátkové poplatných domů). Hrnčířská dílna zde měla delší tradici, nejméně od konce 70. let 18. století, která pokračovala i v 1. polovině 19. věku. V roce 1841 vypracoval městský stavitel Joseph Jentschke kolorovaný plán přístavby další (nové) hrnčířské pece u domu čp. 23 právě pro hrnčířského mistra (*Töpfermeister*) Josepha Böhnela (SOA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 330, č. kart. 16; místní šetření proběhlo 7. 6. 1841, po něm následovalo vystavení stavebního povolení s č.j. 530).

46) ZA Opava, fond: ZVSO, inv. č. 48, fol. 79: „...Anton Böhnel Töpfer...“ (k roku 1804). V 1. polovině 19. století pak přibyla v Horním Benešově i další hrnčířská dílna v domě čp. 151 v tehdejší *Niedergasse*, která rovněž prosperovala, soudě podle toho, že roku 1847 si hrnčířský mistr Anton Schüll (*Töpfermeister Anton Schüll*) nechal celkově přestavět svůj dům, včetně vypalovací pece, podle plánů Josepha Jentschkeho (SOA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99; stavební povolení vydáno 15. 4. 1847).

47) Srov. J. Pajer, Hromadný nálezy ze začátku 17. století ve Strážnici. Strážnice 1982; R. Kraljic, Dům pasíře Prokopa v Táboře (Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220). Tábor 1998, s. 182–183.

48) Srov. V. Scheufler, Lidové hrnčířství v českých zemích. Praha 1972, s. 83.

49) Za konzultaci děkujeme Mgr. Milanu Hlavešovi a Mgr. Jiřímu Fronkovi z Uměleckoprůmyslového muzea v Praze.

50) J. Pajer, Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Strážnice 1983, s. 206 až 211, tab. II–VII.

51) V. Scheufler, o. c. v pozn. 48, s. 140.

52) V. Scheufler, Novověké nálezy z Bruntálu a bruntálské hrnčířství nové doby. ČSM-B 24, 1975, s. 32–42.

53) V. Scheufler, o. c. v pozn. 52, příloha 6, obr. 11.

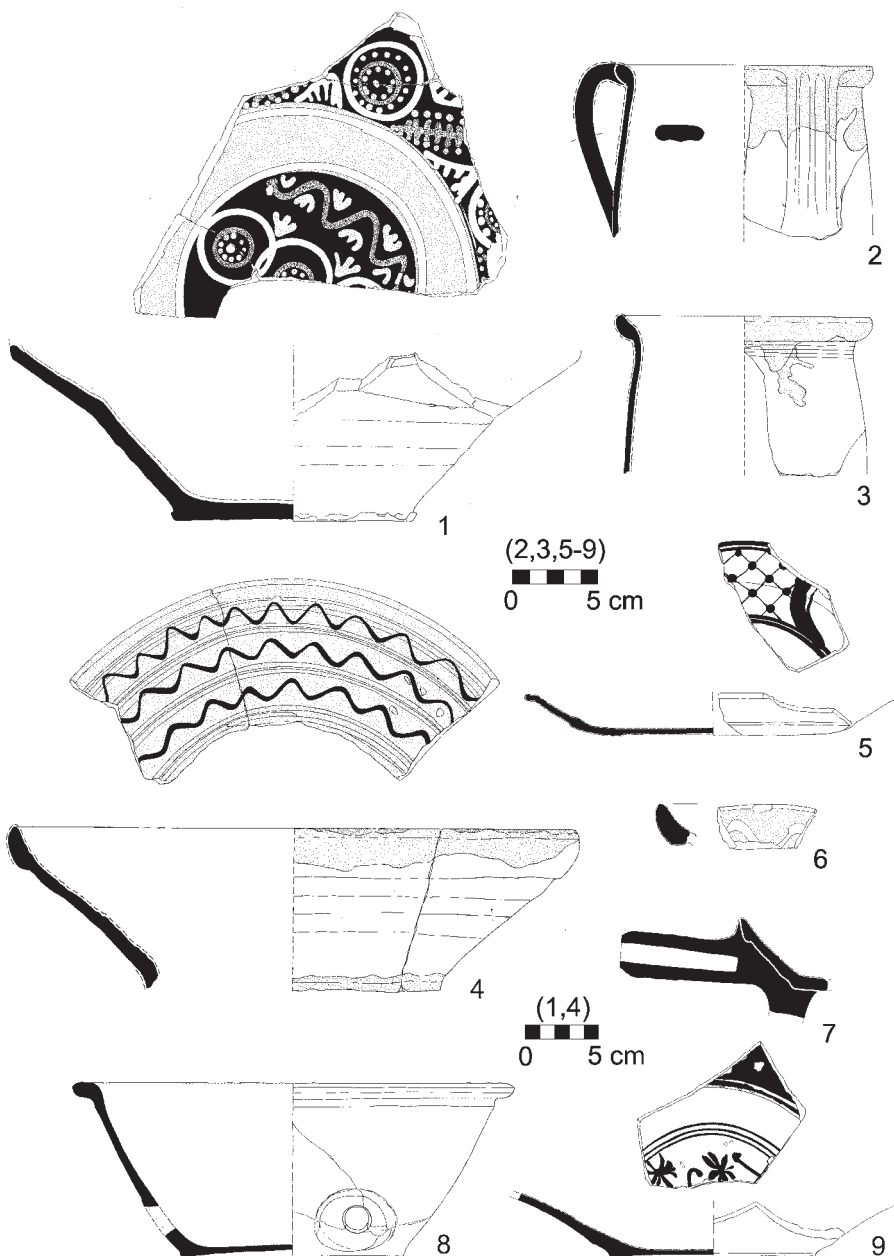
43) ZA Opava, fond: Královský úřad v Opavě (1631) 1742–1782, inv. č. 221, sign. 5/3 B1, č. kart. 152, potvrzení cechovních privilegií pro město Horní Benešov (1554–1756).

44) Srov. J. Brzobohatý – S. Drkal, Karolinský katastr slezský 2. Praha 1973, s. 926.

nešovské exempláře. K dataci souboru přispívají i nálezy tří drobných mincí. Dvě z nich (obr. 13/2,4) pocházejí ze svrchní části zásypu jímky, třetí (obr. 13/3) byla získána při preparaci jejího kamenného roubení. Obě mladší ražby, krejcar Josefa II. ražený v roce 1781 a krejcar Františka II. z roku 1800, mohly být v oběhu až do konce napoleonských válek.⁵⁴⁾ Počátek 19. století, resp. jeho první dvě desetiletí, je tak patrně dobou, kdy byl náleзовý soubor uzavřen, není ale jasné, jak dlouho byla předtím jímka užívána k vyklizení odpadu z domácnosti; interval její funkce mohl zahrnout několik let anebo i desetiletí.

Můžeme tedy shrnout: nálezy z jímky k. 915 reprezentují základní vybavení hornobenešovské měšťanské domácnosti 18. – počátku 19. století. I když sortiment zastoupených keramických tvarů není zdaleka úplný (výplň jímky např. neobsahovala žádný džbán), přispívají tyto keramické nálezy k poznání soudobé regionální hrnčířské produkce jesenické oblasti.

Ačkoliv ostatní keramické nálezy z souborů ze svrchních vrstev uložených ve dvorech obou domů zahrnují několik set položek, jen sporadicky se mezi nimi vyskytují fragmenty kamenných kachlů. Kromě poněkud rozsáhlejšího souboru z jímky k. 905, náležících dvěma různým kamenným postaveným někdy v průběhu 19. století, se jednalo pouze o několik málo zlomků, které byly součástí dalších minimálně 5 otopných zařízení. Na základě rozboru výzdobných motivů lze jako nejstarší označit dva zlomky pokryté zelenou polevou (obr. 14/3, 4). Jeden z těchto kachlů byl velmi pravděpodobně zdoben heraldickým motivem, ze kterého se dochovala část knížecí korunky a orámování vavřínovým věncem. Blízkou analogii k tomuto exempláři nacházíme v kachlích zdobených lichtenštejnskými erby, nalezených na Pekařské ulici č. 9 v Opavě,⁵⁵⁾ i když v detailu jsou patrné jisté odlišnosti (jiné ztvárnění knížecí korunky a akantu v rohové části kachle). Hornobenešovskému nálezu odpovídá v tomto souboru především kachel s erbem Karla Eusebia z Lichtenštejna (1611–1684, jako vládnoucí kníže od roku 1632), který je orámován právě vavřínovým věncem, na rozdíl od kachle s erbem jeho otce Karla z Lichtenštejna, kde se místo věnce nachází řetěz rádu zlatého rouna. Poměrně spolehlivě do 17. století je možné zařadit i druhý fragment kachle se zelenou polevou, na kterém je aplikován motiv vázy, další zlomky (srov. obr. 14/2) již nejsou příliš chronologicky citlivé, lze pouze konstatovat, že pocházejí z barokních kamen 17.–18. století.⁵⁶⁾

Obr. 12: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Výběr keramických nálezů z jímky k. 915 (kresba I. Tichá).

4. POKUS O INTERPRETACI

4.1. Úvahy o městě ve středověku

Horní Benešov je v literatuře považován za nejstarší město vysazené nekrálovským zakladatelem v českých zemích, jehož „zakládací listina“ (ve skutečnosti lokátorské privilegium) je známa.⁵⁷⁾ Z těchto důvodů byla jeho vzniku již historiky věnována poměrně zevrubná pozornost.⁵⁸⁾ Tato li-

Mgr. Tereze Krasnokutské.

57) Tak např. J. Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 57.

58) Základními pojednáními o vzniku města zůstávají podnes především práce: W. Latzke, *Die Anfänge der Stadt Bennisch*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens 20, 1930–1933, s. 34–47 a J. Bakala, *Počátky těžby kovů v Nizkém Jeseníku a vznik Horního Benešova*. ČSM-B 21, 1972, s. 161–179. Radu svých poznatků k počátkům města vtělil Walter Latzke do několika dalších článků, dotýkajících se dějin města a jeho okolí (W. Latzke, *Bennischer Flurgeschichte*. BL 1, 1935, s. 65–69, 73–86, 89–94; W. Latzke, *Verfassung und Verwaltung der Stadt Bennisch bis zum Anfange des 17. Jahr-*

54) J. Šmerda, *Posudek numismatického materiálu z výzkumu NPÚ Ostrava, pracoviště Opava (Horní Benešov, Mírové náměstí 30, 31)*. Strojopis uložený v Archivu OOAF, NPÚ ÚOP Ostrava. Dr. Janu Šmerdovi náleží naše poděkování za determinaci numismatických nálezů.

55) T. Krasnokutská, *Středověké a novověké kachle z Opavy*. Katalog nálezů z archeologických výzkumů. ARF 8. Olomouc 2005, s. 47–55, tab. 48–49.

56) Za konzultaci a upozornění na opavské analogie děkujeme kolegyni

Obr. 13: Horní Benešov, čp. 31. Výběr nálezů mincí (určil PhDr. Jan Šmerda): 1 – svrchní část výplně objektu k. 510, čtverec F2. Slezsko, Ferdinand II. (1619–1637), mincovna Vratislav, mincmistr J. Riedel, krejcar 1626, váha: 0,761 g (Herinek, L.: *Österreichische Münzprägungen von 1592–1657*. Wien 1984, č. 1456); 2 – svrchní část výplně objektu (jímky) k. 915, čtverec E2. Slezsko, Josef I. (1705–1711), mincovna Břeh, varďajn Ch. Bretschneider, 3 krejcar 1711, váha: 1,148 g; 3 – kamenné roubení objektu (jímky) k. 915, čtverec E2. Habsburské soustátí – Uhry, Josef II. (1765–1780–1790), mincovna Smolník, 1 krejcar 1781, váha: 7,596 g; 4 – svrchní část výplně objektu (jímky) k. 915, čtverec E2. Habsburské soustátí – Čechy, František II. (I.) (1792–1836), mincovna Praha, 1 krejcar 1800, váha mince: 4,315 g (foto M. Kiecoň – T. Ott).

hunderts. BL 2, 1936, s. 17–21, 25–40, 45–56, 81–86 a 89–91) a sumarizující názor na vznik města a okolních vsí podal v obsáhlé studii W. Latzke, *Die Besiedlung des Oppalandes im 12. und 13. Jahrhundert*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Schlesiens 72, 1938, s. 44–135, zde na s. 118–119. Také Jaroslav Bakala zužitkoval výsledky své analýzy počátků města v řadě dalších souhrnných studií (např. J. Bakala, *K otázce kontinuity osídlení v lokovaných městech opavské provincie*. ČSM-B 22, 1973, s. 50–65; J. Bakala, *Monopolizace tržních vztahů a milové právo v městech severní Moravy a Opavska do počátků 15. století*. ČSM-B 22, 1973, s. 144–133; J. Bakala, *Urkundenzeugnisse von der Weichbildverfassung in den mährischen Städten des Magdeburger und Leobschützer Rechtes*. Folia diplomatika II, 1976, s. 77–86; J. Bakala, *Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku*. ČSM-B 26, 1977, s. 97–122; J. Bakala, *K úloze městského fojta a lokačních listin*. Folia historica Bohemica 1, 1979, s. 231 až 237). Vzniku města se v různé míře dotkli dále např. R. Kneijfel, *Topographie des kais. königl. Antheils von Schlesien*. II-2. Brünn 1805, s. 92; F. Ens, *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis*. IV. Wien 1837, s. 57; A. Vietz, *Aufzeichnungen zur Geschichte von Bennisch*. (Aus dem Nachlasse des im Jahre 1918 in Bennisch verstorbenen Oberlehrers i. R. Adolf Rieger.) Freudenthaler Ländchen 6, 1926, s. 33–39 a 45–53; zcela okrajově E. Kober, *Bennisch*. Freudenthaler Ländchen 12, 1932, s. 7–8 a 12–16; K. Berger, *Die Besiedlung des deutschen Nordmährens im 13. und 14. Jahrhundert*. Brünn 1933, s. 116–118; též A. Peschke, *Das Bergstadtl Benisch – Sein Bergbau*. BL 1, 1935, s. 17–22, 25–28, 33–39, 41–46 a 49–53; A. Peschke, *Rückblick auf die kirchlichen Verhältnisse in der Stadt Benisch*. BL 2, 1936, s. 1–7, 9–16, 22–24, 41–44, 57–80, 87–88 a 92; A. Peschke, *Das Benischer Stadt-wappen*. BL 3, 1937, s. 1–4; A. Peschke, *Die Benischer Stadtbrände*. BL 4, 1938, s. 41–46, 53–56, 61–64 a 70–72; A. Peschke, *Nicht Cziczina, sonder Sydina – Ein verslawter Flurname in Benisch*. BL 4, 1938, s. 91–94; A. Peschke, *Die Bennischer Hausbesitzer aus dem Jahre 1750, 1725 und 1654*. BL 5, 1939, s. 1–8, 13–16; A. Peschke, *Bennischer Urbarium oder Zinsbuch vom Jahre 1654*. BL 5, 1939, s. 19–24; A. Peschke, *Bennischer Schulwesen...*, 1939, s. 33–40; L. Hosák, *Historický mistopis země Moravskoslezské*. Praha 1938, s. 819; H. Weinelt, *Forschungen zur Volkstumsgeographie des südschlesischen Stammesgebietes*. Reichenberg – Leipzig 1940, s. 52; V. Lomič, *Nástin historie dolování u Horního Benešova*. (Z minulosti slezských dolů.) Opava 1959; W. Kuhn, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*. Zeitschrift für Ostforschung 20, 1971, s. 1–69 (otřeseno též ve: W. Kuhn, *Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung*. Köln – Wien 1973, s. 235–303); V. Štěpán – E. Nová, *Vývoj dolování stříbra u Horního Benešova*. Vlastivědné listy Severomorav-

teratura se povětšinou soustředila na otázky upřesňující datum vzniku města, na rozbor a filiační souvislosti lokátorského dokumentu z 11. 4. 1253, na vztahy města k hornické činnosti v jeho bezprostředním okolí a jen okrajově na základní urbanizační osnovu Horního Benešova, případně národnost a počet jeho obyvatel, obvykle vyvozovaný z počtu právořádných domů a domů s právem vinného nálevu. O urbanistický rozbor se pokusil Walter Latzke,⁵⁹⁾ poté Zdeněk Láznicka,⁶⁰⁾ nověji Karel Kuča.⁶¹⁾ Z nich je nutno vyzdvihnout Latzkeho brilantní analýzu, kterou jen zjednodušil Zdeněk Láznicka.⁶²⁾ Počty právořádných domů a domů s výsadou vinného šenku podal Karl Berger,⁶³⁾ opět důkladně Walter Latzke⁶⁴⁾ a otázky se dotkl i Ladislav Hosák.⁶⁵⁾ Zdá se, že takřka úplná absence autentických středově-

kých písemných pramenů, které padly za obětí požárům na sklonku 15. století a v letech 1746, 1820 a 1867, limitovala chuť dalších historiků (s výjimkou do dnešních dnů nejvyššího Latzkeho článku o počátcích města)⁶⁶⁾ věnovat se starším dějinám Horního Benešova. Pokusme se přesto o shrnutí dosavadních znalostí, a to s důrazem na historické souvislosti vývoje domů čp. 30 a 31.

Prozatím se na základě poznatků literatury⁶⁷⁾ zdá prav-

ského kraje 7/2, 1981; J. Kejř, o. c. v pozn. 57 (srov. podle rejstříku na příslušných místech); Martin Wihoda (v: P. Kouřil – D. Prix – M. Wihoda, o. c. v pozn. 42, s. 423 a 435–436) a řada dalších autorů.

59) W. Latzke, *Die Anfänge ...*, o. c. v pozn. 58, 1930–1933, s. 38–39.

60) Z. Láznicka, *Půdorysy slezských měst*. Slezský sborník 3 (Věstník Matice opavské 43), 1945, s. 81–99, zde na s. 87–88: „...Pravořádné kolonizační schéma je příznačné pro všechna města jesenické plošiny, jak na slezské, tak i na moravské straně. U většiny těchto měst se městský půdorys omezuje na čtvercové tržiště, zvláště tam, kde šlo o nehraněná města. Tak je tomu v Horním Benešově, založeném v polovině 13. stol. jako horní město na křižovatce cest Krnov–Dvorce a Opava–Bruntál, které se protínají na městském tržišti...“.

61) K. Kuča, o. c. v pozn. 4, s. 144–145.

62) K. Kuča, o. c. v pozn. 4, s. 142–145, patrně neznal ani Latzkeho studii, ani pojednání Láznickovo. Jakkoliv je jeho analýza pro období rozvoje města od 17. do 20. století v podstatě výstižná, pro starší dobu je takřka bezcenná.

63) K. Berger, o. c. v pozn. 58, s. 365, kde konstatoval, že původně bylo v Benešově 36 výsadních domů s pivovárečným právem, když již na s. 360 zdůraznil původnost udělení práva vaření piva benešovským měšťanům v lokátorském privilegiu. K Bergerovu údaji (bez odkazu na pramen) srov. pochybnosti u J. Bakala, *Počátky ...* o. c. v pozn. 58, s. 173, pozn. 38, který upozornil, že Latzke uváděl 46 původních právořádných domů. Údaj je však zjevně tiskovou chybou namísto 36 domů.

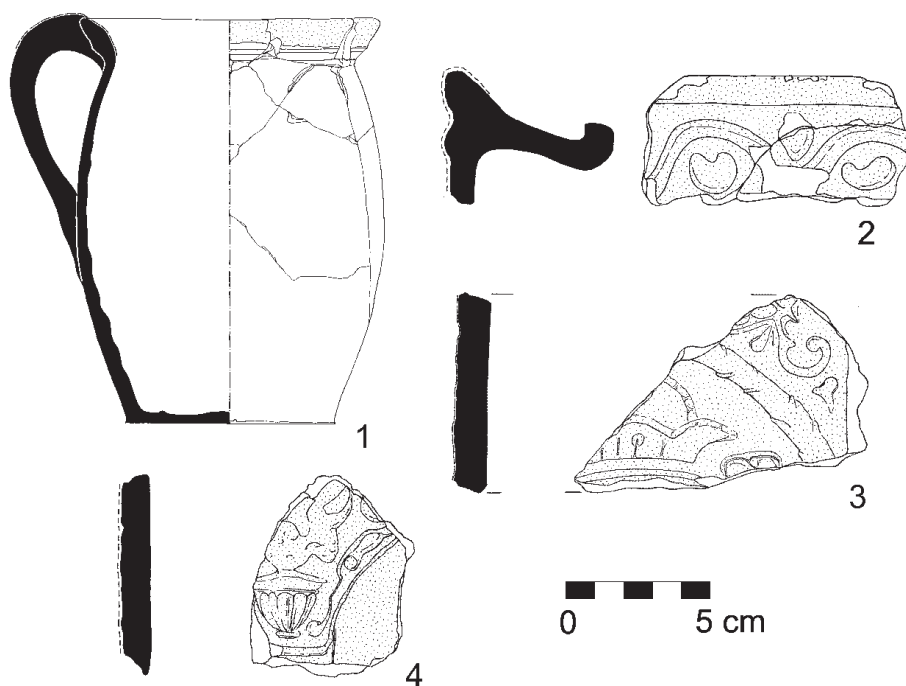
64) W. Latzke, *Verfassung...*, o. c. v pozn. 58, s. 25–40, který sledoval také postupné zvyšování počtu domů s právem vaření piva ze 46 v 17. století na 52 a nakonec 53 domů.

65) L. Hosák, *K počátkům měst na jihovýchodním Opavsku vůbec a města Bílovce zvláště*. 650 let města Bílovce. Bílovec 1971, s. 11–13. Hosák z Bergerova údaje o 36 právořádných domech vyvodil absurdní závěr, že Horní Benešov dokonce ani neplnil úlohu střediska hornobenešovského panství ve 13. století.

66) W. Latzke, *Die Anfänge ...*, o. c. v pozn. 58, s. 34–47.

67) Precizně, dosud plně platný rozbor počátků hornické činnosti na Hor-

děpodobné, že nejpozději ve 30. letech 13. století přilákalo rudné bohatství Nízkých Jeseníků do okolí pozdějšího Horního Benešova horníky a s nimi i zemědělskou kolonizaci, která důlní činnost zajišťovala. Reakcí na relativně intenzivní prospekci, rýžování a dolování na obou stranách řeky Moravice byla patrně snaha o vymezení horního obvodu města Uničova moravským markrabětem Přemyslem v listině z 15. 8. 1234. Jeho hranici totiž měl být střed řečiště Moravice.⁶⁸ Je tedy zřejmé, že hornická díla a prospektorská aktivita severně od řeky příslušela k jinému hornímu správnímu obvodu. Zatím však není jasné, zda k bruntálskému hornímu okrsku. Nelze ani vyloučit možnost, že relativně omezená důlní činnost byla zprvu spravována přímo zeměpanským mincmistrem a nepříslušela do královského rozhodnutí z roku 1271 k žádné- mu z ustanovených horních obvodů.⁶⁹ Agrární kolonizace sledující kovkopy pak zřejmě probíhala v několika vlnách. V počátečních fázích vznikly zhruba jižně od pozdějšího Horního Benešova v těsném sousedství důlních děl malé slovanské osady Hvozdnice, Jamník a snad i Vidly.⁷⁰ V literatuře byla nabídnuta i teze, že také zemědělské vsi Jelení, Leskovec nad Moravicí a Razová měly svůj původ v malých slovanských osadách z do-

Obr. 14: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Keramický hrnek zapuštěný do podlahy komory M-12 v čp. 30 (1) a výběr zlomků kamenných kachlí (2–4) (kresba I. Tichá).

nobenešovsku podal J. Bakala, Počátky..., o. c. v pozn. 58, s. 161–179, kde je shrnutí a vyrovnání se s názory starší literatury a analýza relevantních pramenů ze 13. věku.

68) CDB III-1, s. 82–83, č. 76: „...Sunt autem termini eiusdem ville [miněno město Uničov – D. P.] a metis Bohemie usque ad dimidium flumen, quod Morauiz nuncupatur, et ab eodem flumine ad aliud flumen dimidium, quod Bistrize vocatur; et omne genus metallorum intra predictos terminos ad ipsam villam, salvo iure nostro, dinoscitur pertinere...“.

69) Teprve 24. 11. 1271 král Přemysl Otakar II. nařídil, aby se těžební lány u Horního Benešova, držené opavskými měšťany, nadále řídily jihlavským horním právem (CDB V-2, s. 275–276, č. 647: „...Item volumus, ... et quod iidem cives a montibus argentifodinis circa Benessow laneos habeant, qui sepfelchen vulgariter nominantur, quod etiam ipsis omnia iura, quae apud Iglauiam circa montes huiusmodi fieri consueverunt, praeiatis civibus diligentius observentur, ipsi similiter concedimus ex regiae maiestatis munificentia speciali...“).

70) Srov. především W. Latzke, Bennischer Flurgeschichte..., o. c. v pozn. 58, s. 80–82; dále např. H. Weinelt, Wüste Dörfer des Oppalandes in der Volksüberlieferung, Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde XXXVII, 1938, s. 113–137; H. Weinelt, Volkskunde und Wüstungsforschung, Grundsätzliches, gezeigt an einem südschlesischen Beispiel, Zeitschrift für Volkskunde 48, Neue Folge 10/3, 1939, s. 265 až 288; J. Bakala, Počátky..., o. c. v pozn. 58, s. 161–179. K přibližnému odhadu velikosti těchto zaniklých osad lze využít nejstaršího urbáře krnovské komory z konce 1. čtvrtiny 16. století (ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, Registra na kniezestwie Krnowskeho, Grunth register auff's Fürstentums Jegerdorff, fol. 11–14v). Podle jeho údajů obhospodařoval městský fojt a devět hornobenešovských měšťanů dohromady 3,25 lánu a 7 měřic polností bývalého pustého Jamníku; charakter zápisů ukazuje např. záznam o držbě měšťana Nikla Abela (fol. 11: „...Nikl abel... Tyz s gedne czwtvrti roly na puste wsy Janiku...“).

by před výrazným nástupem vrcholné kolonizace za účasti německy mluvícího etnika.⁷¹ Přibližně současně nebo jen o málo později, ale ještě před polovinou 13. století, se do kolonizačního procesu měli zapojit také německy hovořící lokátoři a kolonisté. Těm alespoň zčásti za svůj vznik vděčily drobné vsi Rudelsdorf a Hartmannsdorf pod soutokem Čižiny a Sítiny v údolí přímo pod pozdějším Horním Benešovem.⁷² Dosavadní bádání zvažovalo i souvislost příchodu cizích kolonistů do těchto osad s rozvojem těžby a zpracování stříbronosných a olovených rud na Hornobenešovsku, neboť právě na území Rudelsdorfu a Hartmannsdorfu se ještě na počátku 16. století nacházely pozůstatky 14 tavicích hutí.⁷³

71) Tak už třeba H. Weinelt, Das Werden der ostmitteldeutschen Kulturlandschaft Freudenthal, Deutsches Archiv für Landes- u. Volksforschung 3, 1939, s. 598–631, na s. 604–606 a 611–612, zvažoval slovanský původ – podle něj vcelku bezvýznamné samoty – Jelení a nevěděl si rady se slovanským názvem Razové. V článku H. Weinelt, Volkskunde..., o. c. v pozn. 70, s. 270, už otevřeně připouštěl v prostoru Razové domnělý slovanský dvorec.

72) Rozborem retrospektivních pramenů precizně určil polohy obou zaniklých vsí W. Latzke, Bennischer Flurgeschichte..., o. c. v pozn. 58, s. 93; též A. Peschke, Das Bergstadt Benisch..., o. c. v pozn. 58, s. 19; nověji J. Bakala, Počátky..., o. c. v pozn. 58, především s. 170–172. K velikosti osad srov. nejstarší urbář krnovské komory (ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 11–14v). Podle urbáře hospodařilo 13 hornobenešovských měšťanů na celkem 4,5 lánu a jedné louce v pustém Rudelsdorfu a městský fojt Hanuš Nayman a tři měšťané na celkem 1,25 lánu, zahradě, louce a nespecifikovaném kusu pole v zaniklém Hartmannsdorfu (povahu zápisů ilustruje např. fol. 11: „...Item hannus Nayman ffoyt drzjij richtu wysadnjij... Tyz drzjij ij czwtvrti role na tey pustey wsy hartmanstorffie...“).

73) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 16: „...Przi tom miesteczku gsau hory strziberne, kterez za pamieti lidske dielani byli y strziebro gse dielalo, a bylo gest xiiij^{te} huty, przi kterychz Sslaku welike hromady lezij, w kterychz strziebro gest, a ktocz by na to naklad uczinil Znamenitie by toho vziti mohl...“). Z neznámých důvodů se později v literatuře ustálilo mínění, že tavicích hutí bylo 22.

Tato hornická činnost a související zemědělská kolonizace probíhala nejspíše na zeměpanském území.⁷⁴⁾ Relativní prosperita především těžby stříbra na komorních statcích českých králů a moravských markrabat vedla ve 2. čtvrtině 13. století k jejich zvýšenému zájmu o oblast. Pravděpodobně právě existence třebas jen potenciálně výnosných dolů, které zase potřebovaly hospodářské zázemí, je přiměla ke svěření části krajiny královskému podkomořímu, pod jehož pravomoc spadal také dohled nad měšťanstvem, které se nejčastěji podílelo na provozování či alespoň zajišťování prospektorské a horní činnosti na zeměpanských statcích.⁷⁵⁾ Pro nedostatek písemných pramenů je obtížné určit, kdy se tak stalo. Určitou indicií mohou být slovní obraty podkomořího Beneše ze Cvilína v dokumentu z 11. 4. 1253, kterým byla zlistiněna jeho smlouva s lokátory Horního Benešova.⁷⁶⁾ Beneš v něm území, na němž bylo založeno

město Horní Benešov, opakovaně označil za své dědictví („...in nostra hereditate...“). To může být obecná floskule vyjadřující pocit vlastnické hegemonie a víru v její trvalost. Lze však rovnocenně soudit, že obrat měl skutečný smysl, totiž, že Beneš území zdědil po svém otci Vokovi z (českého) Benešova. A právě Vok zastával úřad podkomořího krále Václava I. v letech 1238–1241, tedy v době, kdy po smrti svého bratra, moravského markraběte Přemysla († 16. 10. 1239), spravoval Moravu přímo král, a mohl tedy Vokovi skutečně postoupit rozlehlý újezd na tehdejší moravském severu.⁷⁷⁾ Donace Hornobenešovska Vokovi, kterého si na Moravu král přivedl z Čech, mohla být jedním z kroků, jimiž Václav I. po smrti konfliktního bratra Přemysla posiloval svoji moc na důležitém severu Moravy na úkor mocenských struktur spojených se zesnulým markrabětem.

Dnes nelze snadno určit, jaké území se tehdy skutečně dostalo do rukou Benešoviců. Jaroslav Bakala jako první bystře upozornil, že na Hornobenešovsku si zeměpáni ponechali určité pozemky jako přímou součást komorních statků. Především se jednalo o těžební (tzv. královské) lány jižně od Horního Benešova, položené v trati nazývané ještě roku 1836 charakteristicky *Stollen*.⁷⁸⁾ Dne 24. 11. 1271 při pobytu ve Vratislavi přikázal český král Přemysl Otakar II. moravskému komorníkovi Hartlebovi (z Dubna), aby měšťanům v Opavě přidělil 40 lánů lesa u Hradce nad Moravicí a určil, že lány zvané *Sepfelehen* na stříbrných dolech u Benešova mají opavští měšťané spravovat podle práva užívaného při jihlavských dolech.⁷⁹⁾ Podle listiny z 2. 2. 1343, vystavené opavským a ratibořským vévodou Mikulášem II., se zdá, že ani ves Hvozdnice v jižním sousedství stříbrných dolů u Horního Benešova původně nemusela patřit k majetku Beneše ze Cvilína⁸⁰⁾ a táž úvaha se může

K těžbě už A. Heinrich, Schlesien unter den Piastiden bis zur freiwilligen Unterwerfung an Böhmens Könige vom Jahre Chr. 1163 bis 1327. Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 3, 1829, s. 238 (rozběr hodnověrnosti Heinrichovy informace podal J. Bakala, Počátky..., o. c. v pozn. 58, s. 172, pozn. 36); srov. též např. K. Berger, Die Besiedlung..., o. c. v pozn. 58, s. 16; A. Peschke, Das Bergstadtl Benisch..., o. c. v pozn. 58, s. 19–22; J. Bakala, Počátky těžby kovů..., o. c. v pozn. 58, s. 170–172; V. Lomíč, Nástin historie dolování..., 1959, o. c. v pozn. 58, na řadě míst.

74) Královský původ majetku, jenž se později dostal Benešovicům, může nepřímo dokládat pojmenování návrší a pozemkové trati *Königsberg* v těsném severním sousedství města. Název trati a její prostorová dislokace jsou zachyceny na indikační skice Horního Benešova z roku 1836 (ZA Opava, fond: Stabliní katastr slezský 1787–1947, sign. Sl 127, č. kart. 77, *Ried Croquis der Gemeinde Stadt Bennisch*, kterou v červenci 1836 podle zaměření císařského geometra Wenzela Nowotného nakreslil Franz Dorini). S ohledem na početnou a vlivnou rodinu hornobenešovských měšťanů Königů v 18.–20. století sice může být vznesena námitka, zda název není odrazem jejich přízviska, zvláště, když v Karolinském katastru se při pojmenování polních tratí název *Königsberg* nevyskytuje (J. Brzobohatý – S. Drkal, Karolinský katastr slezský 1. Praha 1972, s. 377, pozn. 3–11). Tomu však protirečí řada indicií. Především by to byl v rámci názvů tratí na území bývalého Opavska dosti ojedinělý případ, kontrastující se skutečností, že většina traťových úseků starobylých polností respektovaných při vyměřování katastrů v době kolem roku 1836 nesla tradiční názvy, často velmi staré, nebo alespoň neutrální označení (třeba neosídlených lesů typickým *Waldried*). Na potíže s vyvozením odmítavých závěrů na základě edice Karolinského katastru upozorňuje navíc skutečnost, že zde chybí např. starobylé trati *Stollen*, *Pfarrerberg* či *Galgen*, nahrazené ad hoc vzniklými názvy typu *Stupňová hora*, *U vápenky* či *U pazderny*. Dále lze namítnout, že v těsném sousedství trati *Königsberg* ležela větší část kostelních polí (nesla samostatné traťové pojmenování *Pfarrerberg*), postoupených benešovskému kostelu asi již při jeho založení před rokem 1288 a zjevně vyčleněných z prostoru označovaného *Königsberg*. To naznačuje, že původ jména *Königsberg* pro výšinu, na níž bylo později založeno město Benešov, je patrně prastarý, dosti pravděpodobně sahající před založení kostela a patrně i města ve 13. století. Třetím argumentem, byť s nejmenší vahou, je skutečnost, že většina polností rodu Königů se v 19. století rozkládala mimo *Königsberg*, kde naprosto dominoval lán příslušný k usedlosti čp. 28 držené Franzem Tillerem z jině, rovněž starobylé benešovské rodiny.

75) Dohled nad horní činností byl ve 13. století v prvé řadě v kompetenci mincmistrů (srov. třeba L. Jan, *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva*. Archeologické rozhledy LVI, 2004, s. 393–400, zde třeba na s. 394; ještě výstižněji J. Doležal, *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace*. Archeologické rozhledy LVI, 2004, s. 401–416, zde např. na s. 401, 409–410; starší, dodnes platný přehled R. Nový, *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.* Sborník archivních prací XXIV/2, 1974, s. 366–425), byť v opavské provincii a následně vévodství nemáme zásahy mincmistrů ve 13. století do místních poměrů v horních oblastech jednoznačně doložené.

76) CDB IV-1, s. 458–460, č. 267. Listinu otiskl též např. J. J. Menzel, *Die schlesischen Lokationsurkunden des 13. Jahrhunderts*. Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 19. Würzburg 1978, s. 368,

č. 16 nebo SUB III, s. 62–63, č. 80. V těchto edicích je však část textu vynechána (srov. nejstarší známý opis privilegia v urbáři z roku 1535, ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 3, fol. 499–500 mladšího číslování). Úplnou verzi publikoval W. Latzke, *Die Anfänge...*, o. c. v pozn. 58, s. 45, a pracoval s ní také Jaroslav Bakala.

77) K Vokově činnosti královského podkomořího přehledně se spolehlivým výčtem pramenů M. Sovadina, *Dvůr Václava I.* Sborník archivních prací 45, 1995, s. 8; též L. Jan, *Moravští podkomoři v době Václava II.* Český časopis historický 95, 1997, s. 320–321 nebo L. Jan, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 159–160. S názorem, že již Vok z Benešova získal statky na Opavsku, vystoupil např. Fr. Dvorský, *O starožitném panském rodě Benešoviců*. I. O Benešovicích – vyjímaje rod pánů z Kravař. Brno 1907, s. 19–20 a 61, i když spíše intuitivně, neboť se opíral o Bočkova falzu. Oprávněnou kritiku domněnky, že Vok z Kravař získal kraj odměnou za zásluhy při obraně země před Mongoly, podal naposledy J. Bakala, *Počátky...*, o. c. v pozn. 58, s. 173. Tezi zastával také A. Vietz, *Aufzeichnungen...*, o. c. v pozn. 58, s. 34, který vycházel z A. Rolleder, *Die Herren von Kravař*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 2, 1898, s. 320–321, a připouštěl ji i W. Latzke, *Die Anfänge...*, o. c. v pozn. 58, s. 34–35.

78) J. Bakala, *Počátky...*, o. c. v pozn. 58, s. 173. K poloze trati *Stollen* srov. ZA Opava, fond: Stabliní katastr slezský 1787–1947, sign. Sl 127, č. kart. 77 (indikační skica).

79) CDB V-2, s. 275–276, č. 647: „...Item volumus, quod dilectus nobis Harelbus, camerarius Moraviae, eidem civibus de silva circa Gredz ad usus civitatis praedictae debeat quadraginta laneos assignare et quod iidem cives a montibus argentifodinis circa Benessow laneos habeant, qui sepfelehen vulgariter nominantur, quod etiam ipsis omnia iura, quae apud Iglaiam circa montes huiusmodi fieri consueverunt, praefatis civibus diligentius observentur, ipsis similiter concedimus ex regiae maiestatis munificentia speciali...“. Srov. J. Bakala, *Počátky...*, o. c. v pozn. 58, s. 173.

80) CDM VII, s. 332–333, č. 459. Podle listiny vévoda stanovil, aby se z lánů ve vsi Hvozdnici, považované za tzv. malý („...proinde bona quaedam sita in villa Hosniz ad parvum laneum considerata...“; jednalo

s dostatečnou rezervou aplikovat rovněž na zaniklé vesce Jamník a Vidly. Naproti tomu z pozdějších pramenů víme, že k majetku Benešoviců na Hornobenešovsku náleželo území vsí Horních Životic, Jeleního, Leskovce nad Moravicí, Milotic, Razové a trvale zaniklých osad Rabendorfu a Schwarzenendorfu (dále vsi na Krnovsku, a to Branice, Býkov, Dubnice a Úvalno, patrně Bobolusky a zaniklá ves Horní Dubnice).⁸¹⁾ S vysokým stupněm pravděpodobnosti, hraničícím takřka s jistotou, můžeme dedukovat, že také prostor zaniklých vsí Hartmannsdorfu a Rudelsdorfu náležel k benešovickému majetku a snad mohlo být jeho součástí i území později zaniklé osady Helmsdorfu, položené přibližně v prostoru horní části dnešní Razové. S potřebnou opatrností bychom pak k vlastnictví podkomořího Beneše a jeho dědiců mohli připočítat také vsi Lichnov a Staré Heřmínovy, zatímco v případě Brumovic, Košetic a Sosnové, které 19. 9. 1506 spadaly do hornobenešovského vikbildu,⁸²⁾ nám k věrohodnému soudu chybí podklady či alespoň indicie.

Ať už hornobenešovský obvod dostal opravdu již Vok z Benešova v letech 1239–1241 nebo teprve jeho syn Beneš kolem roku 1250,⁸³⁾ nejpozději v polovině 13. století nabrala na maximálních obrátkách kolonizace kraje. Když zmíněného 11. 4. 1253 vystavil podkomoří Beneš privilegium pro lokátory města Horního Benešova, Erwiga a Kuidena, podřídil městskému právu také rychtáře všech již existujících vsí na jeho panství v okolí města.⁸⁴⁾ To se především mohlo týkat pravděpodobně starších osad Rudelsdorfu a Hartmannsdorfu a možná i vesců Razové a Jeleního (pokud skutečně před rokem 1253 existovaly). Jejich rychtáři nesměli sami soudit krádeže a vraždy a ve sporných kauzách měli přijmout naučení od soudu v Horním Benešově.⁸⁵⁾ Nadto Beneš ze Cvilína potvrdil, že ve vsích, které již zalo-

žili Erwigo a Kuiden, měl těmto lokátorům svobodně náležet každý osmý lán. Mlýny a krčmy, které oba v těchto vsích již vybudovali, a rychty se měly řídit hlubčickým městským právem, jež platilo i v Horním Benešově.⁸⁶⁾ Z toho vyplývá, že na Benešově dominiu existovaly 11. 4. 1253 ještě i nějaké jiné osady, které už před tímto datem založili sami Erwigo a Kuiden. Takovou vsí mohly být nejspíše Staré Heřmínovy, v jejichž názvu se zrcadlí Erwigova možná kolonizační role. V listině použité množné číslo dále naznačuje, že k vesnicím lokovaným z iniciativy obou lokátorů mohla náležet také osada v místech Horních Životic. V obou vsích totiž později byly poměrně rozsáhlé dominikální pozemky, velice zhruba odpovídající právu Erwiga a Kuidena na držbu každých osmých lánů.⁸⁷⁾ Pro podobné úvahy o stáří později zaniklých vsí Helmsdorfu, Rabendorfu a Schwarzenendorfu nemáme žádné relevantní podklady.⁸⁸⁾

Zdá se však, že před založením města Horního Benešova existovala na dominiu podkomořího Beneše ještě jedna starší osada. Tou byl samotný Benešov. Jméno naznačuje, že mohla vzniknout již před zahájením lokátorské činnosti Erwiga a Kuidena, jakkoliv jistotu o tom samozřejmě nemáme. Horní Benešov byl dosud poměrně běžně považován za městskou fundaci na tzv. zeleném drnu.⁸⁹⁾ Jinak, byť ve výsledku dosti podobně, nahlížel tuto otázku Walter Latzke, který soudil, že v prostoru pozdějšího města v bezlesemém terénu mohly v místě ještě ve 20. století zvaném *Altstadt* existovat nečetné chýše údajně německých horníků. Ty však nepovažoval za předchůdce města, neboť to bylo ve 13. století čistě agrární obcí.⁹⁰⁾ Otázku, co by vedlo německé horníky k pojmenování osady Benešovem, si Latzke nepoložil. Tezi Waltra Latzka převzal také Zdeněk Lázníčka.⁹¹⁾

se tedy o lán na chudé podhorské půdě, z něhož se odváděla polovinná berně, ze kterého se dosud ročně platilo do vévodské komory 18 grošů a provinčnímu soudu 8 grošů, nadále odvádělo 26 grošů opavskému měšťanu Janovi z Hlubčic. Vévoda přitom poznamenal, že pozemek byl již dříve koupen od jakéhosi Konráda Sweva (*...dudum a quodam Cunrado Swevo rite empt...*), což naznačuje, že nejméně tento lán v zaniklé Hvozdnici byl v rukou opavských měšťanů již v době, kdy Mikuláš II. disponoval Hornobenešovskem získaným po Benešovicích jako svým komorním územím. O možné identifikaci lokality z listiny se vsi Hvozdnici se opatrně vyjádřil J. Bakala, Venkovské majetky měst a měšťanů na severní Moravě v předhusitské době. ČSM-B 24, 1975, s. 106–119, zde na s. 114–115.

81) SUB V, s. 297–298, č. 380.

82) Listinu s výčtem osad hornobenešovského vikbildu původně vystavila kněžna Barbora Opavská a Ratibořská, paní na Krnově. Dokument se nedochoval v originále, ale ve věrohodné konfirmaci, kterou 25. 1. 1584 potvrdili krnovský zemský hejtmán Arnošt z Falkenhaynu, krnovský kancléř Jeroným Reinwald a krnovský komorní rada a knížeccí sekretář Valentin Dressler (edice: A. Peschke, *Benischer Privilegienenerneuerung* 1584. BL 1, 1935, s. 29–31).

83) Teprve s aktivitou Ondřeje Benešovice v letech 1246–1247 spojili příchod Benešoviců na moravský sever např. P. Kouřil – M. Wihoda, *Přerovec – k počátkům opavských šlechtických sídel ve Slezsku*. In: *Z pravěku do středověku*. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno 1997, s. 204–218 a nověji i Martin Wihoda (P. Kouřil – D. Prix – M. Wihoda, o. c. v pozn. 42, s. 435–436), který počátky angažmá podkomořího Beneše na Opavsku zařadil do let 1248–1249.

84) CDB IV-1, s. 458–459, č. 267: *...Preterea volumus, ut omnes iudices villarum in nostra hereditate existium iura et sententias querant in dicta civitate et ut iudicia maiora, sicut est de furto et homicidio, que sententiam mortis meruerunt, in civitate eadem iudicentur...*.

85) Prioritu osad Hartmannsdorfu a Rudelsdorfu před vznikem města hájil J. Bakala, *Počátky...*, o. c. v pozn. 58, s. 161–179, zatímco W. Latzke, *Die Besiedlung...*, o. c. v pozn. 58, s. 119, míní, že obě vsi a také Lichnov byly založené teprve po roce 1288. Latzkeho starší tezi (W. Latz-

ke, *Die Anfänge...*, o. c. v pozn. 58, s. 40–41 a W. Latzke, *Bennischer Flurgeschichte...*, o. c. v pozn. 58, s. 66), že Rudelsdorf založili lokátoři Erwigo a Kuiden současně s fundací města jako příměstskou ves s původním pojmenováním ve smyslu *Rodungsdorf*, zpochybnil J. Bakala, *Počátky...*, o. c. v pozn. 58, s. 172.

86) CDB IV-1, s. 458–459, č. 267: *...De villis vero ceteris, quas sepedicti iudices construxerint, et iudicia earum possidebunt predicto iure sicut in civitate...*. Věřodnou edici příslušného úseku listiny otiskl J. Bakala, *Počátky...*, o. c. v pozn. 58, s. 168–169: *...De villis vero ceteris, quas sepedicti iudices construxerint, octavum mansum ipsi et eorum hereditibus libere deservire concedo. Molendina vero et tabernas, quotquot in dictis villis construxerint, et iudicia earum possidebunt predicto iure sicut in civitate...*.

87) Srov. ZA Opava, fond: Stabliní katastr slezský 1787–1947, sign. Sl 416, č. kart. 63 (indikační skica Starých Heřmínov, trati *Vogelgrund* a *Zerboni Wald*, z nichž druhá nesla pojmenování po svobodném dvoře, který žil v 16. a 17. století zřídila a pronajímala vrchnost) a sign. Sl 148, č. kart. 23 (indikační skica Horních Životic, trať *Hoffeld*).

88) Názvy těchto osad, v případě Rabendorfu řadový půdorys lesní lánové vsi a záhumenicová lánová pluzina Schwarzenendorfu, by spíše odpovídaly pozdější době jejich vzniku vykloučením v lesích, jak to ostatně předpokládalo ustanovení lokátorské smlouvy roku 1253 (CDB IV-1, s. 458–460, č. 267: *...Ceteri vero, quicunque silvam nostram extirpantes villas plantaverint...*).

89) Tak třeba J. Bakala, *Zrod...*, o. c. v pozn. 58, s. 108: *...Dispozice naznačuje, že se lokace Horního Benešova uskutečnila zřetelně na zeleném drnu, a to před vydáním listiny...*, ač roku 1973 byl opatrnější (J. Bakala, *K otázce kontinuity...*, o. c. v pozn. 58, s. 59: *...Zato u Cukmantlu, Horního Benešova, Fulneku, Vitkova, Bavorova a Hrobníků jde počítat spíše se založením na zeleném drnu, anebo jen s případnými malými osadami na místě nových měst, a to tak bezvýznamnými, že neovlivnily vůbec název...*). Nověji např. I. Korbelařová, *Poddanská města Opavského a Krnovského knížectví v letech 1648–1740*. Ekonomické a sociální aspekty vývoje měst. Opava 1999, s. 13.

90) W. Latzke, *Die Anfänge...*, o. c. v pozn. 58, s. 34, 38–39.

91) Z. Lázníčka, *Půdorysy...*, o. c. v pozn. 60, s. 88: *...Je pravděpodobné, že již v době před založením města na plošině nad údolím Čížiny exi-*

Obr. 15: Horní Benešov, schématické překreslení indikační skicy stabilního katastru z roku 1836 s vyznačením domů počítaných v roce 1900 k prostoru Altstadt (kresba D. Prix).

Výmluvné pomístní jméno však nelze odbýt mávnutím ruky. Ze soupisu domů kolem roku 1900⁹²⁾ víme, že v prostoru zvaném *Altstadt* stály domy čp. 79–103, 107, 116, 234 a 235, 286, 339, 349 a 354 (obr. 15). Z nich domy čp. 79 až 103, 107, 116, 234, 235 a 286 existovaly již v roce 1836 a tvořily jižně od náměstí urbanisticky kompaktní, zhruba severo-j jižně protáhlý útvar, na severovýchodě se dotýkající tehdejší Horní ulice (*Obere Gasse*, dnes Masarykova ul.).⁹³⁾ Půdorys města z roku 1836 jasně ukazuje, že jak důležitá Horní ulice, tak doplňková Dolní ulice (*Nieder Gasse*) re-

stovalo v oněch místech neb nablízku sídlo obývané horníky z okolních stříbrných kutiš. Snad toto sídlo leželo v části města mezi Strážiskem (*Hutberg*) a vnitřním městem, zvané dodnes „Altstadt“...“. Stranou ponecháváme domněnky Karla Kuči (K. Kuča, o. c. v pozn. 4, s. 145: „...Určité otázky může budít vřetenově rozšířený tvar Horní ulice (*Obere Gasse* [autor zřetelně myslí dnešní Masarykovu ulici – D. P.]), ústící od jihovýchodu do náměstí... Tento útvar je v jistém rozporu s ortogonální uliční sítí, ovšem předpoklad případného předlokačního původu může být jen zcela hypotetický...“), pronesené bez bližšího zdůvodnění.

92) SOkA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 75.

93) ZA Opava, fond: Stabílní katastr slezský 1787–1947, sign. Sl 127, č. kart. 77.

spektují tento svébytný prostor, který je tedy starší. Je proto dosti pravděpodobné, že útvar *Altstadt* je pozůstatkem starší osady. Jeho jméno ve smyslu nikoliv „Staré Město“, ale „staré místo“ tak pravděpodobně lokalizuje mírně protáhlý okrsek na svažitém terénu, na němž snad existovala ona osada, patrně již původně pojmenovaná Benešov. Ten bychom s potřebnou obezřetností mohli považovat za jednu ze starších vsí, které byly 11. 4. 1253 podřízeny městskému soudu. Jmenovala-li se osada opravdu již původně Benešov, potom lze její vznik spojit teprve s příchodem Benešoviců na severní Moravu, tedy s dobou po 16. 10. 1239. Tyto úvahy může do jisté míry podporovat také skutečnost, že právě v dotyku s prostorem *Altstadt* leželo od středověku druhé městské tržové prostranství – Horní ulice. Otázkou zůstává charakter této případně starší osady. Terén, označovaný jako *Altstadt*, je totiž značně svažitý. Spíše než o osadě agrárního charakteru by zde bylo možné hypoteticky uvažovat o osídlení souvisejícím s jinou, ve zdejších podmínkách nejspíše hornickou, činností.

Nedlouho před 11. 4. 1253 se držitel dominia, královský podkomoří Beneš ze Cvilína, dohodl s panovníkem na za-

Obr. 16: Horní Benešov, schématické překreslení indikační skicý stabilního katastru z roku 1836 s vyznačením rozložení plnoprávních měšťanských domů. Černě: domy s právem nálevu vína, vaření a výčepu piva; šrafované: domy s právem vaření a výčepu piva (vynechán měšťanský pivovar čp. 224) (kresba D. Prix).

ložení města na hornobenešovském panství.⁹⁴⁾ Úkolem pověřil dva lokátory, kteří se již osvědčili při zakládání vesnic v okolí, a to Erwiga a Kuidena. Oba už před 11. 4. 1253 proto na Benešův příkaz započali s vytyčením nového tržního a správního střediska panství, města (Horního) Benešova. K dispozici dostali prostranství ležící severně od starší osady, v těsném dotyku s ní.⁹⁵⁾ Zde vyměřili mírně nepravidelné, přibližně obdélné hlavní náměstí a kolem něj parcely pro budoucí měšťanské domy. Samozřejmě respektovali přímou komunikační spojnici mezi „starým místem“ a náměstím, příznačně kdysi nazývanou *Zwischen Märkten*,⁹⁶⁾

kteřá navázala na Horní (dnes Masarykovu) ulici založenou na cestě směřující k Olomouci. Vřetenově rozšířená Horní ulice pak sloužila jako vedlejší, především tržové náměstí. Městské kolem hlavního náměstí byla spojená do bloků ohraničených ulicemi, členícími intravilán města v primitivní, velmi zhruba ortogonální síť. Ze severního nároží náměstí vycházela k severovýchodu ulice později zvaná Lichnovská (*Lichtner Gasse*, dnes Nerudova). Paralelně vybíhala z východního nároží náměstí Opavská ulice (*Trop-pauer Gasse*, dnes stále Opavská ulice), která se za jádrem města stáčela k východu a jako součást sítě dálkových veřejných a obchodních cest mířila k centru provincie. Z téhož koutu náměstí se kolmo k Opavské ulici odvíjela drobná soutka (dnes Úzká ulice I.), jejíž obdobou byla další bezejmenná spojka, vycházející z jižního koutu náměstí, kolmá k Horní ulici (kolem roku 1900 *Hans Kudlich Gasse*, dnes ulice Petra Bezruče). S touto uličkou paralelně běžela úzká komunikace, která dělila ve dvě bloky domů na jihozápadní straně náměstí (roku 1836 *Stockhaus Gasse*, kolem roku 1900 *Glammergasse*). Také severozápadní frontu náměstí poltíla soutka spojující tržiště s kostelem (1836

94) Srozumění Beneše s králem, či přímo Benešovu aktivitu na královský příkaz, zdůraznil na řadě míst J. Kejř, o. c. v pozn. 57, s. 53, 123, 185.

95) Srov. do jisté míry analogickou situaci v západočeském Střibře, kde lokované město (*Staré Město*) bylo zřízeno v těsném sousedství níže položeného raně středověkého osídlení, které později po sídlištní reorganizaci přijalo název *Nové Město* (L. Jirásko, Ke genezi Střibra a jeho středověkých staveb. *Minulost západočeského kraje* 22, 1986, s. 131–153; M. Ježek, Archeologie na rynku małego miasta w Czechach. *Wratislavia antiqua. Studia z dziejów Wrocławia* 2. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa środkowa. Wrocław 2000, s. 21–46, zde na s. 30–31).

96) Důležité pomístní jméno komunikace, analogické např. významné

Kirchen Gasse, dnes Školní ulice). Konečně ze západního koutu náměstí vycházela další drobná komunikace (kolem 1900 pojmenovaná příznačně poloze nad Čizinou *Goldseifengasse*) a hlavně větší, avšak z ulic v jádře města jediná velmi krivolaká, a to Bruntálská ulice (1836 *Freudenthaler Gasse*). Kolem náměstí a přilehlých ulic bylo proponováno původně zřejmě nejvýše 36 parcel budoucích měšťanských domů. Souběžně s lokací města došlo k reorganizaci plužiny starého Benešova a snad i vsi Rudelsdorfu.⁹⁷ Město, přiměřeně svému šlechtickému zakladateli a polovině 13. století, bylo nehrazené a bez hradeb zůstalo po celou dobu své existence. Na rozdíl od řady jiných městských a dokonce i některých vesnických lokací, v případě Horního Benešova dodnes nemáme k dispozici ani žádný náznak, že jeho jádro bylo alespoň symbolicky od okolí odděleno mělkým příkopem a nízkým valem.

Polohu původních měšťanských domů lze dnes jen obtížně přesněji rekonstruovat. Podle gruntovních knih města Horního Benešova z konce 18. století byly nadány právy vaření piva a současně vinného nálevu domy s čp. 12, 13, 17, 24, 27–32, 40, 46, 61, 65, 73, 76 a 77, 109, 166 a 167, 170, 177–179, 210 a 211, 214, 216, 219, 220, 272 a 273.⁹⁸ Jednalo se tedy o 32 domů (obr. 16). Tento údaj si ce koliduje se všemi jinými známými a publikovanými počty privilegovaných šenkovních domů,⁹⁹ to však lze vysvětlit tak, že u některých domů v gruntovních knihách mohl být výčet privilegií opomenut. Lze proto vcelku reálně počítat s oněmi nejvýše 36 starobylými domy, jejichž počet uvedl již Karl Berger a k němuž se dopracujeme posouzením nejstarších urbářů z let 1523 a 1530 a porovnáním údajů u Waltra Latzka.¹⁰⁰ Na druhou stranu je jisté, že kaž-

dý z takto v gruntovních knihách označených domů skutečně byl nositelem uvedených práv. Vyneseme-li 32 domů s výsadou vinného výčepu na mapu města, získáme použitelný podklad k úvahám o historickém urbanismu města. Většina domů s právem vinného nálevu se totiž rozkládala kolem obou náměstí a tří klíčových komunikací. Na okraji hlavního náměstí se nacházely a dodnes nacházejí domy s čp. 12 a 13, dále 29–32, 166 a 167, 177–179 a 210, 211 a 214. Lze k nim připočítat i domy čp. 28 a 109, ve východním a jižním nároží náměstí. Také privilegovaný dům čp. 40 se podle gruntovní knihy nacházel na náměstí, snad v místech zaniklého domu v jihozápadní frontě, který však už roku 1836 nesl čp. 165. Další tři výsadní domy (čp. 216, 219 a 220) se rozložily na severozápadní straně Nerudovy ulice (bývalé *Lichtner Gasse*), v těsné blízkosti jejího vyústění na náměstí. Rovněž v Opavské ulici v úseku při náměstí, tentokrát ve východní frontě, stály domy s pozdějšími čp. 24 a 27. Navíc v Opavské ulici byl ještě dům čp. 17 s právem vinného nálevu. Jednalo se však o menší dům,¹⁰¹ vystavěný patrně na pozemcích tvořících původně tyl městiště domu čp. 13. Lze důvodně uvažovat, že nešlo o objekt se středověkou právní tradicí a že na dům bylo právo přeneseno trhem někdy před polovinou 18. století, jak to gruntovní knihy dokládají v jiných případech.¹⁰² Poslední kompaktnější skupina plnoprávních domů se rozložila nepravdělně po obou stranách druhého tržiště (Masarykovy, původně Horní ulice), kde stály domy čp. 61, 65, 73, 76, 77 a 273. V posledním případě (opět malý dům druhotně vystavěný na městišti starobylého domu čp. 78) je takřka jisté, že dům čp. 273 získal svá práva kupním převodem před rokem 1788 snad právě od sousedního domu čp. 78.¹⁰³ Zbývající domy s právem vinného nálevu (čp. 46, 170 a 272) ležely stranou městského jádra. Mohutný vícekrídlový dům čp. 170 byl položen jižně od náměstí mezi bývalou *Stockhaus Gasse* a dnešní ulicí Petra Bezruče; v 19. století zde byl městský špitál a jako *Stockhaus* (městská šatlavna) byl objekt označen již roku 1746. Jeho pozice mezi prostorem předměstského Benešova a hlavním náměstím, velká přilehlá zahrada a značné dimenze půdorysu i hmoty dovolují uvažovat o jeho významné roli nejspíše v 18. století. Snad byl tedy spjat s důležitými obyvateli města i dříve a možná další prohloubené studium zdůvodní jeho výsad-

opavské ulici Mezi trhy, zachytil situační plán Adolfa Riegera z roku 1895 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, příloha spisů č.j. 620).

97) Na území Rudelsdorfu se v tratích *Hofwald* a *Hoffeld* podle Waltra Latzka rozkládal původní majetek městského fojtství (*W. Latzke, Bennischer Flurgeschichte...*, o. c. v pozn. 58, s. 66–67, 78–79 a mapka na s. 93). V literatuře se objevil názor, že Horní Benešov byl založen patrně na 40 lánech půdy (*B. Samek, o. c. v pozn. 3, s. 512, č. 263*; údaj takřka doslova opsál K. Kuča, o. c. v pozn. 4, s. 144). Ze Samkova podání bohužel není zřejmé, jak k číslu dospěl. Katastr Horního Benešova sice zaujímá plochu mnohem větší než by odpovídalo 40 hlubčickým lánům (celkový katastr města se rovná přibližně 126,75 hlubčického lánu), nicméně již *W. Latzke, Bennischer Flurgeschichte...*, o. c. v pozn. 58, s. 65–69 a 73–86, po sečtení údajů nejstaršího urbáře z roku 1523 dospěl k poznatku, že obdělávaná půda v rukou benešovských měšťanů měla rozsah pouze 9 lánů a 7 měřic. Přepočítáme-li znovu údaje nejstaršího urbáře (ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 11–14v), dojdeme k součtu 9, 25 lánu a 7 měřic v rukou měšťanů. K tomu je třeba připočítat 4 lány fojtovy a 2 kostelní lány. Město tedy roku 1523 hospodařilo na nejvýše na 15,25 lánu a 7 měřicích zemědělské půdy. Patrně však této zemědělské půdy příslušné k městu bylo méně, neboť podstatná část fojtských lánů se rozkládala v prostoru zaniklé vsi Rudelsdorfu, kde ležela i zhruba polovina dalšího lánu benešovského kostela.

98) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A-17, *Grundbuch der Stadt Bennisch. I. Theil* (gruntovní kniha z let 1788–1880 pro čp. 1–160) a inv. č. 3, sign. A-1-18, *Grundbuch der Stadt Bennisch. II. Theil* (gruntovní kniha z let 1789–1880, obsahující čp. 161 až 343).

99) Podle Waltra Latzka bylo v 18. století ve městě 52 domů s právem nálevu vína, týž počet k letům 1742–1752 uvádí i Karel Kuča (*W. Latzke, Die Anfänge...*, o. c. v pozn. 58, s. 34–47; *W. Latzke, Verfassung und Verwaltung...*, o. c. v pozn. 58, s. 25–40; K. Kuča, o. c. v pozn. 4, s. 142). Prozíravě se uvedení počtu domů s právem vinného nálevu vyhnula I. Korbelařová, o. c. v pozn. 89, s. 49 a tab. 6 na s. 50.

100) K. Berger, *Die Besiedlung...*, o. c. v pozn. 58, s. 365; *W. Latzke, Bennischer Flurgeschichte...*, o. c. v pozn. 58, s. 65–69. Karl Berger sice

uváděný počet privilegovaných benešovských domů nezdůvodnil, zdá se však, že se k němu podobně jako Latzke dobral rozбором nejstaršího krnovského urbáře z roku 1523. Walter Latzke totiž podle něj spočítal, že zemědělskou půdu v okolí města o rozsahu 9 lánů a 7 měřic drželo 29 vlastníků, dalších šest osob mělo majetky navíc v okolních pustých vsích a dva domy byly bez půdy. Jednalo se tedy o 37 domů, resp. odečteme-li městské fojtství, dostaneme právě 36 domů. Celkový počet osedlých v Horním Benešově, včetně fojta Hanuše Nymana, pochopitelně uvedla sumarizace přímo v nejstarším urbáři (ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 16: „...*Summa lydy wosedlych xxxvij...*“).

101) Skromné rozměry původního přízemního domku dokládá plán jeho přestavby, který 22. 7. 1848 podepsal stavitel Joseph Jentschke (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 351, č. kart. 27; dům dnes neexistuje, stával přibližně v místě novostavby (tzv. okálu) čp. 532.

102) Tak např. 16. 7. 1850 bylo právo vaření a výčepu piva a vinného šenku prodáno z domu čp. 30 na náměstí na dům čp. 290 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A-17, fol. 121v a inv. č. 3, sign. A-1-18, fol. 686).

103) Patrový, opožděně klasicistní dům Josefa Kummicha čp. 78 přestavěl Florian Jüttner (srv. SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99; Jüttner plány podepsal 9. 3. 1865, stavební povolení bylo vydáno 18. 5. 1865 pod č.j. 280).

ní postavení, podtržené plným rejstříkem práv.¹⁰⁴⁾ Poslední dva výsadní domy čp. 46 a 272,¹⁰⁵⁾ položené na samém východním okraji intravilánu města při prodloužení Opavské ulice, získaly svá práva opět v důsledku druhotných majetkoprávních pohybů ve městě před rokem 1788, zřejmě přenosem z některých z domů kolem náměstí (zde v úvahu připadají dům čp. 215 a dnes neexistující čp. 10), které už v letech 1788 a 1789 nedisponovaly právy ani vaření a výčepu piva, ani nálevu vína.

S touto rekonstrukcí rozprostření původních městišť nebyla v rozporu ani dislokace domů s právem vaření piva, avšak bez oprávnění k nálevu vína, zapsaných v gruntovních knihách (kromě uvedených domů s výčepem vína a vařením piva zároveň to byly jen čtyři další domy s čp. 1, 3, 11 a 104, nepočítáme-li pivovar měšťanského pivovářečnického bratrstva čp. 224). Z nich dům čp. 11 stál přímo na náměstí, čp. 104 na jižním okraji Horní (dnes Masarykovy) ulice a u domů čp. 1 a 3, situovaných na samém okraji intravilánu na komunikaci prodlužující bývalou Lichnovskou (dnes Nerudovu) ulici je dosti pravděpodobná úvaha o transferu práv z některých domů v jádře města (obr. 16).

Situace se ale komplikuje, pokud chceme porovnat gruntovní knihy se záznamy Karolinského katastru, o který se opírali autoři tvrdící, že v Horním Benešově bylo 52 plnoprávních domů.¹⁰⁶⁾ První příznání, které sestavili měšťané a 6. 4. 1723 podepsali purkmistr Frantz Anthon Kallert a radní Johann Joseph Tischler, Johannes Gambs a Heinrich Richter,¹⁰⁷⁾ zdaleka není tak jednoznačné, jak traktovali badatelé ve 20. století. Prokazuje, že domy ve městě byly před založením gruntovní knihy v roce 1788 přechíslovány a neshodují se ani čísla původního příznání z roku 1723 s číslováním rektifikace v roce 1733. Identifikaci dále ztěžuje skutečnost, že valná část domů jen mezi lety 1723–1733, kdy byla 17. 8. 1733 podepsána revize údajů, změnila majitele. Podstatnější je však forma zápisů uvádějící jen sklepy s právem výčepu piva,¹⁰⁸⁾ aniž by byla jakkoliv zmíněna

práva vinného nálevu. Těchto velkých měšťanských domů je sice skutečně zapsáno 52; poté následují ostatní domy ve městě.¹⁰⁹⁾ Mechanickému převzetí informace, že v Horním Benešově bylo v roce 1723 celkem 52 domů alespoň s právem výčepu piva, však brání další údaje katastru. Č. 52 nesla radnice s radničním hostincem, právě u ní však údaj o právu výčepu piva chybí.¹¹⁰⁾ Nadto u domu s tehdejší č. 31 pana Christopha Kummela je zapsáno, že sklípek sloužil k uskladnění mléka a majitel právo sklepa s pivním výčepem prodal.¹¹¹⁾ Byť není poznačeno komu, je zřejmé, že domů s právem čepování piva i v roce 1723 bylo v Horním Benešově nejvýše 50. Právě případ převodu práva u domu č. 31 přitom naznačuje, že domů, jejichž vlastníci svá práva prodali nebo koupili, může být více, aniž byla v katastru tato práva vymazána nebo naopak označena za dodatečně nabytá. Lze tedy soudit, že v Horním Benešově, tak jako v jiných městech, existovala diference mezi počtem domů s právem výčepu piva, počtem domů s právem vaření a výčepu piva zároveň a počtem domů s právy vaření a výčepu piva a nálevu vína souběžně. O prvních víme, že v roce 1723 jich bylo nejvýše 50, o počtu domů ve druhé kategorii nejsme spolehlivě informováni a skutečně plnoprávních měšťanských domů s oprávněním vinného šenku bylo nejvýše 36, spíše jen 32.

Shrneme-li poznatky vyplývající z analyzované situace, můžeme dosti pravděpodobně konstatovat, že před požárem města v roce 1746, resp. před očíslováním domů v 18. století, se koncentrovaly výsadní měšťanské domy starobylého původu kolem hlavního náměstí, kde stálo roku 1836 celkem 19 domů (včetně radnice). K nim můžeme přiřadit dva domy (čp. 27 a 109) v klínech sevřených ulicemi v jejich ústí do náměstí. K původnímu jádru města dále příslušel krátký úsek pozdější Lichnovské (dnes Nerudovy) ulice, kde nejméně tři starobylé domy zaujaly výhradně severozápadní stranu komunikace. Jádro města tu končilo přibližně v místech kolmého ohybu původní Lichnovské ulice u domu čp. 8 (dnes nároží Nerudovy ul. a Úzké II.). Další dva starobylé výsadní domy lemovaly z jihovýchodní strany krátký úsek Opavské ulice a hranici středověkého jádra zde vyznačil přibližně styk Lichnovské (dnes Úzké II.) s Opavskou ulicí u domu čp. 17. Další skupina starobylých městišť s právy nadanými domy potom lemovala druhé tržiště (Masarykovu, dříve Horní ulici) kolmé na podélnou osu staršího sídliště zvaného *Altstadt*. Příznačné je, že v „starém místě“ nestál ani jediný privilegovaný dům, což ve vazbě na pojmenování prostoru opět spíše potvrzuje umístění předměstského osídlení sem, než případné úvahy o jakési součásti starších vývojových fází institucionálního města.

Otázkou je, zda takto prostorově určené historické výsadní domy, identifikované na základě komparace registrů

104) Zatím je předčasně spekulovat třeba o možnosti, že dům, resp. jeho městiště, nějak souviselo s původním sídlem Benešoviců v Horním Benešově, resp. později se sídlem vrchnostenských úředníků.

105) Před půl 19. století vlastnil menší přízemní dům čp. 272 Joseph Langer, pro něhož stavitel Joseph Jentschke 18. 3. 1848 dohotovil plán přestavby stávajícího domem (SOKa Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 351, č. kart. 27; žádost o stavební povolení registrována 24. 3. 1848 pod č.j. 551). Roku 1893 byla u domu, tehdy Rudolfa Langera, přestavěna stodola podle projektu Adolfa Riegera, orazítovaného 9. 12. 1893 (SOKa Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99; žádost o stavební povolení podána 14. 2. 1894 a protokol z místního šetření se stavebním povolením byl sepsán 19. 3. 1894).

106) Tak např. W. Latzke, *Die Anfänge ...*, o. c. v pozn. 58, s. 34–47. Tých údaj mají J. Brzobohatý – S. Drkal, *Karolinský katastr...1*, o. c. v pozn. 74, s. 578, pozn. I-1 a J. Brzobohatý – S. Drkal, *Karolinský katastr ...2*, o. c. v pozn. 44, s. 980, pozn. I-1, odtud jej pravděpodobně opsál K. Kuča, o. c. v pozn. 4, s. 142. Blíže pravdě byla I. Korbelářová, o. c. v pozn. 89, s. 47, tab. 3, která uvedla pro Horní Benešov 52 domů s pivovářečnickým právem.

107) ZA Opava, fond: Karolinský katastr slezský (dále jen KK), inv. č. 36, sv. VI, fol. 397–425, uvedeno: N° 4 Stadt Bennisch.

108) Nejobširnější a typickou je charakteristika hned prvního domu s tehdejší č. 1 (ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 400: „...Johann Tischler hat sein Wohnhaus am Ringe, bestehet, in einer Wohnstueben Vndt Keller, Worinnen der Bierschanck Jaren die ordnung an Selbten Kombt, Exerciret wirdt, hinten ein kleines stübbell, westen sich der Vor Wirth Zu Lebzeit Bedienet sambt zweij kleinen Kammerlen. Item Vnten im Hauß befindet sich S: V: ein Kühe Stalchen, auf etzl: stuckh Vieh, dann die getreijdt, Stroh, heij, undt Freij gehalten, Im Hauß aber herunter aus gedroschen, aufn Haan oder Forn Bändern, zu etzl: Schl: Saame getreijdt ein Klein Schütt bödel, wo man auf einer beithen hin auf steigt...“).

109) Domy s tehdejšími č. 53–188, jsou uvedené výstižným záhlavím: „Folgen kleine Häußell, Worunter die mehristen so schlecht, Vndt ausgeringer in gebäude bestehet...“ (ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 404).

110) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 404: „...Gemeinhaus...“. Jednalo se tedy o dům dnešní čp. 213 v severozápadní frontě náměstí. Také při rektifikaci v roce 1725, zapsané na fol. 430, kde je doplňující poznámka, že u radnice je stáj pro 40 koní, není žádný záznam o právu výčepu piva. A to přesto, že revize odhalila podvod ze strany města a původně přiznaný odhad činze ve výši 2 tolarů zvedla na vysoký poplatek 24 tolarů, který několikanásobně překračoval šosovně z ostatních měšťanských domů, nepochybně právě kvůli provozu lukrativní radniční hospody.

111) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 402v.

domů s právem vaření piva a nálevu vína s nejstarším známým urbářem z roku 1523, můžeme skutečně ztotožnit s původními domy v Horním Benešově z 2. poloviny 13. století. Zkrátka: zda opravdu městiště všech těchto 32, resp. 36 výsadních domů byla rozměřena kolem roku 1253 lokátory Erwigem a Kuidenem. Pozornější pohled do nejstarších dochovaných urbářů a skutečnost, že počet více či méně privilegovaných domů s rozrůstáním města v 16. a 17. století stoupal až k počtu okolo 50 objektů,¹¹²⁾ varuje před přílišným optimismem. Podle urbáře totiž kromě fojta jen 27 hornobenešovských měšťanů obdělávalo půdu v městském katastru. Dalších 6 měšťanů, držících domy ve městě, hospodařilo výhradně na pozemcích okolních opuštěných vsí Hartmannsdorfu, Jamníku a Rudelsdorfu a u tří jiných držitelů domů vůbec nebyla registrována hospodářská půda. Přitom na území pustých vsí měli pole navíc mnozí z oněch 27 výše uvedených měšťanů a také fojt.¹¹³⁾ Je tedy možné, že při lokaci města Benešova kolem roku 1253 byla v jeho okolí rozměřena půda jen pro 27 osadníků. Snad bychom mohli připustit, že také tři domy bez pozemkového vybavení vznikly již v nejranější fázi existence města. Není to však zdaleka jisté. U zbývajících 6 domů ve městě z doby před rokem 1523 pak bude jistější počítat s možností, že jejich zakladatelé přišli do města mnohem později, snad až po zpustnutí okolních vsí Hartmannsdorfu, Jamníku a Rudelsdorfu. Proto na ně nezbyla příměstská půda, ale mohli si zakoupit opuštěné pozemky v pustínách, eventuálně se do Horního Benešova přistěhovali právě z těchto pustnoucích vsí, kde pro ně již nemělo valného smyslu dále setrávat, a vesnické polnosti prostě zůstaly v jejich držení. Zbytek půdy v pustých vsích pak vrchnost postoupila jak starým měšťanům z Horního Benešova, tak zájemcům z okolních vsí, především z Lichnova.¹¹⁴⁾ Zajímavé je, že počet privilegovaných měšťanů neodržíčích role v městském katastru přesně odpovídal počtu domů s právem vinného nálevu rozložených kolem bývalého tržiště na Horní ulici. Nejsem si ale jistý, zda z této shody lze vyvozovat spolehlivější závěry o dodatečném připojení Horní ulice k staršímu jádru města.

I po této korekci zůstává nesporné, že středověká zástavba města Horního Benešova se koncentrovala takřka výhradně kolem hlavního náměstí a postranního tržiště. Určitý význam v dalších úvahách může mít skutečnost, že kolem tržiště stálo 7 výsadních domů, resp. 6 domů s plnými právy výčepu piva i vína. Zbývajících nanejvýše 29 měšťanských domů, seskupených kolem hlavního náměstí a přilehlých krátkých úseků Opavské a Nerudovy ulice, potom – po mém soudu dosti věrohodně – doplňuje obraz města, který jsme získali zjištěním dislokace 32 plnoprávních domů známých z gruntovních knih. Lze vcelku oprávněně soudit, že mezi nově založeným městem s 27, resp. 31 domy (započteme-li i fojtství a sporné domy bez půdy) a Hor-

ním Benešovem z roku 1523, jak ho představuje nejstarší urbář, existovala v zásadě právní, funkční a snad i polohová kontinuita.¹¹⁵⁾ Specifickým problémem mezi domy kolem náměstí zůstává stará radnice čp. 213. Mohutný dům mírně vystupující do prostoru tržiště sugeruje představu, že zaujal nejméně dvě původní parcely. Je totiž nepochybné, že ve středověku v Horním Benešově takto dominantní radnice být nemohla, existovala-li v poddanském městě vůbec. Na druhou stranu je tu však otázka situování původního hornobenešovského fojtství, jež zaniklo teprve roku 1600, a jemuž by naopak reprezentační poloha a vysunutá dispozice vedle domu Michaela Aberleho plně odpovídaly. Se zánikem fojtství a eventuálním převzetím nejen jeho role, ale i sídla, spojeného se starším zakoupeným měšťanským domem, městem, se s konečnou platností ve správě městské obce prosadila hegemonie městské rady. Verifikace polohy a podoby středověkého fojtství tak zůstávají otevřenou otázkou starších městských dějin. Další drobnou korekci v představách o poziční kontinuitě jednotlivých domů kolem náměstí pak vyvolávají zjištění učiněná při průzkumu domu čp. 30. Ten zřejmě společně se sousedním domem čp. 29 nejpozději počátkem 18. století zaujal prostor celkem tří starších domů. Podobnou diferenci mezi počtem městišť kolem náměstí v roce 1836 a ve středověku pak nelze vyloučit ani v jiných případech. Přesto se jeví jako velmi pravděpodobný výše podaný závěr, totiž, že většina plnoprávních měšťanských domů se soustředila kolem náměstí, v přilehlých úsecích Nerudovy a Opavské ulice a ve větších rozeztupech kolem volných okrajů tržiště v prostoru bývalé Horní ulice.

Sice v dotyku s městským jádrem, avšak zcela na jeho západním okraji, fundoval královský podkomoří Beneš městský kostel sv. Kateřiny.¹¹⁶⁾ Pozice i skutečnost, že patronátní právo zůstalo v rukou Benešoviců, naznačují, že lokátoři nebyli pověřeni jeho založením v rámci vysazení města. Nevíme proto ani, zda kostel vznikl již současně s lokací města, nebo k tomuto kroku podkomoří přistoupil až s nevelkým zpožděním, takřka jistě však před svým zjetím a smrtí kolem roku 1265. Kostel byl nadán farními právy a zdá se, že mu zprvu byly podřízeny všechny vsi na Benešově do-

115) V takto abstraktně rekonstruovaném středověkém Horním Benešově musíme samozřejmě kromě plnoprávních měšťanských domů a fojtství počítat i s další zástavbou, zejména s farou a farním dvorem, šesti řeznickými, šesti ševcovskými a čtyřmi pekařskými lávkami, různými kramářskými boudami, stodolami a kůlnami, později možná i školou, atd. Specifickým problémem např. o stavěvací otázku a řeznických krámů. V 1. polovině 19. století se jednalo o samostatný objekt o střední hale a šesti postranních krámech. Masné krámy byly v roce 1844 klasicistně přestavěny podle krásného kolorovaného projektu, nadepsaného *Fleischbänke des Fleischhaker Zunft in Bennisch*, který vypracoval a podepsal městský stavitel Joseph Jentschke (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 352, č. kart. 27, stavební povolení vydal pod č.j. 232 městský syndikus Julius Lucas 10. 3. 1844). K řemeslnickému profilu Horního Benešova srov. např. A. Peschke, *Geschichte der Benischer Weberey*. BL 3, 1937, s. 5–13, 17–21, 25–29, 33–37, 46–47 a 55–56, nebo I. Korbelařová, o. c. v pozn. 89, s. 51–66 a tab. 8 na s. 55.

116) SUB V, s. 297–298, č. 380. Podle slov listiny Benešův syn Beneš z Branice postoupil 18. 5. 1288 patronátní právo kostela v Horním Benešově s jeho filiálním kostelem v Horních Životicích a příjmy z celého farního obvodu premonstrátskému klášteru v Hradisku u Olomouce („...Nos Beneschius dictus de Branic... ecclesiam in Beneschow in provincia Oppaviensi cum filia sua sita in Sybotndorff, in qua ius patronatus obtinemus...“). Ke kostelu a faře v Benešově A. Peschke, *Rückblick...*, o. c. pozn. 58, s. 1–7, 9–16, 22–24, 41–44, 57–80, 87–88 a 92, ke stávající stavbě srov. stručně B. Samek, o. c. v pozn. 3, s. 512, č. 263.

112) Srov. ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 400–404; srov. též W. Latzke, *Verfassung und Verwaltung...*, o. c. v pozn. 58, s. 28; J. Bakala, *Počátky...*, o. c. pozn. 58, s. 163.

113) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 11–14v.

114) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 14v: „...Znamenají se pustiny kterez Lide z Lichtnowa drzj a plat s nich dawagi...“. Nájemci z Lichnova byli čtyři, a to Hanuš Brigknar, Pešek a Branichen, kteří drželi pozemky v pustém Jamníku, a jakýsi Richtarz.

miniú s výjimkou těch, které již dříve příslušely k jiným farním kostelům.¹¹⁷⁾ Kolem kostela se rozložil nepravidelně eliptický hřbitov záhy obehnaný zdí a mezi hřbitovem a náměstím fara. Její středověký objekt nahradila v 17. století barokní novostavba, celkově přestavěná po požáru města 11. 8. 1746, která později v 18. století dostala čp. 212. V roce 1814 a znovu před rokem 1858 byla opět přestavěna.¹¹⁸⁾

4.2. Úvahy o starších dějinách domu čp. 30

Z výše rekonstruované představy o původním rozsahu středověkého Horního Benešova vyplývá, že domy kolem hlavního náměstí náležely k nejstarším domům ve městě. To se týká i sledovaného velkého domu čp. 30, položeného ve středu jihovýchodní fronty náměstí. Můžeme jej tedy považovat za jeden z nejstarších sedmadvaceti benešovských výsadních domů, nadaných už původně po polovině 13. století pozemky v okolí města a ve středověku ceněnými právy vaření piva a nálevu vína. Tuto tezi lze podpořit retrospektivními prameny. V nejstarší dochované gruntovní knize města z roku 1788 je potvrzena jak jeho prestižní poloha, tak právní nadání.¹¹⁹⁾ Kromě výslovného označení jeho hospodářského postavení, dokládá starobylou příslušnost rozsáhlejších pozemků k objektu několik dalších údajů. K domu náležela stodola na bývalé Horní ulici¹²⁰⁾ a impozantně působí registr pozemků patřících k domu s údaji o výměře zabírajícími 6 stran gruntovní knihy.¹²¹⁾ Vlastnil jej Joseph Maschke.

Tyto údaje jsou dosti důležité, neboť i přes časté změny čísel mezi lety 1723 a 1788 dovolují pokus o vysledování starší historie domu. Rod Maschků přišel do Horního Benešova po roce 1610,¹²²⁾ a v 18. století se již počítal ke starobylým benešovským rodinám, které lpeřly na tradičním sídle. Původní příznání Karolinského katastru z roku 1723 uvádí, že Hans Maschke držel v Horním Benešově dům tehdejšího č. 20 se sklepem s právem výčepu piva a nadto přístavbu pro parkování povozů a k uložení hospodářského nářadí.¹²³⁾ Z domu se platila i poměrně vysoká činže 2 toлары ročně, odpovídající jeho významu. Tak vysoký poplatek platilo ve městě 33 domů; ostatní dávaly méně. Mezi těmito 33 domy však byla i radnice, takže roku 1723 příznaná výše odvodů opět potvrzuje oprávněnost výše uváděného vý-

čtu 32 plnoprávních domů. Při revizi roku 1725 byl dům, tehdy č. 14, stále ve vlastnictví Johanna (Hanse) Maschka. Poplatek však byl komisi navýšen na 2,5 slezského toлару ročně.¹²⁴⁾

Hlouběji do minulosti pokusy o identifikaci domu čp. 30 s domy zapsanými v urbářích ze 16. století ztrácejí na snadnosti. Vůdtkem může být předpoklad, že komise sepisující podklady Karolinského katastru se pohybovaly po městě v určitém logickém směru. Jestliže dům Johanna Maschka při revizi v roce 1725 obdržel č. 14, pak lze počítat s tím, že komise začala u domu v severním sousedství radnice, prošla bývalou Lichnovskou ulicí, dále kolem severovýchodní fronty náměstí, Opavskou ulicí a poté se vrátila na náměstí, na jeho jihovýchodní stranu. Dům čp. 30 by při takovém postupu (a předpokladu, že tehdy ještě nebyla odprodána výčepní práva domů čp. 215 a 10) byl opravdu 14. v pořadí. S tím souhlasí skutečnost, že o prvním a devátém domě spolehlivě víme, že stály na náměstí a že komise vždy začala od domu purkmistra Johanna Josepha Tischlera. Jakkoliv se tato „metoda“ může zdát pochybnou, i v případě příznání z roku 1723, kdy dům nesl č. 20, vychází. Tehdy komise sice opět začala u domu purkmistra Tischlera, ale postupovala obráceně. Přeskočila radnici, připsanou na konec seznamu výsadních domů, a posunovala se podél severozápadní fronty náměstí, dále podél jeho jihozápadní fronty s odbočkou k domu pozdějšího čp. 170, pak po jižní straně bývalé Horní ulice odkud přešla na její severní stranu a z ní odbočila podél jihovýchodní fronty náměstí. Dvacátým domem v pořadí byl právě sledovaný dům čp. 30.

Jenže v případě záznamů v urbářích ze 16. věku nelze tento identifikací princip snadno aplikovat. Radnice tehdy ještě neexistovala. I když komise vždy začínaly u fojtství, v případě Horního Benešova nevíme dosti spolehlivě, kde fojtství stálo. Další komplikací je poznatek, že počet domů kolem náměstí byl tehdy o něco vyšší než dnes či v 18. století. A protože rody Ascherů a Maschků se do Benešova přistěhovaly až po roce 1610 ani porovnání jmen měšťanů neskytá šanci ke spolehlivému úsudku, s výjimkou posledního, dnes nezvěstného urbáře z roku 1654. V něm bylo u jména držitele, tentokrát 17. domu v pořadí, Michaela Aschera, později po roce 1654 připsáno jméno nového vlastníka, Georga Moschka, dosti pravděpodobně předka Johanna Maschka. Podle výše platů ve svátky sv. Jiří a sv. Michaela (23. 4. a 29. 9.) lze dovozovat, že se jednalo o obyvatele domu čp. 30.¹²⁵⁾ Je-li tato dedukce správná, lze hypoteticky prodloužit řadu známých vlastníků domu ještě dále do minulosti. Ze seznamu obyvatel k roku 1610 vysvitá, že shodný plat (8 grošů na jaře a 9 grošů na podzim) odváděl na přelomu 1. a 2. desetiletí 17. věku z výsadních domů kolem náměstí jen majitel 23. objektu v pořadí, Matthes Grantzer. Roku 1554 byl držitelem opět 23. domu v řadě se shodnou platbou Caspar Kinastl.¹²⁶⁾ Podle výše činží pak Latzke míní, že majitelem domu k roku 1535 byl Bartel Fleisch.¹²⁷⁾ Urbář z uvedeného roku skutečně zaznamenal jako držitele 21. domu v pořadí Bartela Fleischera, který platil z domu na svátek sv. Michaela 9 grošů a 2 čtvrti ova a na svátek sv. Jiří platil 8 grošů.¹²⁸⁾ Z přípisu Bartel fleischer nad jménem původního majitele domu s druhotně dopsaným pořadovým č. 21 v urbáři z roku 1530 a ze shodné výše dávek víme, že k roku 1530 náležel tento výsadní dům ve městě Niklu Voythovi.¹²⁹⁾ Řezník Bartel byl nepochybně zámožný člověk, ne-

117) Otázku staršího farního kostela v Rudelsdorfu, jehož farnost měla zahrnovat vsi Hartmannsdorf a Rudelsdorf (možná i Helmsdorf?) podrobně probral J. Bakala, Počátky..., o. c. v pozn. 58, s. 171. Složitým problémem, který by si vyžádal samostatné studium, je otázka církevní příslušnosti zaniklých vsí Hvozdnice, Jamníku a Videla a rozluštění stáří a původní funkce kostela sv. Václava ve Starých Heřminovech.

118) L. Mezerová a kol., o. c. v pozn. 5, s. 60; ZA Opava, fond: Zemská vláda slezská v Opavě 1747 (1850–1928), inv. č. 1080, sign. 34/1, č. kart. 365. Další úpravu fasád a dílem i interiéru, nepochybně navrženou Adolfem Riegerem, prodělala fara koncem 19. století.

119) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A–17, fol. 121v: „Haus Num. 30. Das bürgerliche Wirthschafts Haus sub. Numero Conspionis 30 an dem Platze gelegen. Ein Bierbräu, Bier und Weinschank-Gerechtigkeit.“

120) Tamtéž, fol. 121v: „Eine Scheuer in der Obergasse.“

121) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A–17, fol. 122v–124v. Kromě polí a luk patřily k domu i les, pastvina a louka na předměstí Luhu s výměrou: les 1 jitra 1.455 čtverečních sáhů, pastvina 1 jitra 468 sáhů a louka 1.211 a 1/6 sáhů. Pole měla výměru 59 jiter a 14.634 sáhů, louky 13 jiter a 7.671 sáhů, nadto původně k domu patřila velká zahrada za domy čp. 75–77 při Horní ulici o výměře 404 a 2/6 sáhů, kterou před rokem 1836 koupil Josef Krommer z čp. 77. Ještě v 1. polovině 19. století tedy k domu čp. 30 patřila pozemková držba v úctyhodném rozsahu 49,1495 ha, odpovídající takřka přesně 3 původním hlubčickým lánům.

122) Srov. seznamy městských obyvatel a držitelů nemovitostí z let 1610 a 1654 (W. Latzke, Verfassung und Verwaltung..., o. c. v pozn. 58, s. 85–86 a A. Peschke, Bennischer Urbarium..., o. c. v pozn. 58, s. 20 až 24).

123) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 402: „...Hans Maschke ein Wohnstueben Vndt Keller zum Bier schanckh, ein Vnbewohntes stüebell, im Haus ein Kammer ein gaststahl zum wagen Vndt Wirtschafft's Gerath, den Boden zum Gemeß Wie andere...“.

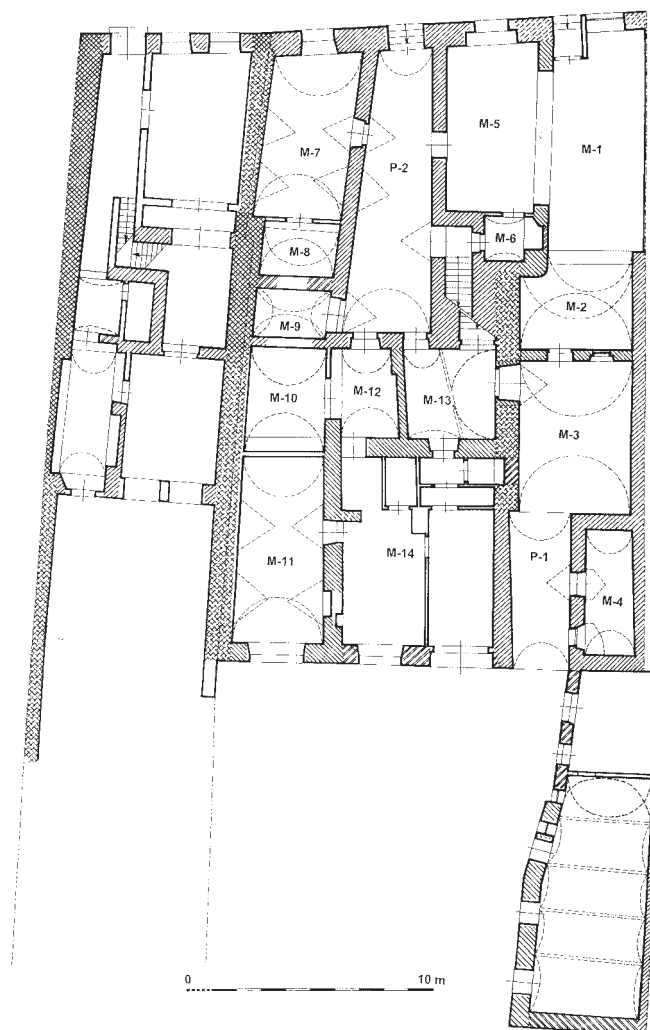
124) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 428: „...Johann Maschke...“. Nutno ovšem podotknout, že zvýšení poplatků nebylo zvláštností domu čp. 30. Revizní komise zvedla poplatky ze všech velkých měšťanských domů a nejvíce z radnice.

125) Adolf Peschke, Bennischer Urbarium..., 1939, s. 21. Michael Ascher i po něm Georg Moschke platili na sv. Jiří 8 grošů a na sv. Michaela 9 grošů činže. V Horním Benešově se už před rokem 1654 usadil na předměstí také Mathes Maschke (A. Peschke, Bennischer Urbarium..., o. c. v pozn. 58, s. 23–24).

126) W. Latzke, Verfassung und Verwaltung..., o. c. v pozn. 58, s. 85; k roku 1559 viz zápis urbáře (ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 4: „...Caspar Kinastl... auf George ...8 gr., auf Michaelis... 9 gr...“).

127) W. Latzke, Verfassung und Verwaltung..., o. c. v pozn. 58, s. 85.

128) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 3, fol. 116v: „...Bartel fleischer ix gr. zins michaelis, ij vierttel holtz habernn Vonn seinen haus, vij gr. zins Georgj...“.

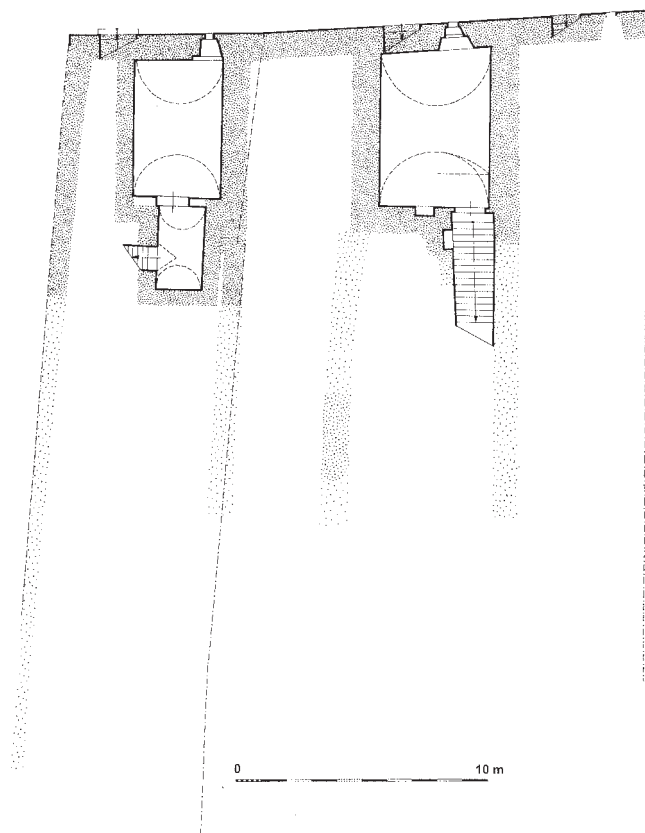
Obr. 17: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Půdorys přízemí s pokusem o analýzu stavebního vývoje. Křížkované: pozdně středověké konstrukce (cca 1474–1523), dochované a pravděpodobné; šrafované: zleva doprava – raně barokní konstrukce (po 1626 – před 1722); šrafované: zprava doleva – pozdně barokní konstrukce (po 1751); dvojité šrafování: klasicistní konstrukce (po 1820); bílá plocha uvnitř obrýsu: novodobé konstrukce (2. polovina 19.–20. století) (kresba D. Prix).

boť si mohl dovolit po roce 1530 k domu přikoupit další 2 čtvrti polností, a tedy také platit místo původních 8 grošů nově 12 grošů jarní činže. Později, ale ještě před rokem 1535, však tento druhotné získaný majetek zase odprodal.¹²⁹ Značné interpretační potíže působí srovnání záznamů v šelnberském urbáři z roku 1523 s nejstarším hohenzollernským urbářem z roku 1530, a to proto, že v důsledku převzetí krnovského vévodství Jiřím z Ansbachu byly nově upraveny povinnosti a odvody poddaných. Naštěstí průběžné doplňování a korekce údajů v obou urbářích dovolují i tady předložit odůvodněný dohad. Podle urbáře z roku 1523 držel toho léta 8. dům v pořadí jakýsi Sstrosmon, který šelnberské krnovské komoře odváděl z domu poplatek ve výši 4 grošů a 1 čtvrti ova, na sv. Jiří platil z 1 čtvrti pozemků 2 groše a na sv. Václava (28. 9.) další 2 groše. Kromě toho obhospodařoval 2 čtvrti polností v pusté vsi Jamníku.¹³¹ Totožnosti tohoto domu s domem, který v 18. století získal čp. 30, nasvědčuje přípis nového vlastníka u jména majitele, a to: *Nickl vuyth*. Správnost

129) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 2, stará sign. 338/315, fol. 13 (původně fol. 11): „...Nickl vuyth ij Viertl ackers vff Georgi 8 gr, vom haus vff Michaelis 9 gr. Auch vff Martini haber ij Viertl...“.

130) Srov. přípisy v urbáři z roku 1524 (ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 2, stará sign. 338/315, fol. 13 (původně 11)).

131) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 12.

Obr. 18: Horní Benešov, čp. 30 a 31. Vyznačení polohy sklepů s pokusem o rekonstrukci rozvrhu pozdně středověké zděné zástavby městišť. Tečkované: dochované nebo archeologicky zjištěné konstrukce; řídce tečkované: hypotetický průběh zděných konstrukcí; čerchované: hranice dnešní parcelace bloku (kresba D. Prix).

identifikace tohoto Vuytha s Niklem Voythem z roku 1530 potvrzuje shoda jmen jeho sousedů z roku 1523 se sousedy z roku 1530.

Ze stručné charakteristiky domu Johanna Maschka v příznání pro Karolinský katastr z roku 1723 tedy víme, že objekt měl klenuťský sklep, obytnou světnici, další, údajně neobývanou, resp. neobyvatelnou, jízbičku a komoru, nad tím prostornou půdu pro uskladnění úrody a stáj, spíše stání, do něhož se vešlo jak potřebné zemědělské nářadí, tak v případě potřeby vozy eventuálních návštěvníků.¹³² Tento popis dosti přesně odpovídá stavu domu zachycenému na projektu přestavby z roku 1890¹³³ (obr. 19). Podle poněkud zjednodušeného a místy dosti nepřesného plánu byl dům čp. 30 přízemní. Na hlavní vchod, dostupný z náměstí (stejně jako dnes) několika schody, navazoval průchod, směrem do dvora se rychle rozšiřující (P-2). Z průchodu vedl v severním koutě zadní zdi vstup směřující dále na dvůr, v jižní úseku tylové zdi byl průchod do dvorní přístavby. V přední části průchodu byly proti sobě dva vstupy. Jižní vedl do protáhlé lichoběžníkové místnosti (M-7), severní naopak do obdélné kratší místnosti bez oken (alkovna M-6). Z místnosti M-5 vedl průchod do větší obdélné místnosti M-1 na severním boku dispozice, jejíž tenká zeď (na plánu označená jako silná pouhých 27 cm) byla zároveň obvodovou zdí domu sousedící s domem čp. 29. Zajímavé je, že již tehdy vedl do krajní místnosti M-1 z náměstí samostatný vchod. Za touto poslední místností přízemního jádra domu byla ještě malá alkovna (M-2), do níž plán z roku 1890 v rozporu se skutečností nezakreslil žádný vstup. Z připojeného řezu je patrné, že před rokem 1890 byly průchod (P-2) a místnosti M-1, M-5 a M-7 valeně klenuté. Nad ni-

132) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 402 (citace v pozn. 123).

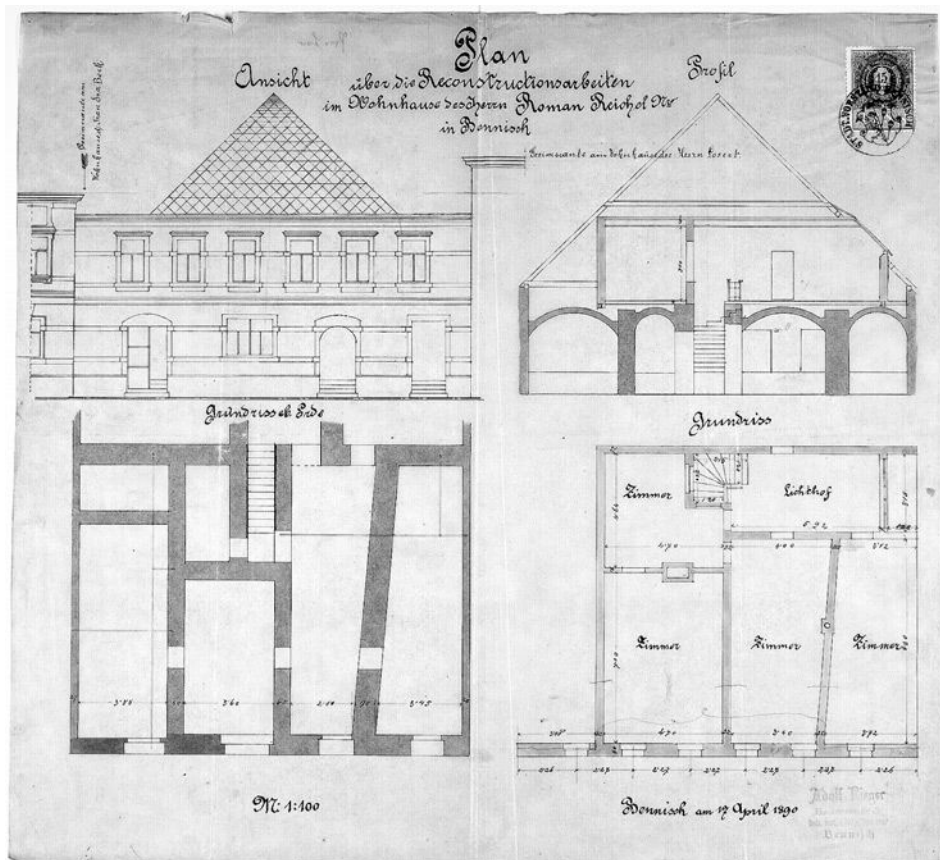
133) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99. Na plánu je šedomodře kolorováno starší stojící zdivo, navrhovaná přestavba je vyznačena červeným tónováním.

mi byl na obvodových zdech osazen mohutný hambalkový krov jednotné střechy. Z rysu není jasné, zda střecha s hlavní osou kolmou k náměstí byla sedlová nebo valbová. Mohutnou půdu domu, jejíž kubatura se na řezu jeví zřetelně větší než kubatura obytného přízemí, ohraničovaly obvodové zdi sahající do výše asi 1,7 až 1,9 m nad vrcholy kleneb přízemí (řez není kótován). Víme-li, že tato půda sloužila k uskladnění hospodářských produktů, pak její dimenze v poměru k velikosti obytné části domu dobře odpovídají výše zmíněnému většímu rozsahu polností rodiny Maschků (obr. 19).

Dosadíme-li do tohoto plánu údaje z roku 1723, můžeme s jistotou pravděpodobností ztotožnit místnost M-7 s obytnou světnicí.¹³⁴ Neobývanou jizbičkou potom nejspíše byla valeně klenutá místnost M-5 a komorou asi zadní místnost (M-8/9). Tomuto trojtraktovému jádru domu také příslušel valeně klenutý sklep s právem výčepu piva pod místností M-5 a pod průchodem P-2, dodnes dochovaný.

Zbývají tedy místnosti M-1, M-2, M-3, průchod P-1 a komora M-4, všechny řazené za sebou v severním traktu, jež roku 1723 ještě nebyly součástí domu čp. 30 a měly samostatný přístup z náměstí, užívaný až do přestavby v letech 2003–2004. Lze proto dedukovat, že po roce 1725 došlo k rozšíření domu Johanna Maschka k severu, a to na úkor sousedního domu, v letech 1723 až 1733 nesoucího č. 21, tehdy v držení Johanna Eyserichtha. Tento zaniklý dům byl pravděpodobně původně dvoutraktový a měl sklep s právem výčepu piva. Jenže sklep byl v roce 1723 poškozený.¹³⁵ To by napovídalo zanedbané údržbě a skutečnosti, že sklep, který se nachází pod místností M-1, byl zasypan a dnes jej indikuje jen torzo sklepního okénka patrně během oprav domu čp. 30 v roce 2004. Protože součástí domu Johanna Maschka se staly jen místnosti M-1, M-2, M-3, M-4 a průchod P-1 je jasné, že druhý trakt tohoto zaniklého domu pohltil sousední, rovněž široký a opět atypicky čtyřtraktový dům čp. 29.

Johannův syn Anton Maschke, jenž po otci před rokem 1751 převzal rodinné sídlo čp. 30 na náměstí, tedy vysoce pravděpodobně rozšířil a přestavěl někdy ve 2. třetině 18. století svůj dům, který se tak stal zaujímanou plochou městiště jedním z největších benešovských domů. Lze soudit, že přestavba spadala do let krátce po roce 1751, kdy dům s původním č. 21 po pekařském mistru a držiteli jednoho ze čtyř výsadních pekařských krámů, Johannu Eyserichthovi, ještě krátce vlastnil Johann Krommer.¹³⁶ Zánik domu kdysi č. 21 můžeme spojit s důsledky katastrofálního požáru města z roku 1746. Ohni padlo za obětí 116 z celkového počtu 122 městských domů. Shořel městský kostel, na jehož věži se roztavily čtyři zvony, fara, radnice, masné a pekařské krámy, tzv. *Stockhaus* a takřka všechny domy na náměstí.¹³⁷ Johann Krommer se patrně již nepokoušel

Obr. 19: Horní Benešov, čp. 30. Plán přestavby domu ze 17. 4. 1890, Adolf Rieger (reprofoto ZA Opava, J. Bil).

poštižený dům nákladně rekonstruovat a krátce po roce 1751 je rozprodal svým sousedům – Antonu Frantzovi a právě Antonu Maschkovi, který po rekonstrukci vlastního domu po požáru a po nabytí dílu zaniklého domu č. 21 přistoupil k jeho propojení se svým původním domem a k přestavbě nemovitosti. Zdá se však, že přestavba nebyla příliš výrazná a zásadně nezměnila strukturu starého rodinného sídla. Připojení severního traktu si jistě vynutilo adaptaci koruny nově získané severní obvodové zdi a zřízení nového jednotného krovu nad spojeným čtyřtraktem. Dále nechal Anton Maschke v původní obvodové zdi oddělující jeho dům od získaného čtvrtého traktu vylámat vchod spojující předsín M-13 s připojeným traktem, který tak napojil na komunikaci do sklepa. Nelze vyloučit, že tento vstup vznikl v místě staršího okna do dvora domu čp. 30, které bylo druhotně, někdy před výstavbou starého sídla rodiny Maschků v 17. – počátkem 18. století zazděno a překryto přístavbou předsíně M-13. Tento předpoklad by vysvětlil původní výseč v klenbě prostory M-3. Další segmentově překlenutý průchod vznikl opodál a spojil místnost M-3 s vnitřním dvorem. Úpravám po roce 1751 lze připisat i cihlovou příčku s průchodem a s okénkem s mříží, která z místnosti M-3 vyčlenila alkovnu M-2, doloženou na plánech Adolfa Riegera z roku 1890. Další velkou změnou byla výstavba dvorních partií za jádrem staršího trojtraktu: zalomeného valeně klenutého křídla s místnostmi M-10 až M-13. V zisku sousedního traktu Anton Maschke spatřoval i příležitost k úpravě neobývané jizbičky M-5. Tu stržením části staré mezidomovní zdi zvětšil a za ní zřídil další komunikační uzel, místnostku M-6, z níž vedl v nové obvodové zdi místnosti M-5, posunuté k severu, spojovací průchod do anektované prostory M-1. Mladší původ zdi mezi místnostmi M-5 a M-1 prozradil smíšený materiál, neorganické odskočení její linie na úkor prostory M-1, slabší síla (jen 0,63/0,67 m oproti 1,05 m silné staré mezidomovní zdi) a skutečnost, že jako stavební materiál tu byly sekundárně použity opracované bloky tuftu patrně z nějakého rozeb-

134) Obytný charakter naznačují jak „bohatší“ klenba, jejíž základní valená plocha je prolomena výsečemi, tak především existence otopného zařízení, asi kamen, indikovaná komínem zakresleným na plánu z roku 1890.

135) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 402; podle popisu měl dům č. 21 poškozený sklep, pouze jednu světnici, nad ní komoru, ve dvoře stáj pro dobytek, nad tím malou komoru a malou půdu.

136) A. Peschke, Die Benischer Hausbesitzer..., o. c. v pozn. 58, s. 3.

137) A. Peschke, Die Benischer Stadtbrände..., o. c. v pozn. 58, s. 43, s ci-

tačí dobové relace o požáru.

raného portálu nebo okna. Obě pozmeněné místnosti (M-1 a M-5) byly následně zaklenuty standardními valenými klenbami, které znamenal ještě Riegerův plán z roku 1890. Také fasáda domu do náměstí byla pravděpodobně sjednocena a upravena neznámým způsobem, stylově odpovídajícím provinčnímu pozdně baroknímu stavitelství na moravsko-slezském pomezí (obr. 17).

Odmyslíme-li si v dispozici domu čp. 30 druhotně připojený severní trakt a zadní křídlo s místnostmi M-10 až M-13, zůstane před námi přízemní trojtraktové jádro se středním průchodem, které držel Johann Maschke již před rokem 1723. V tomto jádře si průchod P-2 a místnost M-7 dodnes uchovávaly valené klenby s výsečemi. Hrany výsečí byly původně vytaženy do jemných štukových hřebínků. Přestože se v domovním jádře nezachovalo žádné chronologicky citlivější architektonické prvky, můžeme poměrně spolehlivě počítat s tím, že asymetrické trojtraktové jádro domu Johanna Maschky bylo vystavěno a zaklenuto v období vymezeném sklonkem 16. či spíše počátkem 17. věku až rokem 1722. Z celkového charakteru tohoto jádra, jemuž chybí mážhaus typický pro renesanční domy 16. až počátku 17. století, se pak zdá, že nejpravděpodobnější dobou jeho výstavby bylo období po 30leté válce, jak to nepřímou naznačuje nečetný archeologický materiál z výzkumu v roce 2003. Trojtraktová dispozice přízemního domu se středním průchodem patřila ve 2. polovině 17. a na počátku 18. století ke schématům dobově moderním a oblíbeným na moravsko-slezském pomezí.¹³⁸⁾ Takovéto domy, ve větších městech patrové, vcelku dobře známe z nedalekého Bruntálu, kde k jejich typickým reprezentantům náleží např. výstavný dům čp. 2 (původně čp. 153) na Zámeckém náměstí 8, nebo pozdějšími přestavbami přízemí znehodnocený dům čp. 43 (původně čp. 140) na hlavním náměstí Míru 23. V jesenické oblasti je nádhernou, byť v provedení a patrovém vyvinutí nepoměrně náročnější ukázkou známý dům čp. 94 ve Zlatých Horách (tzv. Stará pošta) z roku 1698.¹³⁹⁾ Dobře dochovaný příklad daného uspořádání, třebaže podstatně mladší, představuje dům čp. 176 v Jeseníku v Tovární ulici 10 z roku 1782 s mohutnou valbovou střechou.¹⁴⁰⁾ Za daného stavu poznatků o objektu ovšem nelze určit, zda stavebník jádra domu čp. 30 byl ještě Michael Ascher či teprve Georg Moschke, případně Georgův nástupce.

Z neorganické polohy sklepa pod domem vyplývá, že kamenný klenutý suterén s raně barokní novostavbou nespojuje a je starší. Při raně barokní stavbě nového domu byla z větší části demolována jeho přístupová šije. Místo napojení barokního schodiště do sklepa zřetelně indikuje zalomení jeho severní zdi a rozdílná technologie zdění, během oprav patrná po obou stranách tohoto zlomu. Asi současně (eventuálně až při adaptaci domu za Antona Maschky po roce 1751) došlo k přebudování vstupního portálu do sklepa. Původní ostění bylo odstraněno a nahrazeno dřevěnými zárubními vyklínovanými cihlami. Současně bylo zmenšeno a cihlami upraveno sklepní okénko. S konstrukcí původního sklepa tedy můžeme spojit jen jeho obvodové zdivo plynule přecházející v kamennou valenou klenbu, odkládací obdélnou niku ve východní zdi sklepa, počáteční úsek přístupového koridoru včetně drobné obdélné niky pro odložení světla a v západní zdi sklepa zbytky původního obdélného okénka do náměstí s ostěním z tufitu. Okénko bylo překryto kameny a v tufitovém ostění byla osazena mříž o třech svislých a nejméně dvou vodorovných prutech. Sklep evidentně respektoval linii jihovýchodního okraje náměstí. Podstatné je, že jeho severní stěna odpovídala přesně průběhu vnější obvodové zdi zaniklého domu Johanna Eýsericha,

kteřá se dodnes dochovala jako 1,05 m silná nádvorní zeď severního traktu domu. To zpětně potvrzuje dodatečné rozšíření domu Antona Maschky na úkor sousedního zaniklého objektu, přičemž je zřejmé, že tuto hranici parcel na jihovýchodní straně náměstí respektoval jak nejstarší klenutý sklep na městišti čp. 30, tak zasypávaný sklep patřící původně k domu Johanna Eýsericha (obr. 18).

Z přisazení klenutého sklepa k severní hranici městiště a naopak ponechání jižní asi třetiny městiště bez podsklepení lze soudit, že původní dům, k němuž tento sklep náležel, byl zřejmě asymetrickým hloubkovým dvoutraktem a obsahoval v přízemí na severozápadní straně průchod či průjezd z náměstí do dvora domu a vedle průchodu v přední části patrně jen jedinou prostornější jizbu, postavenou nad sklepem přístupným zděnou schodišťovou šjí ze dvora. Pro nedostatek podkladů nevíme, zda toto dvoutraktové jádro tvořilo celou obytnou část domu, nebo zda se za jizbou nacházela ještě nějaká komora, či další místnosti. Stejně tak nevíme, jestli byl tento starší dům přízemní nebo (méně pravděpodobně) patrový, ba ani to, zda nad zděným a klenutým sklepem stál zděný nebo roubený či hrázdný objekt.

K přesnější dataci výstavby sklepa a domu, k němuž sklep příslušel, nemáme žádné spolehlivé podklady. Skromné rozměry sklepa, vyzdění takřka výhradně z místní lámané droby a bridelic, kladených u svislých zdí jen na jíl a jeho prostý formální aparát (nutno ovšem počítat se zánikem původního, možná kamenného vstupního portálu), jednoduchá dispozice nadzemního objektu, na druhé straně prostě profilované ostění obdélného okénka z tufitu a nečetné zlomky cihel ve zdivu sklepa, jako nejpravděpodobnější závěr připouštíme úvahu o vzniku sklepa někdy v pozdním středověku či v období renesance, tj. v širokém rozpětí od průběhu 14. do počátku 17. století, spíše však ještě v 15. či v 1. polovině 16. století. Za takřka jisté můžeme považovat jen to, že sklep není pozůstatkem prvotní fáze osídlení městiště z poloviny 13. století a naopak, že vznikl dávno před vystavěním v jádře dochovaného nadzemního zděného raně barokního trojtraktového domu.

Pro určení stáří domu takto prostého půdorysu mnoho nepomohou ani analogie z jiných měst střední Evropy, u nichž známe polohu a podobu suterénu a jeho vztah k příslušné domovní parcele. V blízkém Bruntále byly archeologicky sice identifikovány kvadratické zahloubené části dvou dřevohlíněných staveb,¹⁴¹⁾ ale jen v jednom případě (Partyzánská ul.) lze uvažovat o souvislosti tohoto suterénu s městským domem. Je však pravděpodobné, že podobně jako v dalších městech moravsko-slezského pomezí, z nichž dosud nejvíce poznatků o nezděné architektuře máme z Opavy,¹⁴²⁾ byla i v jesenické oblasti nejstarší zástavba lokačních měst tvořena dřevohlíněnými domy, nahrazenými zděnými objekty až v pozdním středověku. V každém případě je stav poznání podoby a struktury zdejších městských jader dosud nedostatečný a provází ho mnohé otázky. Jednoznačně interpretovat tak např. zatím nelze situaci zjištěnou nedávným archeologickým výzkumem v Bruntále: v ploše náměstí byly v liniovém výkopu odkryty poměrně mělce zahloubené kvadratické objekty, odpovídající šířkou a rozestupy městištím stávajících domů ze 16.–19. století, datované materiálem ze zánikových výplní do rozmezí 14. až 17. století.¹⁴³⁾

Kolem náměstí a přilehlých ulic se v Bruntále dochovala poměrně starobylá jádra několika zděných domů, která můžeme použít pro komparaci s hornobenešovskou situací. Patří k nim např. dům

138) Původem hloubkových trojtraktových domů se středním průjezdem (průchodem) se zabývali v poslední době zejména M. Radová-Štiková, Stavební proměny a typy středověkého domu. Acta Polytechnica. Práce ČVUT v Praze 8/1.1, 1986, s. 67–73; J. Muk, Středověký městský dům ve výsledcích stavebně historického výzkumu. Husitský Tábor 10, 1991, s. 87–96, a M. Hauserová, Středověký městský dům na široké parcele se středním vjezdem. (Příspěvek k poznání dispozičního typu.) AH 20, 1995, s. 35–52, zde s odkazy na podstatnou starší literaturu.

139) Charakteristiku s přehledem starší literatury k objektu podal P. Konečný a kol., Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník. Olomouc 2001, s. 143–144.

140) L. Mezerová a kol., o. c. v pozn. 5, s. 27–28; B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska. 2. J/N. Praha 1999, s. 58–59 (č. 359).

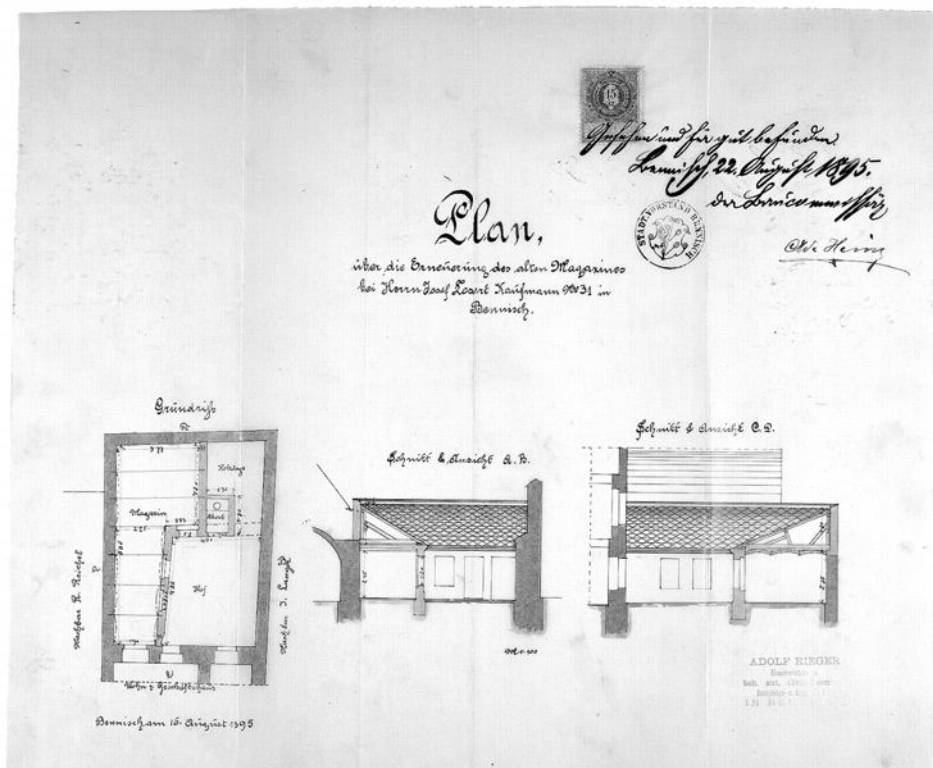
141) P. J. Michna, K poznání zahloubených obydlí doby velké kolonizace. Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc. Brno 1988, s. 222–284; J. Strálská, Dvě středověké zemnice z Bruntálu. Nepublikovaná diplomová práce na ÚHM FPF SU v Opavě. Opava 1997; M. Kiecoň, Provizorium anebo suterén. K problematice zahloubených objektů na území Slezska ve vrcholném středověku. Nepublikovaná diplomová práce na ÚHM FPF SU v Opavě. Opava 2005.

142) M. Kiecoň – M. Zežula, Dřevohlíněná zástavba v Opavě ve středověku (současný stav výzkumu). Forum urbes medií aevi II. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 16.–18. 4. 2003. Brno 2005, s. 26 až 43.

143) M. Kiecoň, Bruntál (okr. Bruntál), náměstí Míru, parcela č. 91. PV 45 (v tisku).

čp. 32 (původně čp. 13) v Opletalově ulici 2 s renesančním jádrem zřejmě ze 16. století. Jeho dvouraktové přízemí původně zaujímal široký mázhaus, z jehož týlu stoupalo schodiště do patra, zatímco hloubkou domu procházela zalamovaná klenutá chodbička. Podstatné je, že obdélný sklep s nízko nasazenou valenou klenbou, teprve v 17. století rozšířený pod zadní partií domu, se rozkládá výhradně pod renesančně klenutou jizbou v jižním sousedství mázhausu.¹⁴⁴⁾ Obdobnou situaci tu známe z domu původně čp. 24 (náměstí Míru 6), kde je však dosti setřena novodobými adaptacemi. I tady valená klenba se styčnými výsečemi ve střední místnosti východního traktu naznačuje renesanční stáří objektu zřejmě až ze 2. poloviny 16. věku. Jiným, do jisté míry analogickým, příkladem je dům na náměstí Míru 17 (původně čp. 134–135). Jeho široké, dvouraktové přízemí je sice výsledkem spojení dvou starších domů na užších středověkých parcelách, nicméně valeně klenutý přední sklep, příslušný kdysi domu čp. 134, dodnes ukazuje asymetrickou situaci, kdy se sklep snad pozdně gotického či renesančního původu nacházel

jen pod jižní částí dílem zaniklého užšího nadzemního hloubkového dvouraktu. Po spojení domů čp. 134 a 135 pak už nedostačoval a majitel nechal někdy na samém sklonku 16. nebo v 17. století pod zadní částí spojených domů vyhloubit nový, větší kvadratický sklep zaklenutý dvěma valenými klenbami s výsečemi na střední hranolový pilíř. Dalším relativně dobře dochovaným příkladem v Bruntále je dům čp. 83 (původně čp. 142) v severní frontě náměstí Míru č. 25. Přízemí je opět dvouraktové, renesančně zaklenuté valenými klenbami s výsečemi. Z chodby procházející domem je vedeno druhotně vsazené schodiště do sklepů. Pod jizbou v přízemí je v suterénu valeně klenutý sklep s částečně dochovanou, sekundárně segmentově překlenutou přístupovou šjí. V tomto případě však byl podsklepen také východní trakt pod průchodem, byť je jeho přední sklep zasypan a dnes nepřístupný.¹⁴⁵⁾ Dvouraktovým řešením sklepů se tak tento dům odlišuje od situace v Horním Benešově, je však podobný valeným sklepům nedalekého Kurzweilova domu čp. 43 (původně čp. 140, náměstí Míru 23), časově předcházejícím barokní nadzemní trojtrakt. K hloubkovým dvouraktům pozdně gotického nebo renesančního původu pak v Bruntále patří ještě třeba domy čp. 59 (původně čp. 30, náměstí Míru 12), dům na náměstí Míru 16 (původní čp. 133), jádro sousedního domu původně čp. 132 (dnes součást tzv. Gabrielova domu na náměstí Míru) či dům čp. 36 (původně čp. 145, náměstí Míru 28), sousední domy čp. 38 (původně čp. 143, náměstí Míru 26) a čp. 39 (původně čp. 141, náměstí Míru 24) a řada dalších. Z uvedeného je zřejmé, že v 16. století byly v Bruntále s oblibou stavěny dvouraktové dispozice, jejichž základní osnovu respektovaly i sklepy. I tady se sice setkáváme s asymetrickými suterény pod jizbami; úměrně silnější hospodářské pozici a většímu významu do konce středověku zeměpanského města se však v Bruntále často objevují dvouraktové sklepy. Bruntálské renesanční domy tedy mohly být pro Horní Benešov určitým vzorem, napodobovaným v redukované formě a rozměrech. Spíše však představovaly významnějšímu městu uzpůsobenou variantu obecně koncem středověku a v renesanci rozšířených dvouraktových domů s postranním průchodem navazujícím na mázhaus. Poměrně důležité je zjištění, že

Obr. 20: Horní Benešov, čp. 31. Plán adaptace dvora ze 16. 8. 1895, Adolf Rieger (reprofoto ZA Opava, J. Bil).

žádný z nejstarších známých bruntálských valeně klenutých sklepů nemůžeme spolehlivě datovat před požár města koncem srpna 1474. Podobně jako bruntálské, jsou i sklepy alespoň některých dvouraktových renesančních domů ze 3. čtvrtiny 16. století v Krnově, dochovaných kolem hlavního náměstí, větší, vyšší a složitěji strukturované. I tady ovšem bylo rozhodující podmínkou nesouměřitelně významnější postavení bohatých měšťanů zeměpanského Krnova vůči obyvatelům malého Horního Benešova.

Naopak některé typologicky obdobné prvky domovních dispozic a celkové poměrně blízký charakter měšťanské zástavby z 15. – počátku 17. století registrujeme u dochovaných historických domů v jádře Zlatých Hor. Dvouraktové dispozice přízemí renesančních domů se tu rovněž objevují poměrně často, stejně jako asymetrické uspořádání předních sklepů pod nimi. Příkladem může být pozdně renesanční přízemí domu čp. 88 na náměstí Svobody, kde se dochoval pod severní čelní místností s klenbami asi ze sklonku 16. či 1. poloviny 17. století podélný sklep s kamennou valenou, ve vrcholu tupě lomenou klenbou zřejmě ještě z pokročilejšího 15. věku.¹⁴⁶⁾ Podobné řešení, celkově dosti blízké hornobenešovským suterénům, představují sklepy pod domem čp. 94 ve Zlatých Horách (tzv. Stará pošta).¹⁴⁷⁾ Tady se pod vrcholně barokním nadzemním trojtraktem dochoval archaický valeně klenutý kamenný sklep s mírně nepravidelným půdorysem, jehož valená klenba je nasazena takřka u podlahy. Do sklepa ústí segmentově překlenutý portálek z úzké valeně klenuté krátké předsíně, do níž klesá schodiště z přízemí. Teprve v souvislosti s barokní přestavbou domu kolem roku 1698 byl vyhlouben sklep pod zadní částí objektu. Nejstarší partie sklepů tedy byla asymetricky posunuta pouze pod jižní trakt zaniklého nadzemního objektu. Tento přední sklep pochází snad z konce středověku či z období renesance.

Zajímavou analogickou situaci asymetricky situovaných zděných sklepů vůči městištím zachytil v roce 1988 záchranný archeologický výzkum Zdeňka Brachtla a Jiřího Dohnala na jižní straně Masarykova náměstí v Jeseníku na ploše veřejného prostranství před čely asanovaných domů čp. 142 a 143.¹⁴⁸⁾ Zjištěná čela starších ka-

144) L. Mezerová a kol., o. c. v pozn. 5, s. 27.

145) L. Mezerová a kol., o. c. v pozn. 5, s. 27.

146) P. Konečný a kol., o. c. v pozn. 139, s. 142.

147) P. Konečný a kol., o. c. v pozn. 139, s. 143–144.

148) Z. Brachtl – J. Dohnal, Středověké objekty na Masarykově náměstí v Je-

menných sklepů se zde přimykala k východním stranám parcel, takže na západních stranách městišť zůstal (snad pod bočními průjezdy nebo průchody) nepodsklepený terén. Autoři výzkumu na základě kolize těchto suterénů s rovněž asymetrickými sklepy do roku 1988 stojících budov a vyhodnocení keramických nálezů ze zásepů vcelku věrohodně položili fungování obou suterénů před požár města roku 1533, případně 1492. Pro srovnání s hornobenešovskými sklepy je důležité, že Brachtl s Dohnalem se ani náznakem nezmiňují o nějakých zbytcích zaklenutí obou suterénů, s čímž korelovala poměrně slabá síla obvodových zdí kolísající mezi 0,55–0,7 m. Lze proto uvažovat, že pozdně gotické sklepy v Jeseníku nebyly klenuté a možná nesly na kamenné podezdívce jen lehčí, roubenou či hrázdenou konstrukci domů. Po některém z požárů města v letech 1492 nebo 1533 byly tyto domy strženy a sklepy zasypány. Uliční čára ustoupila o 1,7 až 2 m ve prospěch plochy náměstí a na obou městištích byly v 16. století vystavěny nové domy s kamennými sklepy, opět zabírajícími jen východní části šířky parcel. Zdivo těchto renesančních sklepů se již vyznačovalo tloušťkou kolem 0,9–1 m a nejméně sklepy čp. 143 byly zaklenuté kamennými valenými klenbami.¹⁴⁹ Zjištění původně neklenutých kamenných středověkých sklepů v Jeseníku, městě na sklonku gotiky a prahu renesance srovnatelném s Horním Benešovem, má do jisté míry analogie také v mnohem významnější Opavě. Tam můžeme s určitou dávkou opatrnosti uvažovat o středověkém původu některých zděných sklepů pod dvouraktoými domy, např. pod čp. 213 (původně čp. 225, Ostrožná 14) nebo čp. 304 (původně čp. 330, Dolní nám. 22). Zejména posledně jmenovaný dům si v předním sklepení uchoval kapsy pro uložení trámů původního stropu. Příměření bohaté Opavě, byly tyto středověké sklepy snad již ze 14. století rozprostřeny takřka vždy pod celou šíří domovních parcel, čímž se nápadně odlišovaly od situace v Horním Benešově, Zlatých Horách, Jeseníku, dílem v Bruntále a v Krnově. Také nástup klenutých sklepů zde můžeme položit již do průběhu 15. století, do období rekonstrukce města po velkých požárech v letech 1431 a 1461. Od hornobenešovských suterénů tedy byly opavské pozdně gotické a renesanční domy značně rozdílné, třebaže také v Opavě bylo nadzemní dvouraktové uspořádání domů velmi oblíbené. Opavské renesanční domy však nebyly typově domy s postranními průchody, ale v přízemí zpravidla vedle klenuté světnice dominoval reprezentační mázhaus, z jehož tly vedla chodba na dvory za domy a stoupala schodiště do patra.

V literatuře poměrně známý výzkum domovních bloků ve Starém Městě v dolnosaském Braunschweigu (bloky kolem Turnierstrasse, jižně od kostela sv. Martina), který odhalil a umožnil rekonstruovat sídlištní stav z 1. poloviny 13. století, rovněž ukázal situaci nesouměřitelnou s Horním Benešovem. Zděné i dřevěné domy, leckde se zahloubenými suterény, zaujímaly vůči uliční síti a celkové parcele odlišnou pozici a proporce.¹⁵⁰ Také mezi pražskými staroměstskými domy z 12. až 13. století nenajdeme mnoho srovnatelných analogií. Poměrně blízkou obdobou mezi lépe poznanými objekty by se mohla

seníku. ČSZM-B 41, 1992, s. 119–124.

- 149) Z. Brachtl – J. Dohnal, o. c. v pozn. 148, s. 119–121. Srov. zejména: byt interpretace nejasnou situaci snad hlubokového dvouraktového, větším dílem hrázdeného středověkého domu čp. 289 v Plzni na nám. Republiky (K. Nováček – P. Vařeka, Pozůstatky lokálního domu v čp. 289 v Plzni. Méně známá stavební tradice v Čechách městného a pozdního středověku. Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetáňkovi. Praha 1997, s. 488–497.
- 150) Např. H. Rötting, Das ostsächsische Doppelhaus des hohen Mittelalters im archäologisch-rechtshistorischen Befund von Braunschweig. H.–J. Brachmann – J. Klápště (eds.), Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické. Supplementum 6. Praha 1996, s. 40–54; H. Rötting, Stadtarchäologie in Braunschweig. Braunschweig 1998; přehledně H.–G. Stephan, Das Zentrum mittelalterlicher Städte und Stadtwüstungen in Niedersachsen, Westfalen und Hessen. Wratislavia antiqua. Studia z dziejów Wrocławia 2. Wrocław 2000, s. 47–73, zde s. 57–61 a zejména obr. 10. Výtečně shrnutí problematiky městských domů v počátcích rozvoje evropských měst podal nedávno J. Piekalski, Wczesne domy mieszczań w Europie Środkowej. Geneza – funkcja – forma. Acta Universitatis Wratislaviensis No. 2623. Wrocław 2004.

zdat situace domu čp. 549/I na jižní straně Staroměstského náměstí, ta však není v Praze typická a v celkové kompozici či detailech provedení (románský kvádrkový dům)¹⁵¹ je zcela neadekvátní hornobenešovské situaci. V samotné Praze se analogické domy s jedním sklepem a užším nepodsklepeným postranním průjezdem či průchodem objevují pořídku od přelomu 13. a 14. století, ale jejich hlavní rozmach lze kupodivu sledovat až v době renesanční obnovy Malé Strany.¹⁵² Teprve od 14. století se s dispozicemi analogickými domu čp. 30 v Horním Benešově setkáváme ve větších slezských městech, např. ve Svidnici (dům č. 27 na náměstí).¹⁵³ Ve Vratislavi považovala Małgorzata Chorowska domy s postranním průjezdem za vzácné, sledovatelné spolehlivěji teprve od 2. poloviny 14. století a příslušné k jihostředoevropským domovním typům.¹⁵⁴ Relativně hojně byly takové domy ve spíšských městech, kde je Jan Muk identifikoval např. ve Spíšské Bělé, Kežmarku nebo Bardejově, přitom však upozornil, že velmi často tu vznikaly druhotným vydělením průjezdu ze široké síně, tedy jinak než domy v Horním Benešově. Většinu spíšských objektů Muk reálně datoval do 15. až 16. století, eventuální větší stáří připouštěl jen zcela podmíněčně.¹⁵⁵ Nověji na řadu analogických kompozic z kolonizačních oblastí východního Slovenska (Spíšská Nová Ves, dům v Letnej ulici 48; Levoča, jižní jádro domu č. 40–41; Košice, dům č. 27 v Alžbetinej ulici) upozornila Norma Urbanová, která je datovala do sklonku 14. až průběhu 15. století.¹⁵⁶ Poměrně vyzrálé hornobenešovské dispozice, mající nejbližší analogie v pozdně středověkých spíšských domech (zejména Kežmarok), bychom proto mohli, s přihlédnutím k situaci v nedalekém Bruntále, ve Zlatých Horách nebo v Jeseníku a k celkovým poměrům na Opavsku a Krnovsku koncem středověku, nespíše položit do doby po požáru města, k němuž došlo před rokem 1506 (nejpravděpodobnějším datem benešovského požáru, doloženého v privilegii kněžny Barbory Opavské a Ratibořské, je doba Korvínova nájezdu na Krnovsko v týdnu mezi 23. a 30. 8. 1474).¹⁵⁷

4.2.1. Přestavba domu čp. 30 v roce 1890

Antonův syn Joseph Maschke, v držení domu spolehlivě doložený od roku 1788, přečkal ve svém domě na náměstí přelom 18. a 19. věku i čas napoleonských válek. Když 16. 5. 1820 město stihl další velký požár, dům Josepha Maschky zůstal jako zázrakem ušetřen, přestože vyhořely oba sousední domy.¹⁵⁸ Teprve v roce 1830 se Jo-

151) Z. Dragoun, Románské kvádrkové domy v Praze. Katalog pražských románských domů. Wratislavia antiqua. Studia z dziejów Wrocławia 2. Wrocław 2000, s. 299–309; podrobně Z. Dragoun – J. Skabradá – M. Tryml, Románské domy v Praze. Praha – Litomyšl 2002, s. 250–254; též Z. Dragoun, Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha 2002, s. 106.

152) Srov. P. Vlček a kol., Umělecké památky Prahy. Malá Strana. Praha 1999.

153) M. Chorowska – Cz. Lasota, Zbudowa rynku świdnickiego do połowy XVI wieku. Wratislavia antiqua. Studia z dziejów Wrocławia 2. Wrocław 2000, s. 349–367.

154) M. Chorowska, Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu. Wrocław 1994, s. 33–34, obr. 54 (na s. 32).

155) J. Muk, Příspěvek ke genezi východoslovenských měst a městských domů ve středověku. Archaeologia historica 7, 1982, s. 473–482.

156) N. Urbanová, Katalog diel. Meštianská architektúra, in: D. Buran a kol., Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava 2003, s. 609–610, č. 1. 2. 9; s. 610–611, č. 1. 2. 10; s. 615, č. 1. 2. 18. Z novější literatury srov. dále třeba J. Piekalski, o. c. v pozn. 150.

157) A. Peschke, Benischer Privilegienerneuerung 1584: Der Brief der Herzogin Barbara, Frau von Jägerndorf, 1506. BL 1, 1935, s. 29–31: „...welcher Brief oder Aussetzung durch Feuer in vergangenen Kriegen verzehrt und hinkommen wäre...“. K obecným historickým souvislostem srov. např. H. Weinelt, Volkskunde und Wüstungsforschung. Grundsätzliches, gezeigt an einem südschlesischen Beispiel. Zeitschrift für Volkskunde 48, Neue Folge 10/3, 1939, s. 265–288; A. Tušek – L. Jisl, Ostravsko za česko-uherské války ve světle písemných pramenů i archeologických nálezů. ČSM-B III, 1953, s. 1–24; P. Kouřil – D. Prix – M. Whoda, Hradby českého Slezska. Brno – Opava 2000, s. 522 až 530.

158) A. Peschke, Die Benischer Stadtbrände..., o. c. v pozn. 58, s. 54–56. Už Peschke se podíval takřka neuvěřitelnému štěstí tohoto jediného zachráněného domu v jinak zcela vyhořelém bloku (s. 55).

seph Maschke dohodl se svým synem, kupní smlouvou z 20. 12. mu za částku 5200 zlatých konvenční měny dům prodal a Joseph Maschke junior se stal v pokročilém věku právoplatným vlastníkem rodného sídla.¹⁵⁹⁾ Ze své nemovitosti se však těšil jen čtrnáct let. Roku 1844 dům odprodal Johanně Maschkové za 5500 zlatých konvenční měny.¹⁶⁰⁾ Paní Johanna se záhy provdala a začala pomýšlet na odprodeje otcovského domu. Kupce našla roku 1848 v Romanu Reichelovi, který s domem nabyl pochopitelně i parcelu č. 31 a část pozemků v rozsahu 14 jiter 621 a $\frac{5}{8}$ čtverečních sáhů (tj. asi 8,28 ha).¹⁶¹⁾ Zbytek polností a pozemků, nacházejících se ponejvíce v tratích *Stollen*, *Viertel*, *Ziegenberg* a *Henne*, paní Johanna Schirmerová, rozenná Maschková, rozprodala¹⁶²⁾ a dokázala prodat i právo výčepu a vaření piva a nálevu vína Franzí Bayerovi z čp. 290.¹⁶³⁾ Zdá se však, že Roman Reichel zpočátku neuhradil paní Johanně celou kupní sumu, roku 1853 byl v seznamu obyvatel města ještě veden jako nájemník a nikoliv jako majitel domu.¹⁶⁴⁾ Nedlouho poté zřejmě své povinnosti dostal a nadále bylo jeho vlastnické právo všeobecně respektováno.

S osobou Romana Reichela je spjata poslední důležitá historická proměna domu. Reichel v souladu s dobovými trendy postupně rezignoval na schraňování zemědělské produkce pod střechou svého domu na náměstí a místo toho pojal nápad zřízením podkrovních světnic zvětšit obytnou plochu domu a jeho komfort. Záměrem se zabíral již na jaře 1869, kdy sepsal žádost o stavební povolení. Ta byla odmítnuta.¹⁶⁵⁾ Agilní Roman Reichel se sice nemínil snadno

vzdát, nicméně souboj s úřady definitivně prohrál roku 1871.¹⁶⁶⁾ Teprve téměř na sklonku života se vrátil k záměru objekt přestavět a zvýšit o patro. Nesporně stále sledoval cíl radikálně rozšířit obytnou plochu domu v souladu s progresivně rostoucími nároky životního stylu provinčního měšťanstva. Na druhou stranu to pro něj byla i palčivá otázka osobní prestiže. Již před dvaceti lety zvýšil jeho soused Josef Losert z čp. 31 svůj dům o druhé patro a opatřil jej dobově moderní fasádou. Také druhý soused z čp. 29, Jakob Beck, v letech 1871–1872 realizoval přestavbu svého domu a ve 2. polovině 80. let 19. století znovu dům zvýšil a celkově přestavěla Jakobova dědička paní Eva Becková. Reichelovo sídlo tak zůstávalo na náměstí jedním z posledních přízemních domů. Majitel se – jistě pod dojmem výpravné přestavby domu Evy Beckové – obrátil na stavitele Adolfa Riegera se žádostí o vyhotovení plánů přestavby a zvýšení objektu. Adolf Rieger návrhy dokončil na jaře roku 1890.¹⁶⁷⁾ Plány byly okolkovány, ověřeny stavebním komisařem a radním Carlem Tillerem a stavební povolení bylo tentokrát jistě řádně vydáno (obr. 19).

Ze schématického půdorysu přízemí je zřejmé, že Adolf Rieger považoval za nezbytné demolovat čelní zeď severního traktu a vystavět ji znovu. Také část průčelní zdi staršího jádra, severně od okna z místnosti M-2 do náměstí, hodlal strhnout a vybudovat znovu. K tomu však, zdá se, nedošlo v celém rozsahu, neboť při otlučení části vnějších omítek v roce 2004 bylo patrné, že pod výkladem severního traktu a kolem jeho vstupu se dochovalo starší pozdně středověké kamenné lomové zdivo, jen kolem okna, vstupu a v místech poškození vyspravené cihlami. Rieger mínil upravit schodiště do plánovaného patra a jak z půdorysu, tak z připojeného řezu je jasné, že vestavba patra do podkrovní měla být novostavbou s poměrně slabými zdmi. Patro členil ve čtyři místnosti, dvě vpředu a dvě vzadu, při-

159) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, fol. 121v, se záznamem o prodeji: „...Laut Kauf deto. 20. Dez. 830 et int. 11. Febr. 831 von Jos: Maschke um 5200CM...“ a škrtem jména Josepha Maschka, místo něhož bylo dopřáno: „...izt Joseph Maschke junior“. Josepha Maschka mladšího jako majitele potvrzují přípisy v indikační skice Horního Benešova z roku 1836 i seznam obyvatel města z roku 1840 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. 41, *Nahmen in der Stadt und Vorstadt 1840*: dům čp. 30 „Joseph Maschke“).

160) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, fol. 121v: „...izt Johanna Maschke... Laut Kauf dt. 16. Juny et int. 5. July 1844 von Joseph Maschke erkauf um 5500CMz...“.

161) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, fol. 125v: „Haus No. 30. Roman Reichel. das Wirthschaftshaus s: N: 30 der Stadt. Laut Kaufvertrag dto. 11. Juli 848 et int. 5. März 850 erkauf von Frau Johanna Schürmer in CM 5000 fl.“.

162) Les a pastvinu v prostoru předměstí Luhu koupil už dříve benešovský tesařský mistr Joseph Krommer. Louku a tři kusy pole Johanna prodala panu Josephu Kummichovi, jemuž byla převedena i zahrada za jeho domem čp. 77. Část pozemků byla přepsána na dům čp. 187, čtyři kusy role odkoupil Karl Muther.

163) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, fol. 122: „Aus dem Kauf dto 16ten Juny 1848 wurde ein Bierbrau, Bier und Weinschankgerechtigkeit dem Franz Bayer Nr. 290 verkauft...“. Od Bayera však vzápětí tato práva odkoupil Jakob Spetzein a přenesl je na dům čp. 63.

164) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 71, *Nachweisung den in der Stadt Benisch Besiedlichen Häuser im Jahre 1853*.

165) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99. Žádost byla registrována 16. 6. 1869 pod č.j. 525. Reichel sděloval, že nad jeho domem je značně prostorná půda, kterou by chtěl zastavět podkrovnými pokoji a argumentoval, že novým zděným štítem do náměstí zvýší požární bezpečnost. Už 18. 6. se poznalo místní šetření, které nečekaně vyústilo v dlouholetý spor. Komise se účastnili Florian Jüttner jako městský stavitel, Anton Weyrich jako zástupce města, zapisovatel a zplnomocněnec Josefa Tüllera, majitele sousedního domu čp. 29, a samozřejmě Roman Reichel. Komisaři konstatovali, že podkrovní domu dovoluje pohodlnou vestavbu dvou pokojů a vedlejší místnůstky. Reichel nabízel, že část krovu bude přebudována, ale chtěl pokrýt brídlicí jen polovinu střechy. Byl ochoten přestavět podle požárních předpisů schodiště do podkrovní, sliboval instalaci kamen v nových světnicích a tvrdil, že úpravy se nedotknou ani Josefa Loserta z domu čp. 31, ani Josefa Tüllera z čp. 29. Jenže městský stavitel s odkazem na patřičné paragrafy (§ 46 a § 49) stavebního řádu z 23. 3. 1867 požadoval přezkoumání ušnosnosti obvodových zdí a stropních konstrukcí, překlenutí zadní předsíně, z níž měl být veden nástup do podkrovní, vydláždění podkrovních světnic cihlami a upozornil na další možné problémy s přílišným zatížením krovu navrženým zděným štítem. Stavební úřad trval na pokrytí celé střechy brídlicí a suše konstatoval, že

Reichelem zamýšlená kombinace stávající šindelové krytiny s brídlicí je nepřipustná. Ještě téhož dne městský stavební úředník Adolf Heinz na základě protokolu podepsal zamítnutí Reichelovy žádosti, které dostalo oficiální formu 3. 7. 1869 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, Heinzem signovaný koncept oficiálního dopisu Romanu Reichelovi č.j. 530).

166) V dubnu 1871 se Reichel spolčil s novým majitelem sousedního domu čp. 29 Jakobem Beckem a společně podali 13. 4. novou žádost o povolení vestavby podkrovních světnic nad oběma tehdy ještě přízemními domy (registrována 14. 4. 1871 pod č.j. 353; SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99). Jenže komisař Adolf Heinz si dobře pamatoval podstatu Reichelových plánů z roku 1869 a při místním šetření 24. 4. proto zástupce stavebního úřadu Anton Weyrich a městský stavitel Florian Jüttner opět vyrukovali s paragrafy stavebního řádu. Zamítnutí žádosti č.j. 406 tentokrát podepsal přímo purkmistr Eduard Habel. Reichel s Beckem 28. 4. 1871 sepsali odvolání. Následovalo další místní šetření 7. 5. 1871, jehož se už účastnila celá městská rada a vzápětí 9. 5. putovalo na adresu Romana Reichela a Jakoba Becka nové oficiální zamítavé stanovisko. Další kolo urputné pře se odehrálo 24. 5., poté se Reichel s Beckem odvolali k slezské zemské vládě do Opavy. Jenže nepochodili ani tam. Dne 20. 6. 1871 podepsal výrok zemské vlády č.j. 1959 sám místodržící zemského hejtmantství. V něm dostal za pravdu benešovský stavební komisař Heinz (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99 (spisy č.j. 406, 422, 479, 617)). Tehdy už se cesty obou měšťanských spolubojovníků rozcházely. Jakob Beck přistoupil na podmínky stavebního řádu. Využil ambivalentního postoje stavitele Jüttnera, který již 14. 4. 1871 pro Becka vypracoval plány celkové adaptace domu čp. 29 včetně podkrovního bytu, a při dalších místních šetřeních postupně akceptoval všechny výhrady, takže protokoly, jež sepsal 7. 8. 1871 městský stavitel Florian Jüttner a 5. 10. 1871 Anton Weyrich (a pro větší váhu je připodpsal purkmistr Habel) nakonec vyústily v povolení přestavby Beckova domu (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99; protokoly a kolorovaný plán přestavby domu Jakoba Becka, podepsaný Florianem Jüttnerem a schválený 25. 4. 1871 purkmistrem Eduardem Hablem). To už se ale o přestavbě domu Romana Reichela vůbec nejednalo.

167) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99. Projekt je, bohužel, bez průvodního spisu či stavebního povolení. Barvený plán je nadepsán: *Plan über die Reconstructionsarbeiten im Wohnhause des Herrn Roman Reichel Nro* (číslo je vynecháno a nebylo doplněno) *in Bennisch*, datován: *Bennisch am 17. April 1890* a signován oválným razítkem s textem: *Adolf Rieger Baumeister & beh. aut. Civil-Geometer Bennisch*.

čemž jižní zadní místnost měl osvětlovat vikýř. Místnosti měly mít rovné stropy a do náměstí se patro obracelo celkem šesti okny, z nichž ovšem obě krajní byla slepá. Fasádu navrhl Adolf Rieger v intencích své tehdejší tvorby, do značné míry jako variantu na průčelí domu Evy Beckové, či na úpravu fasád městské fary. Místo A. Riegerem navrhovaných šesti oken však byla realizována jen pětice otvorů lépe odpovídající vnitřnímu členění patra. Rieger dále navrhl původní barokní okno do místnosti M-7 v přízemí v parapetu prolomit a proměnit v samostatný vchod prozrazující, že Roman Reichel upravoval dům pro obchodnické účely.

Ačkoliv valná část prvků Riegerovy přestavby zanikla po roce 1945 a jeho koncepce průčelí byla takřka zcela zmařena přestavbou v letech 2003–2004, zdá se, že i realizace projektu v roce 1890 překročila skromný rozsah vymezený ji schváleným plánem. V souvislosti s adaptací objektu totiž byla pravděpodobně právě v této době upravena komůrka M-6 a v ní osazena segmentová klenbička. Také hluboká světnice M-7 byla předělena příčkami a v její zadní části tak vzniklo provozní zázemí předního krámu a ještě za ním jakási předsiň (M-9) spojující průchod P-2 s jižním dvorním křídlem. Současně došlo k úpravě a mírnému posunutí obou výstupů z průchodu P-2 do dvora domu a do přístavby v jižním dvorním křídle. V souvislosti s výstavbou patra bylo obnoveno schodiště z přízemí.

Jelikož vybudování patra dovolilo přenesení obytné části domu sem, adaptoval Adolf Rieger pro Romana Reichela také druhý krám v severní části přízemí. V místnostech M-1 a M-5 byly strženy valemné klenby a obě prostory, dosud spojené průchodem z doby po roce 1733 zhruba uprostřed dělicí zdi, se navzájem propojily mohutným otvorem, když byla demolována takřka celá dělicí zeď a obvodová zeď patra nad ní podchycena traverzami. Patrně tehdy také byla vybourána příčka mezi alkovnou M-2 a krámem M-1 a snad současně nebo o málo později adaptováno také severní hospodářské křídlo, které dostalo segmentové klenby na traverzách. S adaptací mohla volně souviset i reorganizace vnitřního nádvoří domu na dílenské a provozní prostory, která v druhé fázi proběhla patrně až v období tzv. 1. republiky a další utilitární zásahy je postihly po roce 1950.

Kolem roku 1900 byl dům v držení paní Aloisie Reichelové, která jej krátce po roce 1903 postoupila dědicům Anny Reichelové.¹⁶⁸⁾ Také soupis benešovských domů, pořízený kolem roku 1930, registroval dům čp. 30 v rukou dědiců Anny Reichelové.¹⁶⁹⁾ Po odsunu německého obyvatelstva z Horního Benešova po 2. světové válce prodal dům čp. 30 další utilitární adaptace. V čele krámu v místnosti M-1 bylo vybouráno velké obdélné okno. Při demolici zanikl Riegerův vchod v těchto místech a byl nahrazen obdélným vstupem tvořícím konstrukčně součást okna, od něhož byl oddělen jen tenkou příčkou z cihel. Dále byl upraven vstup z místnosti M-5 do komůrky M-6. V přičce, která jej přehradila, pak byly osazeny do plechových zárubní utilitární obdélné dveře, zhusta v 70. a 80. letech 20. století montované do panelových domů, a řada drobnějších zásahů, vesměs bez jakýchkoliv architektonických ambicí, zřejmě postihla zadní partii domu demolované před průzkumem na jaře roku 2003. Oběti socialistického stavebnictví se stala rovněž honosná fasáda domu obrácená do náměstí, kterou kdysi pro Romana Reichela s takovým zaujetím vyprojektoval poslední opravdu významný benešovský architekt – Adolf Rieger.

4.3. Osudy domu čp. 31

Údaje dnes nezvěstného urbáře Horního Benešova z roku 1654 naznačují, že toho roku dům držel Bartel Franz,¹⁷⁰⁾ který z něj platil na sv. Jiří 4 groše a na sv. Michaela po 7 groších. Bartel byl pravděpodobně dědicem či potomkem Michaela Frantze, jehož v seznamu měšťanů z roku 1610 zachytil Walter Latzke s poznámkou, že vrch-

nosti platil na sv. Jiří 10 a na sv. Michaela 7 grošů platu.¹⁷¹⁾ Na základě výše poplatků W. Latzke důvodně soudil, že majitelem domu čp. 31, zapsaným jako 22. v pořadí, byl v letech 1554–1578 Jacob Richter.¹⁷²⁾ Latzkeho dedukci potvrzuje zápis v urbáři.¹⁷³⁾ Určité problémy ale činí ztotožnění Jacoba Richtera s Jacobem Voytem z roku 1535, které Latzke považoval za jisté.¹⁷⁴⁾ Záznam v urbáři z roku 1535 totiž u Jacoba Vořty, držitele 19. domu v pořadí, uvedl jarní poplatek 5 grošů a 2 čtvrti ovsa z domu a k tomu 2 grošů z 1 čtvrtiny pozemků a nadto celkem 10 grošů pozemkové činže v podzimním termínu.¹⁷⁵⁾ Součet peněžních odvodů tedy Latzkově identifikaci odpovídal, jenže mezi ním a sousedem z pozdějšího čp. 30, Bartelem Fleischerem, je v urbáři vepsán ještě další poplatník Henslein Voitt. Ten ovšem neplatil z domu, nýbrž jen 6 grošů ze 2 čtvrtin pozemků.¹⁷⁶⁾ Snad lze přesto dát Latzkemu za pravdu a soudit, že Henslein Voitt, nepochybně příbuzný Jacoba Vořty, bydlel přímo u něj v domě (později čp. 30). Tohoto Jacoba Vořty pak zaznamenal jako držitele domu sousedícího s pozdějším čp. 30 také urbář z roku 1530 s údaji, že na sv. Jiří odváděl krnovské komoře 10 grošů platu a na sv. Michaela 2 groše z pozemků a 5 grošů a 2 čtvrti ovsa z domu.¹⁷⁷⁾ Záznam v nejstarším selnberském urbáři pak dokládá, že Jacob Vořt byl majitelem nemovitosti už v roce 1523.¹⁷⁸⁾

Spolehlivěji jsme o osudech domu informováni od 18. století, kdy byl sepsán priznávací soupis pro Karolinský katastr. Podle něj 6. 4. 1723 držel dům s tehdejším č. 19 Heinrich Beittel. Objekt disponoval sklepem s právem výčepu piva. Dům měl jednu obytnou světnici a dále dvě komory pobité prkny. Byl patrový. V patře se nacházely další dvě komory určené ke skladování obilí a nad nimi půda k uložení krmiva. Ve dvore stála stáj pro koně a nade dvorem byla ještě obytná světnice s komorou, které sloužily jako výmínek pro Beittelovu matku. Z domu se odváděl roční poplatek ve výši 2 tolarů.¹⁷⁹⁾

Heinrich Beittel se však v Horním Benešově dlouho neudržel. Již v dubnu 1723 totiž měšťanská komise v závěru priznávacího soupisu poznamenala mezi třemi poustkami ve městě právě dům Heinricha Beittela a při revizi v roce 1733 už vlastnil dům, tehdy s č. 15, Heinrich Richter starší. Revizní komise u domu zvýšila finanční odvod na 2,5 tolarů, jak to ostatně učinila téměř všude.¹⁸⁰⁾

Srovnáme-li tyto údaje z roku 1723 s podobou domu tak, jak se dochoval do jara 2003, je zřejmé, že v přední části se jeho dispozice nijak podstatně nezměnila. Kromě průchodu, který nestál komisím za pozornost, zde skutečně byla jen jediná velká obytná světnice. Dále do hloubi domu následovaly dvě komory vyložené prkny, které bychom s jistotou dávkou obezřetnosti mohli situovat do střední a zadní prostory jihovýchodního traktu. Zhruba obdobný prostorový rozvrh se asi opakoval v patře domu¹⁸¹⁾ (obr. 17).

Při velkém požáru města roku 1746 dům čp. 31 vyhořel. Jeho majitel, Heinrich Richter starší, objekt proto záhy prodal Michaelu Tüllerovi, doloženému zde k roku 1751.¹⁸²⁾ Tüller, člen rozvětvené a jed-

171) W. Latzke, *Verfassung und Verwaltung...*, o. c. v pozn. 58, s. 85.

172) W. Latzke, *Verfassung und Verwaltung...*, o. c. v pozn. 58, s. 85, Latzke uvozuje urbář datoval do roku 1559.

173) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 4, fol. 6v.

174) W. Latzke, *Verfassung und Verwaltung...*, o. c. v pozn. 58, s. 85.

175) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 3, fol. 116.

176) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 3, fol. 116.

177) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 2, stará sign. 338/315, fol. 13 (původně fol. 11): „...Jockhl Voyth...“. Dodatečně k němu bylo připsáno pořadové č. domu 19.

178) ZA Opava, fond: Vs Krnov – sbírka urbářů, inv. č. 1, stará sign. 337, fol. 11v: „...Foyth...“, zde s dodatečným upřesňujícím přípiskem Jerch. Z domu se platilo tehdy 6 grošů na sv. Václava, 1 čtvrt tzv. *holtz haber* na svátek sv. Martina (tedy vždy 11. 11.) a nadto 4 groše z pozemků a 4 groše z polností u města na sv. Jiří. Kromě toho Jacob odváděl na sv. Jiří dalších 6 grošů ze 2 čtvrtí lánu v pusté vsi Jamníku.

179) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 402.

180) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 36, fol. 413; ZA Opava, fond: KK, inv. č. 103, fol. 379v.

181) A. Peschke, *Die Benischer Stadtbrände...*, o. c. v pozn. 58, s. 56, sice uvedl, že dům čp. 31 byl do přestavby po požáru města v roce 1820 pouze přízemní, tomu však odporuje záznam z roku 1723.

182) A. Peschke, *Die Benischer Hausbesitzer...*, o. c. v pozn. 58, s. 3.

168) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 75, *Häuserverzeichnis*: „...Haus Nr. 30... Reichel Aloisia...“, což je škrtnuto a tužkou přepsáno: „...Anna's Erben...“.

169) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 77, *Häuser-Verzeichnis*, připsáno: *circa 1930: „...Benisch-Stadt...Haus Nr. 30... Anna Reichel's Erben...“*.

170) A. Peschke, *Bennischer Urbarium...*, o. c. v pozn. 58, s. 3.

né z nejstarších benešovských měšťanských rodin, dům nepochybně opravil a užíval; o rozsahu a podobě této rekonstrukce však nemáme spolehlivé údaje a nelze je ani bezpečně identifikovat na dochovaném torzu objektu. Snad nechybíme, budeme-li s rekonstrukcí domu po roce 1746 spojovat přestavbu čelní zdi nově z větší části vyzděné patrně ze staršího materiálu.

V roce 1788 držel dům podle gruntovní knihy Ferdinand Seltzer. Dům byl tehdy označen jako měšťanský, položený na náměstí, nesusoucí čp. 31 a vybavený celým souborem práv, a to právem vaření a výčepu piva a právem nálevu vína.¹⁸³⁾ Z uvedeného je zřejmé, že někdy mezi lety 1751–1788 objekt nejméně jednou opět změnil majitele a získal jej člen rodiny Seltzerů. Seltzerové patřili k tradičním benešovským rodinám. Ve městě se usadili krátce po roce 1723 a v roce 1733 již drželi Hans Seltzer dům tehdejšího č. 17 a Joseph Seltzer dům s dobovým č. 38.¹⁸⁴⁾

Ferdinand Seltzer zůstal majitelem domu až do 22. 6. 1825, kdy jej po velkém požáru města 16. 5. 1820 asi jen provizorně opravil¹⁸⁵⁾ a za 1.111 zlatých konvenční měny prodal obchodníkovi Johannu Klosovi. Trh byl intabulován 26. 7. téhož roku, ale Seltzer se dále pokusil na získaném domě inkasovat své pohledávky u dalších benešovských měšťanů. Dohodl se proto, že zbývající hodnotu domu ve výši 300 zlatých a 20 krejcarů mu zaplatí Ignaz Frentzel, na něhož proto bylo přepsáno právo vaření a výčepu piva a nálevu vína, a zbytek ceny ve výši 328 zlatých uhradí pekařský mistr Karl Hulva spolu s převodem práv jedné ze čtyř městských pekařských lávek na dům.¹⁸⁶⁾ Celkem tedy Ferdinand Seltzer prodal svůj dům za 1.739 zlatých a 20 krejcarů. Tyto závazky se podařilo Johannu Klosovi postupně částečně vykoupit.¹⁸⁷⁾ V seznamu obyvatel z roku 1840 byl potom Johann Klos zapsán jako vlastník domu i s charakteristikou svého povolání (*Johann Klos, Handelsmann*).¹⁸⁸⁾

Zdá se, že někdy poté, koncem 30. nebo v 1. polovině 40. let 19. století, si činorodý obchodník umanol, že podstatně vylepší svou rezidenci na náměstí. Dům čp. 31 nechal o patro zvýšit¹⁸⁹⁾ a přestavět. K této akci se sice nedochovaly žádné doklady, nicméně z charakteru nové fasády, zachované u podstatě dodnes, a z předchozí spolupráce Johanna Klose s Josephem Jentschkem si snad můžeme do-

volit odhad, že autorem plánů byl právě osvědčený městský stavitel Jentschke. Dům prošel radikální adaptací. Valná část vnitřních zdí byla vybourána nebo alespoň podstatně přezděna, a to zejména v patře. Zcela nově bylo vybudováno druhé patro. Dům obdržel nový krov a především pozdně klasicistní fasádu, na které aplikoval městský zednický mistr charakteristické prvky svého slohu: pilastry vysokého řádu s římsovými hlavicemi, profilované římsy a horizontální atiku. Náročná přestavba, která obchodníka Klose musela stát nemalé prostředky, se odrazila v prudce vzrostlé ceně nemovitosti. Po půli 40. let 19. století se Johann Klos dostal do finančních potíží, které nakonec řešil roku 1847 prodejem svého renovovaného sídla na náměstí. Kupce našel v Josefu Riedelovi, ochotném za prestižní nemovitost s dobrou adresou zaplatit 3.000 zlatých konvenční měny. Klovou přestavbou, která zvýšila obytnou plochu domu o třetinu, tedy vzrostla tržní hodnota objektu na téměř dvojnásobek.¹⁹⁰⁾ Na domě však zůstala stará zástava práva vaření a výčepu piva a nálevu vína ve prospěch Ignaze Frentzela. Agilní Josef Riedel 27. 5. 1852 toto právo definitivně odprodal Ignazi Frentzelovi.¹⁹¹⁾ Tímto poměrně radikálním krokem dům čp. 31 již navždy pozbyl středověkých výsad, jimiž byl nadán od svých počátků, ale které v polovině 19. století již byly prakticky bezvýznamné. A tak posledním pozůstatkem starobylých středověkých privilegií domu, přetrvávších dodnes, se stal stísněný klenutý sklep, v němž kdysi majitelé prestižní městské nemovitosti směli v době předepsané postupným čtvrtletním pořadím nalévat svým hostům dovezené víno či vlastními silami uvařené pivo.

Před rokem 1869 dům opět změnil majitele. Získal jej obchodník Josef Losert, který dům vlastnil ještě kolem roku 1900.¹⁹²⁾ Losert v 70. letech 19. století nechal dům upravit. Drobnější zásahy lze identifikovat sice jen na fasádě, kde profil korunní římsy a návěšové nadokenní římsy v 1. patře indikují opožděné biedermeierovou polohu architektury. Je však pravděpodobné, že přinejmenším utilitární zásahy poznamenaly i interiéru domu.¹⁹³⁾

Losert byl v 70. a 80. letech 19. století s domem spokojen. Jako obchodníkovi mu vyhovovala poloha na náměstí, dostatečně reprezentativní, stejně jako praktická. Také vysoká dvoupodlažní obytná přední část domu plnila běžné nároky majitele. Horší to v 90. letech bylo s krámskými prostory v přízemí domu. Ty byly ještě dědictvím po Johannu Klosovi, ale co dobře sloužilo před polovinou 19. věku na prahu posledního desetiletí téhož století už nedostačovalo dobovému standardu. Josef Losert se proto obrátil na benešovského stavitele Adolfa Riegera, aby pro něj obchodní parter modernizoval. Rieger nakreslil požadované plány v létě roku 1895¹⁹⁴⁾ (obr. 20). Navrhoval veškerou starší dvorní dřevěnou zástavbu demolovat a místo ní nově vyzdít dispozici obemýkající malíčky dvorek. Vzadu měl být sklad paliva (*Holzlage*) s vestavěným klozetem přístupným ze dvora. Zbytek tvořil krám, který Rieger zamýšlel překlenout sedmi poli segmentových kleneb na traverzách. Stísněný krámeček měla prosvětlit dvě 0,8 m široká okna ze dvorku, vstup do krámu byl navržen vedle dveří klozetu. Vzdor tomuto drobnému paradoxu je zřejmé, že v těsném prostoru se stavitel vyrovnal se zadáním, jak nejlépe. Nově zdi navrhl co nejsubtilnější, silně jen 0,33 m. I tak se zadnímu oknu přední místnosti, obrácenému do dvora, musel vyhnout okosením

183) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A–17, fol. 127v–131: „...Das Bürgerhaus sub No. Cons. 31 an dem Ortschaftsplatz gelegen. Ein Bierbräu, Bier und Weinschank-Gerechtigkeit...“.

184) ZA Opava, fond: KK, inv. č. 103, fol. 379v a 308.

185) Podle A. Peschke, Die Benischer Stadtbrände..., o. c. v pozn. 58, s. 61, byl vypálený dům v roce 1823 oceněn na pouhých 500 zlatých, ale nedlouho nato už na 700 zlatých.

186) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A–17, fol. 127v: „...Ein Weisbäcker Gerechtigkeit oder sogenanntes Bäckenbanck...“.

187) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A–17, fol. 127v. Smlouvou ze 17. 9. 1838 získal Klos podíl Karla Hulvy s právem pekařského provozu a dům v navýšené hodnotě 1.500 zlatých konvenční měny si nechal intabulovat 25. 9. 1838.

188) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 41. Johann Klos byl obchodníkem a podnikatelem nejen podle titulu, ale i svou aktivitou. Do domu na náměstí se přistěhoval z domku čp. 287 na samém okraji města při *Lichtensteinstrasse*. Pragmatický obchodník se jej však ukvapeně nezbavil, ale podržel obě nemovitosti. Když se finančně opět zmohl, začal s domkem pod městem spekulovat. Roku 1835 požádal městského stavitele Josepha Jentschke o vypracování projektu přestavby. Podle Klosova zadání navrhl Jentschke přístavbu pokoje v přízemí a rozšíření jen dílem obytného podkrovního patra s dalším pokojem. Stavitel projekt podepsal 17. 5. 1835, obchodník však s realizací otálel. Žádost o stavební povolení podal až 2. 12. 1835 a akce došla naplnění příštího roku. Po přestavbě Klos svůj starší dům čp. 287 výhodně odprodal (plány a Klosova žádost v SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99).

189) Dnešní výšku průčelí k roku 1890 potvrzuje zakreslení sousedních domů na plánech Adolfa Riegera na přestavbu domu čp. 30 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99).

190) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A–17, fol. 127v: „...Laut Kauf Contract dt. 7. Septemb. 847 et int. 25. Mai 848 erkaufte Josef Riedel diese Realität um den Kaufschilling von 3.000 fl. CM...“.

Jako majitele domu potvrdil Josefa Riedela také soupis benešovských domů z roku 1853 (SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 71).

191) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 2, sign. A–17, fol. 128, smlouva č. 1962. Současně se zbavil váznoucího práva pekařské lávky po Karlu Hulvovi a Johannu Klosovi a odstoupil je k domu čp. 222.

192) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 75, *Häuserverzeichnis*.

193) Úpravy nelze pro nedostatek archivních pramenů přesněji datovat. Nesouvisely s obnovou města po dalším požáru z roku 1867, neboť tehdy zůstaly jak dům čp. 31, tak sousední dům čp. 30, živelné pohromy ušetřeny. K požáru města v roce 1867 A. Peschke, Die Benischer Stadtbrände..., o. c. v pozn. 58, s. 71–72.

194) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99. Plán je datován 16. 8. 1895, otisk gumového razítka nese text: „Adolf Rieger Baumeister- u. beh. aut. Civil-Geometer Dämpfsäge u. Ziegelei in Bennisch“. Kolorovaný výkres je nadepsán: „Plan über die Erneuerung des alten Magazines bei Herrn Josef Losert Kaufmann Nro. 31 in Bennisch“ a obsahuje půdorys a dva řezy navrhované přízemní dvorní přístavby.

a zeslabením obvodové zdi krámu. Josef Losert byl zřejmě s návrhem spokojen.¹⁹⁵⁾ Při porovnání plánů objektu před demolicí na jaře roku 2003 s Riegerovým projektem lze konstatovat, že návrh byl realizován jen v základní kompozici dvorní zástavby. Spořivý obchodník přiměl stavitele, aby zachoval alespoň severní zeď zadní partie průchodu s jeho klenbou a prostor palivového skladu rozšířil jen nikou v boční zdi. Zachování tohoto zdíva si vynutilo drobné posunutí klozetu na úkor dvorku. Jeho stavba si vyžádala přestavbu schodiště do pater domu a nakonec i jinou organizaci přístupu do krámu. Takto uspořádaný dům pak asi roku 1903 získala Marie Horny. V majetku rodiny Horny objekt setrval po valnou část 1. poloviny 20. věku. V době kolem roku 1930 dům držel Vladimír Horny.¹⁹⁶⁾

V této základní podobě pak přízemí domu čp. 31 přečkalo celé 20. století (druhotně byla po roce 1950 přední místnost zmenšena vestavěnou dělicí příčkou a sklad ze zadu zpřístupněn dvěma vstupy), aby definitivně zaniklo na prahu 3. tisíciletí. Přes četné úpravy, které dům v 19. a 20. století prodělal, je zřejmé, že jeho základní pozdně gotická koncepce zůstala v principu zachována. Dům čp. 31 se udržel na úzké parcele středověkého původu a uchoval si také v přízemí jednoduché schéma asymetrického hloubkového dvoutaktu s původně jedinou obytnou jízbou a postranním průchodem, jemuž odpovídal svým situováním také privilegovaný sklep pod domem. Tedy schéma, které jsme u sousedního domu museli pracně dešifrovat. Jakkoliv nám pro pokus o dataci takto identifikovaného jádra chybí dostatečné podklady, asi se nezmýlíme, budeme-li je považovat za souřadné s podobným jádrem sousedního domu čp. 30. Nevelký, valně klenutý sklep z lomového zdíva spojovaného převážně jilem a torza podélných obvodových zdí přízemí, dobře patrná při sejmutí omítek v roce 2004, vybudovaných rovněž z vrstveného místního lomového kamene, zřejmě i v tomto případě lze spojit s přestavbou města v desetiletích po ničivém vpádu Matyáše Korvína na Krnovsko (obr. 18). Tedy s obdobím samého závěru 15. či počátku 16. věku. V renesanční etapě bylo, podobně jako u sousedícího domu čp. 30, vyřešeno odvádění srážkových vod ze svažitých ploch dvora za domem pomocí kameny vyloženého a překrytého kanálku (zjištěného archeologickým výzkumem, k. 906), který se dostal do superpozice se starším štetovým zpevněním povrchu domovního průchodu. Na zděné jádro směrem do dvora navazoval při východní straně parcely patrně hospodářský objekt lehčí konstrukce, jehož kvadratická zahloubená část byla odkryta archeologicky (k. 510).

V době svého vzniku byl ovšem dům sotva patrovým, jak jej zaznamenalo přiznání hornobenešovských měšťanů z roku 1723. V souladu s archeologickými poznatky proto musíme předpokládat, že někdy v období po třicetileté válce, ale před rokem 1722, objekt prodělal poměrně výraznou přestavbu, jejímž výsledkem bylo jednopatrové uspořádání s místnostmi nade dvorem, které sloužily později jako výminek matky Heinricha Beittela. Zděné jádro domu tehdy bylo protaženo na úkor dvora (archeologicky potvrzená zeď k. 907, která vymezila valně klenutý prodloužení průchodu). Casovou návaznost tohoto prodloužení na starší přední kamenný dům se zdá potvrzovat ukončení základového vkopu zdi k. 907 jižně od zadního čela staršího jádra. Mezi ním a původní jižní obvodovou zdí staršího domu pak musela být arkáda, která umožňovala z prodlouženého průchodu přístup do nově zřízených zadních komor. Ty byly podle záznamu z roku 1723 pobity prkny. Severní pata arkády byla pravděpodobně zakotvena do staršího zdíva pozdně gotického či renesančního domu v souvislosti s jeho zvýšením. Přístavba si zároveň vynutila zasypání zahloubeného objektu k. 510. V jeho výplni se pak našla mince z roku 1626 (obr. 13/1), která pomáhá datovat dedukovanou přestavbu domu nejspíše do 2. čtvrtiny 17. století, kdy jej držela rodina Franzů.

4.4. Shrnutí a interpretace výsledků archeologického výzkumu

4.4.1. Středověká etapa osídlení parcel s domy čp. 30 a 31

Terén s vysoko vystupujícím skalnatým podložím znesnadňoval obyvatelům domů čp. 30 a 31 budování zahloubených objektů, které se ve dvorních partiích vyskytovaly jen v nízkém počtu a pouze výjimečně zasahovaly pod bázi spraše a navětralé svrchní části kulmských drob a břidlic. Na styku čtverců C/4–5 se přesto podařilo odkryt do skalního masivu vylámanou odpadní jímku (obr. 7/k. 500), která přes značné narušení výkopem pro základové pasy novostavby uchovala v reliktu výplně několik fragmentů středověké keramiky. Datování výše zmíněných nálezů naznačuje, že již v průběhu 2. poloviny 13. století můžeme počítat na parcele s domem čp. 30 s pokročilým způsobem nakládání s odpadem, které je typické pro prostředí středověkého města.¹⁹⁷⁾ Odpadní jímka k. 500, umístěná ve střední části původní dlouhé parcely (odstup od domovní fronty činí cca 25 m), tak představuje důležitý doklad počátků středověkého osídlení městského charakteru na městišti s pozdějším domem čp. 30. Archeologický výzkum bohužel nepřinesl žádné poznatky o podobě nejstarší zástavby této parcely. Je přitom pravděpodobné, že předpokládaný obytný objekt svázaný s počátečním horizontem osídlení byl situován při domovní frontě (alespoň plošný odkryv ani dokumentace profilů ve dvorní části domu jeho pozůstatky nezachytily). Kromě nepočetného nálezového souboru z jímky k. 500 lze k dataci počátků osídlení výzkumem dotčených parcel využít několik málo keramických fragmentů získaných z nevýrazného souvrství ve dvorech obou domů. Ačkoliv se středověké nálezy v těchto vrstvách nacházely s největší pravděpodobností v druhotném uložení, představují bezesporu doklad sídlištních aktivit v tomto prostoru již v prvních desetiletích po lokaci města.

Pozůstatkem středověkých aktivit byla i situace odkrytá při východním okraji čtverce F2. Do červena propálená podložní spraš zde byla překryta uhlíkatou vrstvou se středověkou keramikou. I když nejsme schopni spojit tuto nálezovou situaci s nějakou konkrétní činností obyvatel domu čp. 31, zdá se, že ohniště se nacházelo spíše v exteriéru, a ne přímo tak ukazuje na prostorovou souvislost soudobé zástavby s linií dodnes dochované domovní fronty. Na základě stratigrafické pozice lze středověké etapě osídlení přiřadit i zpevnění podloží jednoduchým kamenným štetem (obr. 8d/k.139), zjištěným na profilu G–G' ve čtverci G1/2, tedy již v přední části městiště. Zdá se, že sklon terénu byl přinejmenším v místech pozdějšího průchodu domu čp. 31 ještě ve středověku částečně vyrovnán vrstvou přemístěného podloží (obr. 8d/k.138). Oporou pro dataci této terénní úpravy je však pouze skutečnost, že teprve do této planýrky směřoval výkop pro uložení kamenného kanálku (obr. 8d/k.906).

195) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 466, č. kart. 99, spisy s plánem tvoří celek. Dne 17. 8. 1895 byla pod č.j. 1751 registrována žádost o stavební povolení, místní šetření proběhlo 22. 8. a městský stavební komisař Adolf Heinz plány schválil přípisem na výkres. Téhož dne bylo vystaveno i stavební povolení.

196) SOKA Bruntál, fond: AM Horního Benešova, inv. č. 77, Häuser-Verzeichnis: „... Benisch Stadt, Haus No. ... 31 ... Horny Vladimír...“.

197) K tomu např. R. ŠírokJ, Pitná, užitková a odpadní voda v českých městech ve středověku a raném novověku stav a perspektivy archeologického poznání. Památky archeologické XCI, 2000, s. 345–410; dále M. Illi – E. Höfler, Versorgung und Entsorgung im Spiegel der Schriftquellen. In: N. Füeler (ed.), Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch – Die Stadt um 1300. Zürich – Stuttgart 1993, s. 351–363; J. Klápště, Zrcadlo archeologického výzkumu. In: J. Klápště (ed.), Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha – Most 2002, s. 192–197.

Samostatnou otázkou představuje absence středověkých sídlištních vrstev na obou zkoumaných parcelách a spolu s tím i nízký počet soudobých nálezů. V Horním Benešově se na vzniku archeologických vrstev mohla jen v omezené míře podílet druhotně umístěná podložní spraš, vyskytující se zde jen ve formě nesouvislého pokryvu s mocností zřídka přesahující 0,4 m (obr. 8c/k. 106). Jakýkoliv výraznější stavební zásah do terénu (např. hloubení suterénů a dalších objektů) tedy byl především zdrojem lomového kamene, který mohl být účelně využit při výstavbě různých zděných konstrukcí. V důsledku toho asi nebyl sídlištní odpad konzervován stálým zvyšováním terénu přemístěnými vrstvami a mohl podlehnout fragmentarizaci. Nutno ale dodat, že o nakládání s odpadem přinesl výzkum jen torzální informace. Přes omezený rozsah plošného výzkumu je ovšem nápadný nízký počet zaznamenaných středověkých i novověkých odpadních jámek a v úvahu tak přichází možnost, že odpad mohl být deponován přednostně v hnojištích, odkud se díky úzkému sepětí obyvatel obou městíšť se zemědělskou činností mohl pravidelně dostávat ven z města.

4.4.2. Novověké osídlení parcel s domy čp. 30 a 31

Převážná část nálezových situací souvisela s novověkým osídlením obou parcel, větší množství poznatků se přitom podařilo shromáždit o parcele s domem čp. 31. Asi ještě k pozdně středověké či raně novověké stavební fázi domu lze vztáhnout kvadratickou jámu (obr. 7/k. 510) ve čtvercích E–F/2, která byla asi zahloubenou částí nějakého objektu obecně hospodářské funkce, spolu se zděným kanálkem (obr. 7, 8d/k. 906), odvádějícím z prostoru výše položeného dvora povrchovou vodu. Kanálek se stěnami z nasucho položených lomových kamenů s nepevněným dnem byl zakryt kamennými deskami, jeho severní stěna se zalamovala a je pravděpodobné, že tímto způsobem byl přehrazen dvůr v celé šířce parcely a voda opouštěla po straně průchodu areál domu do veřejné strouhy či kanálu na náměstí. Současně byl kanálek jistě užíván i k odvodu splašků z domácnosti. Je nutné předpokládat, že jak kvadratický objekt, tak i kanálek, byly umístěny v dosud nezastavěném prostoru dvora. Dobu vzniku obou objektů v bezprostředním zázemí domu čp. 31 není možné ale přesněji stanovit. Víme pouze, že výstavbě zděného kanálku předcházela blíže nedatovaná terénní úprava parcely, zásyp objektu k. 510 byl naproti tomu identifikován až v povrchu podloží. Nelze tak sice vyloučit, že byly vybudovány současně se vznikem dvouraktu a mohly být užívány dlouhou dobu, ale přímými důkazy o intervalu jejich funkce nedisponujeme. Naproti tomu je pravděpodobné, že zahloubené objekty přestaly sloužit svému účelu nejpozději před rokem 1723, kdy jsou poprvé jako součást domu doložené dřevěné komory. To podporují i keramické nálezy rámcově datovatelné do 16.–17. století z jejich zanikových výplní, které v zásypu objektu k. 510 doprovázela i mince z roku 1626 (obr. 13/1).

Na základě komparace s výsledky stavebněhistorického průzkumu se domníváme, že veškeré relikty základového zdiva, odkryté v prostoru střední a zadní partie domu čp. 31, pocházejí z doby, kdy byl dům podstatně zvětšen raně barokní přístavbou, ze které se do demolice v roce 2003 dochovala klenutá zadní část průchodu. Pozůstatkem jeho severní obvodové zdi bylo základové zdivo (obr. 7/k. 907), kte-

ré částečně překrylo i zděný kanálek. Není přitom úplně jasná návaznost zaklenuté části průchodu na starší jádro domu, protože základ byl na západě ukončen zároveň s klenutým čelem. Současně s výstavbou dvorního traktu došlo k úpravě jižní části dispozice staršího domu, pod níž byla klenutá předsíní sklepa. Pro archeologickou dataci předsíně lze využít keramické nálezy z klenutého zásypu, v němž se ale uplatňovaly ve velké míře starší přemístěné vrstvy, takže z něj pochází keramické zlomky širokého časového rozpětí. Relativně nejmladší složkou nálezového souboru je produkce pouze rámcově datovatelná do 16.–18. století. Jisté je, že cihlovým segmentem překlenutý vstup do předsíně z průchodu je mladší než dochované jádro domu, neboť přerušil průběh odvodňovacího kanálku, procházejícího průchodem. K vyždění nového schodiště s cihlovými stupni a překlenutí přístupu do předsíně nepochybně došlo teprve v rámci Riegerových úprav domu pro Josefa Loserta v roce 1895, případně o něco později. Pro relativní dataci předsíně sklepa je pak důležité, že základové zdivo (obr. 7/k. 908), které můžeme nejspíše přiřadit k raně baroknímu rozšíření domu po roce 1626, bylo založeno do zásypu klenby předsíně. Archeologicky byla dále identifikována koruna jihozápadního nároží obvodové zdi předsíně (obr. 7/k. 910) a vynášecí pas (obr. 7/k. 909) nad severním čelem její klenby, který byl oporou tylové zdi čelní jizby dvouraktu otevřené širokou arkádou.

Severní část zadního dílu domu vymezená průchodem a sousedním domem čp. 30 byla asi dřevěná a lze ji snad ztotožnit s jednou z komor „pobitých prkny“, zaznamenaných v roce 1723 Karolinským katastrem. Nasvědčují tomu pozůstatky trámové konstrukce zachycené ve čtverci E2. Protože v době výzkumu byly již zadní části průchodu a severní obvodová zeď zadní partie domu sneseny, nejsme schopni rozhodnout, zda měla komora samostatnou (např. roubenou) konstrukci výdřevy, anebo se jednalo o prosté zastřešení původního dvorku trámy vloženými do obvodových zdí domu a průchodu.

V téže úrovni jako základové trámy komory byly odkryty koruna kamenného roubení téměř 2,2 m hluboké jímky (obr. 7/k. 915) a povrch jejího zásypu. Vzájemná souvislost obou objektů je velmi pravděpodobná a zdá se, že obezděné ústí jímky poskytovalo oporu dvěma trámům pod podlahou komory. Před hloubením spodní části jímky snížili stavitelé v okolí jejího budoucího ústí okolní terén v prostoru o velikosti cca 2 × 2 m, který byl po dokončení kamenného roubení opět zasypán. Ve spodní části zásypu se uplatnil především nepotřebný kámen. I z této nálezové situace ale pochází pouze nepočetné drobné keramické fragmenty, takže je nelze využít pro přesnější dataci vzniku jímky. Také funkční interpretace do skály vylámané podzemní prostory není úplně jasná, i když spodní část výplně charakteristické konzistence a zápachu nasvědčuje tomu, že přinejmenším nějakou dobu před tím, než byla uzavřena zásypem železářskou struskou, sloužila jako odpadní jáma či jímka. Stejně dobře ale mohla tato jáma sloužit původně i ke skladování různých komodit, zvláště, vezmeme-li v úvahu, že sklep, který se možná již od pozdního středověku nacházel pod obytnou jizbou po straně průchodu, byl periodicky využíván k šenkovním účelům. V každém případě je jisté, že dřevěná komora představovala hospodářské či hygienické zázemí domu a její vznik někdy v rozmezí 17. – prvních

dvou desetiletí 18. století výrazně zvýšil jeho užitnou hodnotu.

Není zcela jasné, jak dlouho sloužil dřevem vyložený střední a zadní díl domu ve výše naznačené podobě. Zatímco jímka k. 915 byla uzavřena zásypem železářskou struskou někdy po roce 1800, dřevěné komory sloužily asi až do 3. čtvrtiny 19. století, kdy byly odstraněny. Není vyloučeno, že podnětem pro jejich rozebrání byl nějaký lokální požár, jehož pozůstatkem může být nevýrazná destrukce s přepálenou hliněnou omazávkou a uhlíky, identifikovaná ve svrchní části čtverce F2.

Další stavební změny již nebyly archeologicky doložitelné, protože hlavní zděné nosné konstrukce střední a zadní části domu přetrvaly až do demolice objektu a subtilní přičky, související s mladšími přestavbami 19.–20. století, byly v jejím průběhu a při následné planýrce beze zbytku odstraněny.

Také v areálu domu čp. 30 byly zaznamenány náleзовé situace související se starší stavební formou objektu, které odpovídají jeho původní dvoutraktové dispozici. Jednalo se především o spodní řádek základového zdiva (obr. 7/k. 920) ve čtverci E4. Bohužel postrádáme poznatky o jeho vztahu k nadzemnímu zdivu, v době výzkumu již odstraněnému. Při srovnání s půdorysem jižního dílu domu je ale zřejmé, že nemá vztah k jeho raně barokní podobě, i když mohlo být zčásti využito i jako opora mladších zděných konstrukcí. Odkrytý relikt základového zdiva můžeme nejspíše dát do souvislosti se zdí, která oddělovala průchod pozdně středověkého dvoutraktu od prostor navazujících na obytnou jizbu. Takový výklad podporuje i okolnost, že jižní obvodová zeď sklepa domu čp. 30, který spojujeme s původní dispozicí domu, je shodné orientace se zdí k. 920. Tato pomyslná linie je zhruba rovnoběžná s osou sousedního domu čp. 31, a je tedy pravděpodobné, že pozdně středověká organizace zástavby parcel byla v zásadě pravidelná a pozdější málo organické uspořádání domu čp. 30 je důsledkem mladších přestaveb.

Důležitým archeologickým dokladem starší dvoutraktové dispozice domu s bočním průchodem je další zděný kanál (obr. 7/k. 904), jehož destrukci se podařilo zachytit ve čtverci E3. Podobně jako v sousedním domě čp. 31 nepochybně původně procházel průchodem, který zanikl při raně barokní přestavbě domu. Blíží archeologickou dataci doby jeho výstavby však ani v tomto případě náleзовá situace neumožňuje.

V sousedním čtverci E4, v místě původního interiéru již zbořených komor M-12, se po odstranění demoliční vrstvy objevilo ústí kruhové jamky (obr. 7/k. 515) vyhloubené do sprašového podloží, do které byl vložen hrnec s uchem (obr. 14/1). Ať už prázdná nádoba plnila funkci stavební oběti, anebo skryše,¹⁹⁸⁾ svým charakterem nepřímou potvrzuje časové zařazení vzniku trojtraktu do intervalu 16/17. století až 1722.

Nálezy zlomků kamenných kachlů svědčí o zvyšujícím se standardu bydlení v době po třicetileté válce. Dva fragmenty čelních vyhřívacích stěn komorových kachlů opatřených zelenou polevou (obr. 14/3, 4) naznačují, že nejpozději v době kolem poloviny 17. století byla některá ze zdejších do-

mácností již vybavena poměrně reprezentačním otopným zařízením. Je-li správná dedukce, že knížecí korunka na jednom z těchto kachlů byla součástí erbu Karla Eusebia z Lichtenštejna, můžeme v tomto nálezu spatřovat i doklad manifestace věrnosti a sounáležitosti benešovských měšťanů s novou pobělohorskou vrchností.

S provozem domu čp. 30 v rozmezí závěru 19. až prvních desetiletí 20. století souvisely náleзовé situace zkoumané v prostoru dvora. Kromě hnojiště vymezeného kamennou zídkou (obr. 7/ k. 901, 902) se jednalo především o výplň objemné jímky (obr. 7/k. 905), z níž pochází široké spektrum náleзů, jejichž původ lze hledat v domácnosti rodiny Reichelů. Mezi těmito artefakty jsou jak běžné vybavení městské kuchyně (kuchyňská keramika, plechové nádoby, porcelán, přístroje, lahve) a domácího hospodářství (železné nářadí, kování), tak i předměty, které můžeme spojit s maloobchodem provozovaným v domě čp. 30 (reklamní cedule) a také širokou škálou náleзů, které spoluvytvářely atmosféru maloměstské domácnosti (rámeček na fotografie, drobná kovová a porcelánová plastika).

5. ZÁVĚR

Záchranný výzkum v areálu domů čp. 30 a 31 poprvé přinesl alespoň základní archeologické poznatky k vývoji osídlení Horního Benešova. Přestože většina zkoumaných náleзовých situací souvisela až s novověkými dějinami obou domů, podařilo se získat archeologické nálezy bezpečně dokládající osídlení obou městišť již v závěru 13. století, tedy nedlouho po lokaci města. Odpadní jímka ve dvoře domu čp. 30 potvrzuje městský charakter nejstarší fáze osídlení, podobu a vývoj nejstarší zástavby ale nebylo možné kvůli omezeným podmínkám výzkumu blíže objasnit. Přesto se lze pokusit o alespoň základní závěry, charakterizující středověké osídlení města, s přihlédnutím k historii a stavebnímu vývoji obou domů.

Předně je zřejmé, že existovala prostorová kontinuita jádra města, lokovaného roku 1253, s dnešním jádrem Horního Benešova. Zjištěné poznatky zároveň indikují pozici a zřejmě i rozměrovou stálost hlavního náměstí a okolních domovních bloků. Na druhou stranu významným poznatkem je podle našeho mínění skutečnost, že parcelace těchto domovních bloků prodělala řadu změn. Počet městišť kolem náměstí Míru, stabilizovaný v 18. století a zachycený mapováním v roce 1836, se lišil od středověkého stavu. V případě jihovýchodního bloku u náměstí, v němž stojí domy čp. 30 a 31, můžeme konstatovat, že ještě v 17. století jej místo dnešních čtyř tvořilo nejméně pět užších, paralelně orientovaných hloubkových parcel. Tato středověká městiště se sice vyznačovala vcelku pravidelnou geometrickou osnovou, kterou dokládají archeologicky ověřená zdiva k. 907, 912 a 920, nicméně jejich šířka byla značně rozdílná. Zatímco u domu v místech pozdějšího čp. 30 činila zhruba 11 m, dům s druhotným čp. 31 byl široký jen necelých 8 m. Do budoucna tedy bude třeba soustředit pozornost mimo jiné na to, zda tyto disproporce, mající dopady v sociální diferenciaci středověkých obyvatel, byly v Horním Benešově určeny již lokátory Erwigem a Kuidentem roku 1253 nebo se jedná o stopu zatím jinak nezachycené další transformace urbanistické osnovy města někdy v průběhu 14. či prvních dvou třetin 15. století. Podobné difference

198) Srov. J. Klápště – V. Čulíková – M. Ježek – M. Kaplan, Archeologický výzkum v Českém Dubě v roce 1996. Archeologické rozhledy 52, 2000, s. 25–53, zde na s. 50.

mezi dnešním počtem parcel a středověkým dělením městští lze očekávat také u ostatních domovních bloků kolem náměstí. Zkrátka: výzkum domů čp. 30 a 31 prokázal dosud nikde explicitně nesdělenou skutečnost, že ve 13.–16. století stálo kolem náměstí více domů než v 18. století a než dnes.

Parcely kolem náměstí byly ve 13.–15. století zastavěny při uliční čáře domy neznámé konstrukce a podoby. Maximální hloubka domu čp. 30 v závěru 13. století je vymezena situací odpadní jímky k. 500; kam až dosahoval dům čp. 31, nevíme. Ve výkopech základů novostavby ve střední části obou parcel nebyl zjištěn žádný další středověký zahřoubený objekt, lze tedy soudit, že se zde – podobně jako v novověku – nacházel otevřený prostor užívaný jako dvůr. Pravděpodobně zde byly situovány i nějaké jednoduché hospodářské stavby, které se ale za stávajících podmínek záchranného výzkumu nepodařilo identifikovat.

Veškeré pozůstatky zděných konstrukcí, odkryté archeologickým výzkumem, je možné spojit teprve s jednotlivými stavebními fázemi z rozmezí sklonku 15.–20. století. To už je zároveň doba, kdy dokážeme v řídké dochovaných písemných pramenech sledovat alespoň mezerovitě vlastníky a prostřednictvím stavebněhistorického průzkumu nabýváme mlhavých a ponejvíce jen tušených představ o vzhledu obou domů. Zdá se, že v dějinách Horního Benešova sehrál z urbanistického hlediska jednu z klíčových rolí paradoxně ničivý požár koncem srpna 1474. Zásadní úlohu požárů při skokových proměnách pozdně středověkých a renesančních měst dobře známe třeba z Opavy nebo z Krnova. Devastace vartnovského panství, k němuž Horní Benešov roku 1474 přišel, nechvalně proslulou Černou legií Matyáše Korvína¹⁹⁹ byla provázena cíleným vypálením města. Uherští a slezští žoldáci pod vedením Francise z Háje tak důsledným vyplněním Korvínových rámcových pokynů vytvořili podmínky pro kvalitativně novou etapu existence Horního Benešova. Rozprašení nebo uprchlí měšťané, doplnění obyvatelstvem ze zaniklých vsí na panství a zřejmě i novými kolonisty, se pak do Horního Benešova vrátili a za vlády Korvínových hejtmanů a po roce 1490 za panování osvěcené kněžny Barbory Opavské a Ratibořské se chopili obnovy města. Na základě dispozičních analogií se zdá, že nejpozději v této periodě obklopyly náměstí měšťanské domy s kamennými, valeně klenutými sklepy, které byly atributem plnoprávních městských usedlostí.

Dispozičně se nejméně ve třech případech (jádra domů čp. 30, 31 a zaniklý dům druhotně rozdělený mezi čp. 29 a 30) jednalo o poměrně jednoduché objekty s jedním podélným obytným traktem v přízemí, po jehož boku směřoval do hloubi parcel a do dvorů za domy průchod tvořící druhý trakt domu, dlážděný štetováním, které zachytil archeologický výzkum. S domy hloubkové dvoutraktové dispozice, jejichž jádra identifikoval stavebněhistorický průzkum, souvisely kamenné odvodňovací kanálky, odvádějící z výše položených dvorů povrchovou vodu do prostoru náměstí. V původně dvorní části parcely s domem čp. 31 byla dále zjištěna zahřoubená kvadratická část objektu hospodářské funkce (k. 510). Prostý asymetrický charakter těchto domů se zděnými a klenutými sklepy zřejmě zapadal do obrazu menších zeměpanských a poddanských měst v širokém pruhu po obou stranách východních Sudet a severozápadního oblouku Karpat, odlišoval se však od pozdně gotického stavitelství českých a jihomoravských měst.

Prvním známým majitelem domu čp. 30 byl roku 1523 jakýsi *Sstrosmon*, zapsaný v urbáři jako držitel v pořadí osmého domu. Bohužel nevíme, zda byl také stavebníkem domu, jeho dědicem nebo se v držení objektu dostal třeba koupí. Dlouho ve městě nesetřval, protože už roku 1530 tu seděl *Nikl Voyth*. Voytové patřili v 1. polovině 16. století v Horním Benešově k nevlivnějším a nejpočetnějším klanům a jejich příjmení může svědět ke spekulacím o kdysi čelním postavení členů rodu ve správě města před rokem 1506. Niklův příbuzný *Jacob Voyt* byl v letech 1523–1535 totiž rovněž majitelem sousedního menšího, tehdy sedmého domu s pozdějším čp. 31. Pokud bychom přijali ne zcela vyloučenou tezi, že rozdílně zapsaná příjmení Voyt a Richter v 16. století mohly nosit tytéž osoby, pak by se Jakob Voyt dožil ve svém domě požehnaného věku a zesnul by teprve po roce 1578, kdy byl jako vlastník měšťanské rezidence (dnešního čp. 31) zapsán Jakob Richter.

Dlouhodobý evropský válečný konflikt, třicetiletá válka, znamenal další podstatný předěl ve vývoji obou domů. Zatímco v případě objektu s pozdějším čp. 31 vyústily stoupající dobové nároky po roce 1626 v zástavbu střední pasáže parcely a obytné využití 2. nadzemního podlaží (zřejmě spojitelné s novými majiteli z rodu Franzů), a to při zachování dvoutraktové půdorysné osnovy starší přední části domu, u čp. 30 šlo o mnohem radikálnější proměnu. Někdy po třicetileté válce, možná teprve kolem přelomu 17.

199) Ke korvínovskému nájezdu do Krnovska srov. A. Turek – L. Jisl, o. c. v pozn. 157, s. 1–24; nověji P. Kouřil – D. Přix – M. Wihoda, o. c. v pozn. 42, s. 522–530; k zániku hradu Vartnova též P. Kouřil, Hrad Vartnov a jeho postavení ve vývoji hradů na Opavsku. Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc. Brno 1988, s. 285–304, s přehledem starší literatury.

Seznam použitých zkratk

AH: *Archaeologia historica*, Brno.

AM: Archiv města.

ARF: *Archaeologiae Regionalis Fontes*, Olomouc

BL: *Benischer Ländchen*, Benisch.

CDB III-1: Gustavus FRIEDRICH (ed.), 1942: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 1. (1231–1238)*. Pragae.

CDB IV-1: Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ (eds.), 1962: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. IV. 1. (1241–1253)*. Pragae.

CDB V-2: Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ (eds.), 1981: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 2 (1267–1278)*. Pragae.

CDM VII: Peter Ritter von CHLUMECKY – Josephus CHYTIL – Vincentius

BRANDL (eds.), 1858: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. VII. (1334–1349)*. Brünn.

ČMM: *Časopis Matice Moravské*, Brno.

ČSM-B: *Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické*, Opava.

ČSZM-B: *Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické*, Opava.

K.: Nálezový kontext.

KK: Karolinský katastr.

NPÚ – ÚOP: Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště.

PV: *Přehled výzkumů*, Brno.

SOKa Bruntál: Státní okresní archiv v Bruntále.

SUB III: Winfried IRGANG (ed.), 1984: *Schlesisches Urkundenbuch. III. (1251–1266)*. Köln – Wien.

SUB V: Winfried IRGANG (ed.), 1993: *Schlesisches Urkundenbuch. V. (1282–1290)*. Köln.

VMO: *Věstník Matice Opavské*, Opava.

VVM: *Vlastivědný věstník Moravský*, Brno.

Vs: Velkostatek.

ZA Opava: Zemský archiv v Opavě.

ZVSO: Zemská vláda slezská v Opavě

a 18. století, kdy dům nadlouho obsadila rodina Maschků, byl starší dvoutraktový objekt demolován a nad terénem nahrazen zcela novou, trojtraktovou dispozicí se středním průchodem. Dům zůstal přízemním, rozrostl se však do hloubky a uvnitř jej obohatily četné klenby v takřka všech důležitějších místnostech. Význam pro časové zařazení vzniku zadního dílu domu čp. 30 má nález hrnce, vloženého pod podlahu jedné z jeho místností pravděpodobně jako stavební oběť. Rozvržení domu bylo poměrně účelné: rozsáhlé zadní prostory a kubatura půdy pod mohutnou střechou nad plošně značně dimenzovanou stavbou byly v přímé souvislosti s vysokým podílem agrární činnosti v podnikání rodu Maschků. Z nich Anton Maschke navíc někdy po roce 1751 dokázal přičlenit ke svému sídlu ještě polovinu sousedního domu dříve Johanna Eýserichta a z domu pozdějšího čp. 30 učinit zastavěnou plochou jeden z největších měšťanských obytných objektů v Horním Benešově, který

v podstatně nezměněné podobě přečkal i ničivý požár města roku 1820 a podlehl celkové modernizaci teprve roku 1890 za Romana Reichela. Také druhý dům čp. 31 prošel v 17.–19. století řadou přestaveb. Ty ale naopak jakoby petrifikovaly starobylé hloubkové dvoutraktové uspořádání jeho jádra, byť řada nových příček nebo i výměn nosných konstrukcí rapidně snížila podíl pozdně gotické hmoty v jeho objemu. Dům zato rostl do výše. Už počátkem 18. století za Heinricha Beittela byl patrový a v časech obchodníka Johanna Klose dokonce získal třetí nadzemní podlaží a po roce 1838 se tak stal jedním z nejvyšších hornobenešovských měšťanských domů. Zatímco dům čp. 30 si do počátku 21. století uchoval vcelku dobře čitelné barokní jádro, sousedící čp. 31 působilo celkovým dojmem spíše jako výsledek pozdně klasicistního stavitelství, typického pro Horní Benešov v časech restaurace města po ohni 1820.

DIE BÜRGERHÄUSER NRR. 30 UND 31 IN HORNÍ BENEŠOV / BENNISCH

DIE HISTORISCHE BAUFORSCHUNG UND DER ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNG

In Jahren 2003-2004 erfolgte eine wesentliche Änderung von zwei Häusern Konskr.-Nrr. 30 und 31 auf dem Platz Náměstí Míru in Horní Benešov/Bennisch, Bez. Bruntál/Freudenthal. Die archäologische Rettungsforschung im J. 2003 brachte wenigstens archäologische Grundkenntnisse zur Entwicklung der Besiedlung des Gebietes von Horní Benešov/Bennisch herbei. Die Mehrheit der erforschten Fundsituationen hing zwar erst mit der neuzeitlichen Geschichte beider Häuser zusammen, aber trotzdem ist es gelungen die Besiedlung beider Grundstücke schon am Ausgang des 13. Jahrhunderts archäologisch zu beweisen, d. h. früh nach der Stadtgründung (um 1253). Die Abfallgrube im Hof Nr. 30 bestätigte den Stadtcharakter der ältesten Besiedlungsphase, die Gestalt und Entwicklung der ältesten Bebauung war aber mit Rücksicht zu beschränkten Forschungsbedingungen nicht möglich näher zu erklären. Eine Menge Ermittlungen brachte allerdings die anschließende historische Bau- und Archivforschung herbei, die die Entwicklung beider Häuser seit Anfang des 16. bis Ende des 19. Jahrhunderts skizzierten.

Unter beiden Häusern mit vollen Bürgerrechten erhielten sich asymmetrisch situierte altertümliche tonnengewölbte Keller, die die älteste erhaltene Bebauung beider Grundstücke darstellen. Höchstwahrscheinlich lassen sie sich spätestens in die Zeit der gründlichen Stadterneuerung nach dem Brande im August 1474 datieren. Beide Häuser mit der ungleichen Breite besaßen offenbar nur eine ganz einfache Innenanordnung, die im Erdgeschoss eine große Seitenstube oder (Wohn-) Zimmer charakterisierte, begleitet an Seite mit wohl durchfahrbarem Flur zu den Hinterhöfen. Mit den in die Parzellentiefe orientierten Zweitrakthäusern, deren Kerne die historische Bauforschung identifizierte, hingen die archäologisch freigelegten, das Oberflächenwasser von den höher liegenden Höfen zum Marktplatz abführenden Kanäle zusammen. In der Gegenwart ist es nicht klar, ob es sich um die Stein-, Block- oder Fachwerkhäuser handelte, sollen ihre Keller aus Stein gemauert worden sein. In den Höfen waren den bewohnbaren Straßengebäuden wohl leichtere Holzkonstruktionen (Kammern) angeschlossen, deren Reste auf dem Grundstück mit dem Haus Nr. 31 die archäologische Forschung feststellte. Die primitive Zweitraktanlage mit dem an der Seite situierten Flur gehörte im späten 15. und im 16. Jahrhundert im mährisch-schlesischen Grenzgebiet zu den beliebten Lösungen, für die mehrere Analogien z. B. in Bruntál/Freudenthal, Zlaté Hory/Zuckmantel, Jeseník/Freiwaldau u. a. bekannt sind. Seit 1523 lassen sich mithilfe der Urbarbücher oder anderen Listen die mehr oder weniger kontinuierlichen Besitzerreihen verfolgen.

Das größere Haus Nr. 30 geriet im 17. Jahrhundert in Besitz des Geschlechtes Maschke. Seine Mitglieder hatten den Oberbau irgendwann um die Wende des 17. und 18. Jahrhunderts (vor 1723) abgerissen und ihn ersetzen mit einem gemauerten leicht unsymmetrischen eingeschossigen Dreitrakthaus der regional typischen barocken Innenanordnung. Nach 1751 der damalige Hausbesitzer Anton Maschke erwarb den Südrakt des benachbarten Hauses, das nach dem Stadtbrand 1746 nicht mehr erneuert, sondern zwischen die Häuser Nrr. 29 und 30 geteilt worden war. Die größere Unbeweglichkeit adaptierte er in einen in die Tiefe orientierten Viertrakt, anschließend baute er das Gebäude um und dehnte die gemauerte Bebauung auch in den Hofraum aus. Den letzten grundsätzlicheren historischen Eingriff in die äußere Gestalt des Gebäudes stellte 1895 die Erhöhung seiner vorderen Partie nach den Plänen vom lokalen Baumeister Adolf Rieger dar.

Das schmalere Haus Nr. 31 im Unterschied zu benachbarten Bauten erhielt sich lange die archaische asymmetrische Zweitraktgliederung, die auch die nachfolgenden Umbauten überwiegend respektierten. Im Gegensatz zur Nr. 30, die bis 1890 eingeschossig war, wuchs das Haus in die Höhe und in die Parzellentiefe. Schon nach 1626 unter der Familie Franz hatte es sich um ein zweigeschossiges gemauertes Gebäude gehandelt, das nach dem Stadtbrand 1746 zwar umgebaut werden musste, seine Grundkomposition war kaum geändert. Ein weiterer Umbau geschah nach dem Stadtbrand 1820, da der damalige Hausbesitzer Johann Klos sein Haus reparieren und mit spätklassizistischer Fassade versehen ließ, wohl laut Entwurf des Stadtbaumeisters von Horní Benešov/Bennisch Joseph Jentschke. Damals wurde das Haus um ein Geschoss erhöht. Noch 1895 ließ sein Besitzer im Hofteil einen Erdges-

chossladen nach Plänen von Adolf Rieger zubauen.

Die kombinierte archäologische und historische Bauforschung brachte auch eine Menge Erkenntnisse von gemeinerer Bedeutung herbei. Es ist gelungen die Änderungen der Parzellierung des Häuserblocks zu ermitteln. Während sich in der älteren Periode seit Ende des 15. bis ins 18. Jahrhundert an der Stelle mindestens fünf proportional eher ausgeglichene, ursprünglich mit Zweitrakthäusern mit seitlichem Flur oder Durchgang bebaute Grundstücke befunden hatten, nach dem Stadtbrand 1746 sank ihre Zahl auf vier, wobei das verschwundene Haus zwischen den Grundstücken Nrr. 29 und 30 zwischen benachbarte Hausbesitzer geteilt wurde. Da ähnliche Hausbreitenproportionen auch auf anderen Marktplatzseiten vorhanden sind, gibt es einen Grund zu vermuten, auch da wären Häuser vereinigt und die ursprüngliche Grundstückszahl gesunken. Die archäologische Forschung stellte in der mittleren Partie beider Parzellen kein weiteres mittelalterliches versenktes Objekt fest; es lässt sich somit vermuten seit Anfang (seit dem 13. Jahrhundert) seien alle zum Wohnen bestimmten Hauspartien rund um den Marktplatz zur Straßenflucht situiert gewesen. Damit unterschied sich Horní Benešov/Bennisch wahrscheinlich von der Lage, die man mit Forschungen in der nicht weit entfernten Stadt Opava/Tropau ermittelt hat, und die man etwa auch aus mehreren Häusern der Prager Altstadt u. A. kennt. In der nicht letzten Reihe bereicherten die verschiedenartigen archäologischen Funde aus der frühen und hohen Neuzeit bis zu den letzten Jahrhunderten die bisher bescheidene Kenntnis des Alltagslebens der Bewohner vornehmer Bürgerhaushälter am Marktplatz einer Kleinstadt im Grenzgebiet.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Horní Benešov/Bennisch, Bez. Bruntál/Freudenthal, nám. Míru (Marktplatz), Häuser Konskr.-Nrr. 30 und 31, Zustand 2003 (Foto K. Kovář).

Abb. 2: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Karte vom Stabilkataster, Indikationsskizze, 1836 (REprofoto ZA Opava J. Bíl).

Abb. 3: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Erdgeschossgrundriss, Zustand vor Demolierungsarbeiten im J. 2003 (Unterlagen K. Kovář, teilweise abgemessen und korrigiert von D. Příx).

Abb. 4: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Kellergrundriss, Zustand 2003 (Aufnahme D. Příx).

Abb. 5: Horní Benešov/Bennisch, Nr. 31, Kellerhals, Zustand 2003 (Foto K. Kovář).

Abb. 6: Horní Benešov/Bennisch, Nr. 31. Fassade während der Demolierungs- und Bauarbeiten, Zustand 2003 (Foto K. Kovář).

Abb. 7: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Archäologische Rettungsforschung, Gesamtsituation mit Auszeichnung der Flächenabdeckung, Fundsituationen im Fundamentsgraben für den Neubau.

Abb. 8: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. a – Grundriss und Schnitt der Sammelgrube Kontext (K.) 905; b – Grundriss und Schnitt der Grube K. 915; c – Profil E-E' mit kleinem Kanal K. 904; d – Profil G-G' mit kleinem Kanal K. 906.

Abb. 9: Horní Benešov/Bennisch, Nr. 31. Mittelteil des Grundstücks während der archäologischen Forschung 2003, Ansicht von Norden. Im Vordergrund versenktes Objekt K. 510, links davon runde Ausmündung der Sammelgrube K. 915, oben kleiner Kanal K. 904, und das bis zu ihm reichende Fundament der Mauer beim Durchgang K. 907 (Foto M. Kiecoř).

Abb. 10: Horní Benešov, Nrr. 30, 31. Westteil der mittels Flächenabdeckung geforschten Fläche, vom Norden zu gesehen. Im Vordergrund Mauerfundament K. 920, dahinter destruiertes kleiner Kanal K. 906. Pfeil bezeichnet einen kleinen, in den Kammerfußboden M-12 eingelassenen keramischen Topf (Foto M. Kiecoř).

Abb. 11: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Auswahl der mittelalterlichen Keramikfunde aus der Grube K. 500 (1, 2), Kohle- und Estrichdestruktionen K. 116 (5-7) und weiteren Fundsituationen mit Aufkommen der sekundär deponierten mittelalterlichen Keramikfragmente (3, 4, 8-14, Zeichnung I. Tichá).

Abb. 12: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Auswahl der Keramikfunde aus der Grube K. 915 (Zeichnung I. Tichá).

Abb. 13: Horní Benešov/Bennisch, Nr. 31. Auswahl der Münzfunde (identifiziert von Dr. Phil. Jan Šmerda). 1 – obere Partie der Füllung vom Objekt K. 510, Quadrat F2, Schlesien, Ferdinand II. (1619-1637), Münzstätte Breslau, Münzmeister J. Riedel, Kreuzer 1626, Gewicht 0,761 g (Herinek, L.: Österreichische Münzprägungen von 1592-1657. Wien 1984, Kat.-Nr. 1456);

2 – obere Partie der Ausfüllung vom Objekt (Grube) K. 915, Quadrat E2. Schlesien, Joseph I. (1705–1711), Münzstätte Brieg, Wardein Ch. Brettschneider, 3 Kreuzer 1711, Gew. 1,148 g; 3 – Ausmanverung des Objekts (Grube) K. 915, Quadrat E2. Habsburger-Reich – Königreich Ungarn, Joseph II. (1765–1780–1790) Münzstätte Smolník (Szomolnok–Schmölnitz), 1 Kreuzer 1781, Gew. 7,592 g; 4 – obere Partie der Ausfüllung vom Objekt (Grube) K. 915, Quadrat E2. Habsburger-Reich, Franz II. (1792–1806 [1836]), Münzstätte Prag, 1 Kreuzer 1800, Gew. 4,315 g (Foto M. Kiecoň und Tomáš Ott). Abb. 14: Horní Benešov, Nrr. 30, 31. Keramischer Topf, in den Fußboden eingelassen in der Kammer M-12 in der Nr. 30 (1), Auswahl der Ofenkachelscherben (2–4, Zeichnung I. Tichá).

Abb. 15: Horní Benešov/Bennisch, Indikationsskizze zum Stabilkataster 1836 (schematische Umzeichnung). Ausgezeichnet sind die 1900 zur Altstadt zählenden Bürgerhäuser (Zeichnung D. Prix).

Abb. 16: Horní Benešov/Bennisch, Indikationsskizze zum Stabilkataster 1836 (schematische Umzeichnung). Ausgezeichnet sind rechtsgültige Bürgerhäuser. Schwarz – zum Weinausschank, Bierbrauen und -ausschank berechnete Häuser, schraffiert – zum Bierbrauen und -ausschank berechnete Häuser (ausgenommen Bürgergerbrauerei Nr. 224, Zeichnung D. Prix).

Abb. 17: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Erdgeschossgrundriss mit Versuch einer Bauentwicklungsanalyse. Kreuzschraffiert – spätmittelalterliche Konstruktionen (ca. 1474–1523), erhalten und wahrscheinlich; schraffiert von links nach rechts – frühbarocke Konstruktionen (nach 1626–vor 1722); von rechts nach links – spätbarocke Konstruktionen (nach 1751); doppelschraffiert – klassizistische Konstruktionen (nach 1820); Fläche ohne Schraffur in der Bildfläche – neuzeitliche Konstruktionen, 2. H. d. 19.–20. Jahrhundert (Zeichnung D. Prix).

Abb. 18: Horní Benešov/Bennisch, Nrr. 30, 31. Lage der Keller mit Versuch einer Rekonstruktion der Anordnung der archäologisch ermittelten spätmittelalterlichen gemauerten Berbauung der Grundstücke. Punktiert – erhaltene oder archäologisch ermittelte Konstruktionen; dünn punktiert – hypothetischer Verlauf der gemauerten Konstruktionen; Strichpunktlinie – Grenze der gegenwärtigen Parzellierung des Häuserblocks (Zeichnung D. Prix).

Abb. 19: Horní Benešov/Bennisch, Nr. 30. Plan für den Umbau des Hauses, 17.4.1890, Adolf Rieger (Reprofoto ZA Opava [Landesarchiv Troppau], J. Bil).

Abb. 20: Horní Benešov/Bennisch, Nr. 31. Plan für die Adaptierung des Hofes, 16. 8. 1895, Adolf Rieger (Reprofoto ZA Opava, J. Bil).

(Übersetzung J. Noll)